

Copyright is owned by the Author of the thesis. Permission is given for a copy to be downloaded by an individual for the purpose of research and private study only. The thesis may not be reproduced elsewhere without the permission of the Author.

Hei kura mō ngā mokopuna

He mokopuna taku iti, he tipuna taku rahi

He kaupapa i tuhia mō

Te Tohu Paerua

ki Te Pūtahi-ā-Toi, Te Kunenga ki Pūrehuroa,
Aotearoa

Te Ataakura Pewhairangi

Te Whānau a Ruataupare, Ngāti Porou

2022

He Kupu Takamua

Tēnā kia tīkina ake rā ko te waiata nei a tōku tipuna kuia a Ngoingoi Kumeroa Pēwhairangi hei kupu whakataki māku.

*“Auē! Ngā iwi e
Ka noho au i konei ka whakaaro noa
Me pēhea rā te huri a te ao katoa?
Ngā rongo kino e tukituki nei i te takiwā
Ngā whakawai e hau nei i ngā tamariki
Kua kore noa he ture hei arataki
Te Mana, te ihi ka takahia mai
Kia kaha tātou ki te whakahoki mai
Te mauri ora me te wairua
Auē! Ngā iwi e”.*

Ko awau hoki tēnei, ka noho, ka whakaaro noa pēnei i tōku tipuna kuia, i a Ngoingoi Pēwhairangi. Ka whakaaro rā ki ngā tini awhero i tūmanakotia ai e rātau mā, mō tātau ngā uri whakatipu, tātau te tira hōu te haramai nei. Ko tā te waiata nei he pupuri i ngā wawata, i ngā hiahia, i ngā tūmanako, i ngā whakaaro, i ngā mānatunatu o tōku tipuna kuia, otirā o te reanga pakeke o taua wā rā i te wā o te ora. Mohoa nei e rere tonu ana ko te waiata nei ki ngā raorao o te motu me ngā tini āki kei ngā kupu e mea ana “kia kaha tātau ki te whakahoki mai, te mauri ora me te wairua. Ka noho awau, ka whakaaro noa, he aha te mauri ora me te wairua e āki nei kia kaha te whakahoki mai? Ko tāku e whakapae nei ko te mauri ora me te wairua o te reo Māori, pēnei i te wā i ō tātau tīpuna.

Kāti, kua rere ngā tau, kua tutuki ētahi o ngā awhero, ētahi o ngā wawata i tūmanakotia ai e ō tātau mātua, e ō tātau tīpuna nā ā rātau whakapaunga kaha, nā ā rātau whakahekenga tōtā i te wā ki a rātau, kua whanake, kua tipu, kua mauri ora anō ai te reo Māori, otirā te ahurea Māori i Aotearoa nei.

Kua whānau mai āku tamariki, ā, kua tukuna ki te kōhanga reo, ki te kura kaupapa Māori, ā tōna wā ki te wharekura hoki, ki ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori, i ngā tikanga Māori, i te ahurea Māori, he mea whakatū e ngā tāiki ngāpara i roto i ngā tau kia kurupākara anō ai te tangi o tō tātau reo Māori ki ōna anō whenua. Ki ngā kaupapa nāna tonu awau i tū tangata ai, ki ngā kaupapa nāna awau i maimoa, kia whanake ai taku tipu i tōku ao Māori, otirā i te ao hurihuri nei. E hia kē nei ngā hua kua kitea i taku tipu i roto i ngā kaupapa whakarauora reo Māori nei, ā, kāore i ārikarika ngā hua nui ka tau iho ki āku tamariki i a rāua ka noho i te āhurutanga o ngā kaupapa nei.

He whakarāpopoto

I te paringa mai o te huaketo kowheori 19 ki ō tātau whenua, ka kati ngā tatau ki ō tātau kōhanga, ki ō tātau kura, ā, ko ngā tini whakaaro i te rere haere ki roto i awau, ka pēhea te ako tonu a āku tamariki reo Māori, otirā ngā tamariki Māori puta noa i Aotearoa? Ko te take i whakatūria ai te kōhanga reo, te kura kaupapa Māori me te wharekura, kia whakarauora i te reo, i ngā tikanga Māori, i te ahurea Māori. Ko ngā mātāpono o Te Aho Matua he tūāpapa o ngā whakahaeretanga katoa i roto i ngā kura kaupapa Māori. I tere kite ake me whakatū ake tētahi kaupapa hei whakakotahi i ngā whānau kia rere tonu ai te reo Māori i ngā kāinga, kia ako tonu ai ā tātau tamariki me ō rātau whānau, kia rongu tonu ai hoki tātau i te taura here tāngata ahakoa e noho pākati ana i ngā kāinga. Nā tēnei i toko ake te whakaaro i waenga i a mātau ko tōku whānau kia whakaritea mai tētahi kura ā-ipurangi, ko Kura Mō Ngā Mokopuna.

Ko tāku i te tuhinga nei he whakamārama i ngā mahi i whāia e mātau nga raukura o Te Aho Matua kia tū ai tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna; te orokohanga mai o te whakaaro kia tū ai te kaupapa nei, te whakamārama i te kaupapa, ā, me te hunga i tonoa kia whai wāhi mai ki te whakahaere i te kaupapa nei. Otirā, ka tirohia ko ngā hua o te kaupapa i puta i te uiui ki ngā kaiako me te patapatai ki ngā whānau i piri mai ki te kaupapa nei. Ka kitea a Kura Mō Ngā Mokopuna hei kaupapa whakarauora reo mā ngā tamariki i te kainga i te taha o te whānau e whakatinana ana i ngā mātāpono o Te Aho Matua. Ko te tūmanako nui he āwhina kei roto i te kaupapa nei mā tētahi atu e whai whakaaro ana kia whakaritea mai tētahi kaupapa whakarauora reo mā te hangarau pēnei i roto i ō rātau whānau, i ō rātau hāpori hoki.

He mihi

E tūohu iti nei a Marotiri maunga
E rere nei ngā wai o Mangahauini
E tū ana rā ko te marae o Waiparapara
E tīori ana te tīwaiwaka
He tīwaiwaka 'hau nā Māui

Kia wāhi ake rā aku mihi ki ōku whenua, ki tōku pepeha. Nā ōku kāwai rangatira i hua mai ai ko awau. E hia kē nei ngā tāngata me mātua mihi i te tuatahi, inā hoki, nā rātau kē i hua mai ai tēnei tuhinga. Ka tūngou te upoko ki a koutou.

Kai taku Kōhanga reo, kai taku kura kaupapa Māori, kai taku wharekura, e te whānau o Mana Tamariki, mokori anō kia mihia koe i whāngai, i poipoi i awau e whai hua ai taku noho, taku tū ki te ao, ki te tukupū.

Tēnā, kei te whare wānanga o Te Kunenga ki Pūrehuroa, te tumu herenga waka, ki roto i a koe tīmata ai taku takahi i te huarahi mātauranga ki te taumata whare wānanga. Ki konei pōtaetia awau ki taku tohu paetahi, ki taku tohu pōkairua. Ki roto ki a koe taku whakatairanga i tēnei huia kaimanawa o tātau mā roto mai i te rangahau. Ki a koe Ahorangi Meihana Durie, nāu tonu te āki kia whāia tonutia tēnei huarahi mātauranga ki ōna ikeikenga, e kore e ea i te kupu te aroha kai roto i te whatu manawa ki a koe, otirā, ki tō tāua whare wānanga. Kei taku kaiārahi, Tākuta Felicity Ware, kōrengarenga ana te puna o mihi ki a koe mōu i ārahi i aku mahi rangahau, ngā piki, ngā heke, ko koe tēnā i tū hei pou ārahi mōku. Ka rewa te ngākau ki a koe.

Kei ngā pia, kei ngā āpiti e hoe tahi nei i te waka wairua o ō tātou mātua tīpuna, tātou e āritarita ana, e kumama ana ki te oranga tonutanga o te reo Māori, tātou e kawē tonu nei i ngā awhero me ngā tūmanako o ō tātou pēperekōu, kua riro mā tātou, mā te kōiti a rangapū nei e ora tonu ai te reo Māori. Kua takotoria te mānuka e ngā taniwha hikuroa o te reo Māori ki mua tonu i te aroaro, heoi anō tā tātou he hiki.

Kai aku mātua, māmā kōrua ko pāpā (Tūwhakairiora & Irene), nā kōrua i reo Māori ai awau, nā kōrua i ora ai aku tikanga, nā kōrua i tū Māori ai awau i tēnei ao. Nā kōrua tēnei i kawē ki te kōhanga reo, ki te kura kaupapa Māori, ki te wharekura kia kite ai awau i ngā reka o te katoa o taku ao Māori. E kore e ea i te kupu aku mihi ki a kōrua i te nui o ngā mahi kua oti i a kōrua. Ka nui rā te mihi, i runga i te ngākau iti.

Kai taku makau, Tyson, taku toka tū moana, te whakawhitinga o te rā, me kore ake rā koe i tutuki ai tēnei tuhinga. Ngā hāora i oti i awau ki te whakatutuki i te tuhinga nei, ko koe tēnā i pūkau ake i ngā mahi o te kāinga, o te whakatipu tamariki kia tutuki pai tēnei tuhinga. E kore te aroha e maroke i te rā. Ka nui rā te mihi ki a koe.

Ka waiho ake aku mihi whakamutunga ki a koutou kei aku tongarewa, kai aku toi kahurangi, kai te kuku o te manawa, aku tamariki. Ki a koutou Tapairu koutou ko Te Haeata, ko Taihana, ko ngā mahi katoa ka oti i a māmā mō koutou te take. Mā koutou tēnei kaupapa. Ka noho ko tēnei hei whakahīhītanga mā koutou, otirā hei pae tawhiti hei whai mā koutou i roto i ngā tau. Ka nui te aroha o māmā ki a koutou!

Kai aku iti, kai aku rahi, ka mihi rā, ka mihi rā!

Ngā Ihirangi

He Kupu Takamua	i
He whakarāpopoto.....	iii
He mihi.....	iv
He Rārangi Whakaahua.....	viii
Upoko 1 – Te Takenga mai o te Kaupapa.....	1
1.1 – He Kupu Whakataki	1
1.2 – Tōku Ohinga.....	2
1.3 – Te Rangahau.....	5
1.4 – Ngā Upoko	7
Upoko 2 – Ngā Tikanga me ngā Tukanga Rangahau.....	9
2.1 – He Kupu Whakataki	9
2.2 Te Aho Matua.....	10
2.2 – Ngā Tikanga Rangahau	12
2.3 – Kaupapa Māori.....	14
2.4 – Ngā Tukanga & Rautaki Rangahau.....	16
2.5 – He Kupu Whakatepe	21
Upoko 3 – Te Onamata	22
3.1 – He Kupu Whakataki	22
3.2 – Kōhanga Reo	23
3.3 – Kura Kaupapa Māori.....	24
3.4 – Wharekura	27
3.5 – Raukura	27
3.6 – He Kupu Whakatepe	29
Upoko 4 – Te Inamata	30
4.1 – He Kupu Whakataki	30
4.2 – Kura Mō Ngā Mokopuna	30
4.3 – Ngā Kaikōkiri.....	35
4.4 – Ngā Kaiako.....	43
Whanaungatanga	44
Te Hirahira / Kounga.....	45
Whakatairanga i te reo o ngā tamariki.....	46
Whakatairanga i te reo o ngā whānau.....	46
Whakatairanga i te reo o ngā kāinga, o te hāpori	47
Ngā pukenga	48

Ngā kaupapa whakaako	49
Te auaha me te ngahau	50
Whakaako mā te ipurangi / Te hangarau	50
Whakawhanake.....	52
4.5 – Ngā Whānau	54
4.6 – He Kupu Whakatepe	63
Upoko 5 – Ngā Kitenga	65
5.1 – He Kupu Whakataki	65
5.2 – Te Ira Tangata	65
5.3 – Te Reo	66
5.4 – Ngā Iwi.....	67
5.5 – Te Ao.....	68
5.6 – Ngā Āhuatanga Ako	69
5.7 – Te Tino Uaratanga.....	70
5.8 – He Kupu Whakarāpopoto.....	71
Ngā Tohutoro	75
Ngā Āpitihanga: Te Puka Whakamahuki	79

He Rārangi Whakaahua

Whakaahua 1: Te Whārangi Pukamata o Kura Mō Ngā Mokopuna	34
Whakaahua 2: Te Rātaka Kaiako	43
Whakaahua 3: Ngā Tūranga	55
Whakaahua 4: Te Hou o te rongō	55
Whakaahua 5: Ngā Tāngata Kōrero Māori	58
Whakaahua 6: Te Kōrerotia o te reo	59

Upoko 1 – Te Takenga mai o te Kaupapa

1.1 – He Kupu Whakataki

Ko tāku i te tuhinga roa nei he āta whakamārama ake i tētahi kaupapa whakarauora i te reo Māori, i te mātauranga Māori, i ngā tikanga Māori me te ahurea Māori anō hoki i whakatūria hei kura mō ngā mokopuna. Ko te kaupapa nei ko Kura Mō Ngā Mokopuna he mea whakatū e mātau ko tōku whānau i te paringa mai o te mate karauna kowheori-19 ki Aotearoa nei i te tau 2020. I noho pākati a Aotearoa, ā, i whakakorea te haere a ngā tamariki ki te kōhanga Reo, ki te kura hoki, nā reira me rapu huarahi anō e ako tonu ai ā tātau tamariki, ā tātau mokopuna i a rātau e noho mohoa ana ki te kāinga.

Inā rā te kōrero a te tipua rā nō roto i a Ngāti Porou, a Tā Āpirana Ngata e mea ana,
“E tipu, e rea, mō ngā rā o tōu ao.

Ko tō ringa ki ngā rākau a te Pākehā hei ora mō te tinana.

Ko tō ngākau ki ngā taonga a ō tīpuna Māori hei tikitiki mō tō māhunga.

Ko tō wairua ki te Atua, nāna nei ngā mea katoa” (Ngata, 1949)

Koia nei ko te ōhākī a te tipua nei hei whakatenatena i te iwi Māori ki te whakamātau i ngā mea a te Pākehā kia whai oranga te iwi Māori. He whakakipakipa hoki i te iwi Māori ki te pupuri ki ngā taonga a ō tātau tīpuna Māori kia ora tonu ai te wairua me te mauri kia tapu, kia mana te iwi Māori. Kāti, ko te kaupapa nei i whakatinana i te whakahau a te tipua nei. Inā rā, ko te kaupapa nei i toro atu ki ngā rākau a te Pākehā, arā ki ngā hangarau hei oranga mō ā tātau tamariki. I whakaritea mai he kura ā-ipurangi kia ako tonu ai ā tātau tamariki. Ko te wairua tēnā i mau ki ngā taonga a ō tātau tīpuna Māori, inā rā, ko te reo Māori tērā i ārahi i ngā mahi katoa o te kaupapa nei, arā, ko ngā akoranga ā-ipurangi katoa i te reo Māori, otirā ko ngā mahi whakahaere katoa o te hunga i kōkiri i te kaupapa nei, katoa i te reo Māori i runga i te hiahia kia rere tonu ai te reo Māori i ngā kāinga, otirā kia hono tonu ai ngā tamariki ki tētahi hapori kōrero Māori puta noa i te motu.

E kitea tonutia ana te puāwai mai o ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori, i te mātauranga Māori, i ngā tikanga Māori, otirā i te ahurea Māori i tēnei rau tau hou. Ko te whakakikokikotanga tēnei kaupapa o ngā kakari nui a te hunga tūnohunohu kia ora tonu ai te reo Māori, kia whai wāhi tonu ai te reo Māori i ngā kāinga, otirā kia reo Māori tonu ai te arero o te iwi Māori, inā rā “kei te kāinga te mauri o te reo Māori” (Kāretu, he uiui, 2011).

1.2 – Tōku Ohinga

Ko Marotiri te maunga

Ko Mangahauini te awa

Ko Horouta te waka

Ko Ngāti Porou te iwi

Ko Te Whānau a Ruataupare te hapū

Ko Waiparapara te marae

Ko Te Poho o te Tikanga te whare tipuna

Ko te iwi Māori he iwi whakapapa mai rā anō. Ko te orokohanga mai o tāua, o te iwi Māori he mea whakairo e te whakapapa, mai anō i a Ranginui e tū iho nei, i a Papatūānuku e hora nei. Nā rāua, ka puta ko ā rāua tini tamariki, nā reira mokori anō kia whāia tonutia ko te whakairotanga o te Māori i a ia anō, arā, i ōna whakapapa, i ōna pānga. Tēnā, kia whakamahukitia atu ko wai tēnei e rere nei i tēnei ngahere o rangahau e mārama ai te kaipānui ko wai awau, he aha hoki te pānga o taku ōhinga ki te rangahau nei.

He uri awau nō te uranga mai o te rā e kīia nei ko te Tai Rāwhiti. Nō te ākau o Tokomaru. Ahakoa he uri nō konei, kāore awau i pakeke ki ngā rekereke o tōku maunga, ki runga i ngā whenua taurikura o ōku tīpuna. I whānau mai, i pakeke mai hoki ki Te Papaioea, ki roto o te iwi o Rangitāne. Ahakoa i tipu ake ki Te Papaioea, he rite tonu te whakahoki atu o ōku mātua i awau ki te ūkaipō, ki ngā kaupapa huhua o te kāinga kia rīrā tonu ai te taura here ki ngā whenua taurikura o tōku pāpā, otirā o ōku tīpuna, kia tino eke ai te kōrero rā, hokia ō maunga kia purea ai koe e ngā hau o Tāwhirimātea.

I whānau mai mātau ko ōku tungāne i ngā tau o te 1990, ā, i taua wā rā, i tino tāmāte haere te reo. He nui ngā take i tāmāte haere ai tō tātau reo, nā ngā ture a te kāwanatanga pērā i te Native Schools Act 1867 i reo Ingarihi anake ngā kura, eaoia, koinei hoki te wā i kitea te whanaketanga mai o ngā kaupapa hei whakarauora anō i te reo Māori o te iwi. Ko Te Ture Reo Māori tērā i te tau 1987, “ko tōna whāinga he whakaora i te reo Māori i kaha nei te haumate haere i te 165 tau ki muri i te whakatūnga mai o te Pāremata tuatahi o Aotearoa ki Piritana”¹ (Pāremata Aotearoa, 2017). Ko tētahi kaupapa atu anō hai whakarauora reo Māori ko te kōhanga reo. I whakatūria ngā kōhanga reo kia reo Māori anō ai ngā tamariki Māori, ā, koinei te tūmanako o ōku mātua i tā mātau whānautanga mai, arā, kia noho ko te reo Māori hei reo tuatahi mō mātau, otirā kia Māori ai te ao o tō mātau whānau.

Hei tā Durie (1998),

Kōhanga reo programmes combined three objectives. First, they aimed to provide a vehicle for the promotion of Māori language; second, they wished to stimulate whānau centres which offered quality child care within tikanga Māori; and third, they sought to maintain a totally Māori environment by using immersion modes of learning. (Durie, 1998. Wh. 64).

Ko te kōhanga reo i whakatauria ai e ōku mātua kia tukuna mātau ko ōku tungāne, ko Te Kōhanga Reo o Mana Tamariki ki roto o Te Papaioea. E ono ōku wiki ka tukuna awau ki reira. Nā, ahakoa ko ngā tamariki ka haere ki te kōhanga reo, ko tā te kōhanga reo mahi he āki hoki i ngā mātua kia reo Māori hoki ai rātau ki ā rātau tamariki. Ko ōku mātua ēnā. Mai i taku whānautanga mai ā moroki noa nei, kua noho ko te reo Māori anake te reo whakawhiti kōrero i waenga i a mātau ko tōku whānau. I te kōhanga reo ka pihia ake ki te kura kaupapa Māori, he kaupapa whakarauora reo Māori anō i whakatūria hei taunga mā ngā pīrere ka puta i ngā Kōhanga Reo. I te kura ka rea ake ki te wharekura, arā ki te kura tuarua. Maringanui mātau ko Mana Tamariki he Kōhanga Reo, he kura kaupapa Māori, he wharekura hoki, nā reira mō ngā tau 17 tuatahi o tōku ao i poipoia, i opeopetia ki te reo Māori, ki ngā tikanga Māori i roto i te

¹ Ko ngā kōrero taunaki o te rangahau nei ka noho ki te reo nā te kairangahau tonu i whakaputa.

āhuru mōwai o ngā kaupapa nei. Nō reira, ka taea te kī, ko te reo Māori, ko te mātauranga Māori, ko ngā tikanga Māori tōku ao. Ko te reo Māori te reo i kōrerotia ki te kōhanga, ki te kura, ki te kāinga, ki te tī, ki te tā. Ka mutu, kua pērā rawa te taunga ki tēnei tūāhuatanga o te kōrero Māori i ia rā, e pēnei tonu ana te karawhiu ināianei, ā, e whakapae ana ka pēnei mātau ko tōku whānau ā haere ake nei. Ahakoa kua 10 tau hemihemi atu i te wā i wehe atu ai awau i te kaupapa o Mana Tamariki, e noho tonu nei ko Mana Tamariki hei kāinga mōku, otirā mō tōku whānau. Hei whānau tonu ngā kaiako o mua, o nāianei, ngā ākonga o mua, o nāianei, me ngā mātua o mua, o nāianei ki a mātau ko tōku whānau. Maringanui ana i tēnei tūāhuatanga, i tēnei ao motuhake.

I te tau 2011, ka hūnuku awau i Te Papaioea ki Tāmaki Makaurau ki te whai i te ao pāpaho. I riro i awau tētahi tūranga kaiwhakataki ki te hōtaka tamariki rongonui a Pūkana. He hōtaka reo Māori anake mā ngā tamariki. I konei awau e mahi ana mō ngā tau e toru. Nā reira, mai i te ao o te kura ki te ao o te mahi i waimarie awau i noho tonu ko te reo Māori hei reo matua i tōku ao. I Pūkana ka hūnuku atu awau ki Whakaata Māori mahi ai hei kaiwhakataki mō tētahi hōtaka anō, arā, ko Mataora. Ko Whakaata Māori he kaupapa whakarauora reo anō i whakatūria i te tau 2004 kia riro mā te Māori anō āna ake hōtaka, tōna ake reo, ōna ake mātauranga, āna ake tikanga e whakapāoho ki te hunga mātakitaki. He whare motuhake mō te Māori e taea ai e tātau te whakarauora i te reo me te whakatairanga i te reo ki tā tātau i pai ai. I waimarie awau ki te mahi ki te huhua kaupapa i Whakaata Māori mai i te tau 2013 ā moroki noa nei. Ko ngā momo hōtaka pēnei i Tōrā Mātātoa, i Homai te Pakipaki, i Tōku Whare Kōhanga Reo, i Hurō Pēpi, i Mahi Pai me te huhua noa atu. Āpiti atu ki taku ao mahi, ko taku ao mātauranga. I whai wāhi atu awau ki te huhua kaupapa hei whakawhanake i tōku mātauranga, i tōku reo hoki. I puta taku ihu i ngā kaupapa o Te Pīnakitanga me Te Panekiretanga o te reo. He kaupapa anō hei whakarauora i te reo Māori, hei whakahaumanu hoki i ngā tikanga Māori, otirā hei whakakipakipa, hei whakatenatena i te tangata ki te whakapakari tonu i tōna reo, ki te whai tonu i te mātauranga. Ko aku tohu whare wānanga katoa, taku tohu paetahi, taku tohu pōkairua tae rawa mai ki tēnei tohu paerua, i whakatutukihia ki te reo Māori, inā rā koinei te reo i whāngaihia mai i te mātauranga ki awau, nā whai anō taku tuku tonu i te mātauranga mā tēnei reo.

Kua whakatuwhera awau i tōku ao kia kite ai te kaipānui i ngā rētōtanga, i ngā keokeonga me ngā rangiwhāwhātanga o tōku ao. Nā tēnei tipuranga, i whakatōkia ki roto i awau aku haepapa ki te reo. Nā tēnei tipuranga, i tuwhera ai taku ngākau ki te whāngai tonu i te reo ki ngā uri, me taku whai wāhi, whai rautaki, whai kaupapa hei ōhākī mō ngā uri whakatipu. Ko Kura mō ngā Mokopuna tētahi o ngā hua.

I toko ake hoki te urupounamu ki roto i awau, he aha pea taku koha ki ngā kaupapa nāna au i whakatipu, nāna au i whakatangata. Ko ōku wheako taku kaiako matua. Ko taku manawa reka i ahu mai i taku tipuna i a Māui, nā whai anō awau e hiahia nei ki te whakaatu atu i te hua o taku manawa reka. Ka mutu, i kitea e awau aku mahi rangahau, he ruarua noa iho ngā rangahau kua puta i ngā raukura o ngā kura kaupapa Māori mō tā tātau kaupapa o Te Aho Matua, otirā mō ngā mahi kua whakatutukihia e mātou nā ngā hua o te kōhanga reo me te kura kaupapa Māori. Nō reira, koinei tētahi o ngā take e whakapono nei awau ka whai hua te rangahau nei, he tuhinga tēnei nā te raukura tonu, mō te kaupapa tonu, hei painga mō te iwi Māori.

1.3 – Te Rangahau

I te marama o Poutū-te-rangi i te tau 2020, tōna kotahi marama te mate karauna kowheori-19 e huri haere ana i Aotearoa, ā, i tere kite ake i te mōrearea o te huaketo rā me te tere horapa ki ngā wāhi katoa o Aotearoa. Kia haumarua ai te noho a ngā kainoho o Aotearoa nei, i whakahau te kāwanatanga hei te weheruatanga o te pō o te 25 o Poutū-te-rangi noho pākati ai ngā kainoho o Aotearoa ki ngā kāinga. Ka kati ngā kura, ka kati ngā kōhanga. He māmā awau, tokorua āku tamariki i taua wā, ā, ko ngā tini whakaaro i te rere haere ki roto i awau, ka pēhea te ako tonu o āku tamariki, otirā ngā tamariki Māori puta noa i Aotearoa. Ka pēhea rā āku tamariki e hono tonu atu ai ki ērā kei waho atu i tō mātau kāhui rāhui.

Ko te Rāhina te 23 o Poutū-te-rangi i te tau 2020 te rā ka tae mai tētahi īmēra i taku māmā, he kaiako ia, ā, ko te taitara o te īmēra rā ko Kura mō ngā Mokopuna. I roto i te īmēra a taku māmā ki a mātau ko ōku tungāne, me whakatū tētahi kura kia ako tonu ai āna mokopuna, arā, āku tamariki tokorua. I ākina ōku tungāne kia āwhina mai ki te whakaako i a rāua. Kia 30 meneti i ia rā, he whakaako i tētahi kaupapa hōu ki a rāua. He pānui rānei, he pūrākau rānei, he mahi toi

rānei. Koinei ētahi momo kaupapa i whakaarohia hei kaupapa kawē mā mātau. Inā rā te kōrero e mea ana mā te hāpori te tamaiti e whakatipu, nā reira mātau i tahuri ki tō mātau whānau, ki ō mātau hoa me ngā tāngata o tō mātau hāpori reo Māori me kore noa e tahuri mai ai, kia mahi ngātahi ai mātau ki te whakaako i ā mātau tamariki. I tukuna te karere ki te whānau, ki ngā hoa, ka whakatūria tētahi whārangi Pukamata hei 'akomanga' mō ngā akoranga nei. Ka mau te ingoa o te īmēra a taku māmā hei ingoa mō te whārangi Pukamata nei, arā Kura mō ngā Mokopuna. I roto i te 24 hāora i tata eke ki te 2000 ngā tāngata i piri mai ki te whārangi pukamata rā. I tere kite ake mātau he kaupapa tēnei e hiahia ana e te katoa. Kāore anō ngā kōhanga me ngā kura kia whakarite rautaki e ako tonu ai ngā tamariki, nā reira koinei tētahi rautaki e ako tonu ai rātau, e tūhono tonu ai te hāpori reo Māori ki a rātau anō. I kite hoki mātau me rapu i ētahi o te whānau ki te āwhina, ki te kōkiri i te kaupapa nei. Ka whakapā atu ki ōku whanaunga, he kaimahi i te ao pāpāho, e mārāma ana ki ngā whakahaere o pukamata, otirā o te ao pāpāho, ki te āwhina mai. Me tō rāua whakaae mai. Marīnganui mātau i a rāua. Nā reira, i riro mā mātau ko ōku tungāne, ko ōku whanaunga tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna e kōkiri.

Katoa mātau he raukura, arā he ākonga i puta i te kōhanga reo, i te kura kaupapa Māori, ka mutu, ko ā mātau tamariki he tamariki kōrero Māori, he tamariki o Te Kōhanga Reo. Nā reira, kia hāngai tonu ai tēnei kaupapa ki te ao o ā mātau tamariki, i whakatauria he wāhi reo Māori anake te kaupapa nei kia mira i tā te kōhanga e kawē nei. Ka reo Māori anake ngā akoranga, ka reo Māori anake hoki te reo kōrero i waenga i a mātau ngā kaiwhakahaere.

Ko tāku i te tuhinga nei he whakamārama i ngā mahi i whāia e mātau kia tū ai tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. Te orokohanga mai o te whakaaro kia tū ai te kaupapa nei, te whakamārama i te kaupapa, te hunga i tonoa kia whai wāhi mai ai ki te whakahaere i te kaupapa nei. Otirā, ka tirohia ko ngā hua o te kaupapa i puta ki ngā kaiako me ngā whānau i piri mai ki te kaupapa nei. Ko te tūmanako nui he āwhina kei roto i te kaupapa nei mā tētahi atu e whai whakaaro ana kia whakaritea mai tētahi kaupapa whakarauora reo mā te hangarau pēnei i roto i ō rātau whānau, i ō rātau hāpori hoki. Āpiti atu ki tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna, ka hoki anō te titiro ki tō mātau ko ngā kaiwhakahaere o te kaupapa nei tipuranga e kitea mai ai te hiranga o tērā tipuranga hei whakaawe i tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. E whakapono nui ana awau he mea whakatō tēnei kaupapa ki roto ki a mātau nā ngā wheako i

wheakohia e mātau nō mātau i te kōhanga reo, i te kura kaupapa Māori me te wharekura. Ko te reo Māori tērā, ko te mātauranga Māori tērā, ko ngā tikanga Māori tērā, katoa ēnei he mea i whakairohia ki a mātau i tō mātau tipuranga ki roto i ngā kaupapa nei. Mātua rā te whakamahuki hoki i ēnei kaupapa whakarauora reo Māori i whai wāhi atu ai mātau hei whakatauiria ake ki te kaipānui i te hiranga o ēnei kaupapa e puta tonu ai ngā kaupapa pēnei i Kura Mō Ngā Mokopuna.

1.4 – Ngā Upoko

E rārangi iho nei ko ngā upoko o te toenga o te rangahau nei. E kī ana rā te kōrero, me titiro whakamuri e pai ai te anga whakamua, nā reira ka whai tonu i te whakatakotoranga o te whakapapa. E toru ngā pou matua o te rangahau nei ka aro ki te onamata, ki te inamata me te anamata.

Hei te upoko e whai ake nei, hei te upoko tuarua, ka whakamahukitia atu ngā tikanga me ngā tukanga o te rangahau nei. Ka whakamāramahia atu te rangahau Kaupapa Māori, tērā e noho nei i te rangahau nei. Otirā, ka tirohia ētahi tikanga i whāia kia tutuki ai te rangahau nei, te rautaki o te rangahau, ngā tikanga matatika me te take e reo Māori ana te rangahau nei.

Ko te upoko tuatoru, ka hoki te titiro ki ngā rā o onamata, arā ki te hītori me ngā taketakena o te reo Māori. Ka tīmata ngā kōrero ki te āhua o te reo Māori i te wā i ō tātau tīpuna. Ka horapatia ngā aupēhitanga ki te reo Māori i roto i ngā tau, ngā whakatutūnga puehu, ngā hīkoi, ngā petihana nā reira i hua mai ai ko ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori i Aotearoa nei. Ka tatū atu rā ki te whakatūnga mai o ngā kaupapa whakarauora reo Māori tuatahi, arā ngā hua o aua whakatutūnga puehu rā. Ko te whāinga o te onamata ko te hoki ki te titiro ki ngā kaupapa whakarauora reo Māori i whai wāhi atu ai awau, otirā mātau ngā raukura i kōkiri i te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna e kitea mai ai te hiranga o te whakatū i tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. Ka whakamāramahia atu te hītori o te kōhanga reo, o te kura kaupapa Māori me te wharekura e kite mai ai te kaipānui i te tūāpapa o tō mātau ao, e mārāma hoki ai ki te hōhonutanga o tā mātau kaupapa, e kitea ai hoki te whakakipakipatanga o ēnei kaupapa i a mātau ki te whāngai tonu i te reo, i ngā tikanga me te ahurea Māori ki ngā mokopuna. Tuia

ki ēnei, ka titiro ki te hītori o te kaupapa nei o Te Aho Matua me ngā mātāpono e ārahi nei i te kawa ako o ngā kura kaupapa Māori puta noa i te motu.

Ko te upoko tuawhā, te inamata, ko te titiro ki te ināiane, arā, ki ētahi o ngā hua kua puta i ngā kaupapa o te onamata. Ko te titiro ki te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna, tērā i whakaawetia e ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori o te onamata. Ka whakamahukitia atu a runga, a raro hoki o te kaupapa nei, ka titiro ki ngā raukura i kōkiri i te kaupapa, tae atu hoki ki ngā uiuitanga a ngā kaiwhakahaere tokorua i āwhina ki te kawē i te kaupapa nei e kitea mai ai ngā whakaaro o ēnei raukura mō tēnei kaupapa whakarauora reo Māori. Ka kōrerohia atu te anga o te kaupapa nei me ngā kaiako i tonoa hei kawē i ngā akoranga o te kaupapa nei. I whakawhāitihia ngā whakaaro o ngā kaiako 10, ā, ka noho ko ō rātau whakaaro hei whakatauiria ake i ētahi o ngā hua o te kaupapa nei ki a rātau, otirā ki te hunga i piri mai. Hei whakakapi ake i te upoko tuawhā nei ka tirohia ētahi o ngā kōrero a ngā whānau i piri mai ki te kaupapa nei. I tonoa atu he patapatai ki ngā whānau i piri mai ki te kaupapa nei, ā, e 50 ngā whānau i whakautu: e kitea mai ai te kaipānui te rangahau nei me ētahi o ngā hua o te kaupapa nei ki a rātau. Me kore ake rā ngā whakaaro o ngā kaiuru katoa i whai wāhi mai ki te rangahau nei e tutuki ai ngā mahi.

Ko te upoko tuarima, ko te anamata. Ko te whāinga matua o te anamata ko te titiro ki ngā hua i puta i ngā mahi a ngā raukura o ngā kaupapa whakarauora reo Māori ki te anamata o ēnei tūmomo kaupapa, arā, ki te kōhanga reo, ki te kura kaupapa Māori me te wharekura. Ki konei whakatakotohia ai ngā kitenga mō ngā koha a ngā raukura ki te anamata o ngā kaupapa nāna nei rātau i āta opeope. Ko te titiro ki te motuhake o ngā kaupapa whakarauora reo nei me te whakatauiria ake i te taura here o ngā kaupapa nei, arā o te kōhanga reo, o te kura kaupapa Māori, o te wharekura me Te Aho Matua ki ngā mahi e whāia ana e ngā raukura ināiane. Haere he tau, haere he tau, kua tino tipu, kua tino whanake ēnei kaupapa, otirā, kua tino horapa ngā kaupapa nei, nā reira me pēhea e matomato tonu ai te tipu. Me pēhea e rīrā tonu ai, e horapa tonu ai te reo Māori ki roto ki ngā whatumanawa o ngā whānau Māori huri, huri i te motu. Ka kitea ko ngā kaupapa pēnei i Kura Mō Ngā Mokopuna hei kura mō te āpōpō o ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori, otirā hei tauira mā te hunga e hiahia nei ki te whakatū kaupapa hei whāngai tonu i te reo Māori ki ngā tamariki me ā tātau mokopuna.

Upoko 2 – Ngā Tikanga me ngā Tukanga Rangahau

2.1 – He Kupu Whakataki

Mai anō tēnei mea te rangahau, nō tua, nō ukiuki rā anō. E kitea ana ngā tauira o te rangahau i te kāhui atua tonu. Kei roto ēnei tauira o te rangahau i ngā pūrākau, i ngā kōrero tuku iho, i ngā whakapapa tae atu hoki ki ngā mōteatea. Kāti, katoa ēnei tauira o te tikanga rangahau e whakaakona ana ki ngā tamariki i a rātau i ngā kaupapa pēnei i te kōhanga reo, i te kura kaupapa Māori me te wharekura. Hei tā Te Aho Matua, “3.4 Kia mōhio ngā tamariki ki ngā rohe, ki ngā waka, ki ngā kōrero neherā, ki ngā pūrākau, ki ngā pakiwaitara, ki ngā tikanga, ki ngā waiata” (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2021). Mai i te kōhanga reo piki rawa rā ki te wharekura, ka ako ngā tamariki i ngā pūrākau, i ngā kōrero tuku iho, i ngā whakapapa me ngā mōteatea mō te kore, mō te pō, mō te ao mārama; arā te wehenga o Ranginui rāua ko Papatūānuku; mō te pokepoke a Tāne i ngā one i Kurawaka kia hua mai ai ko Hine-ahu-one; mō te piki a Tāne ki Tikitiki-o-rangi ki te tiki i ngā kete o te wānanga, i te aha atu, i te aha atu. Katoa, katoa, he whakatauirā ki ngā tamariki i ngā kōrero taketake a te Māori hei whakaahua i te āhua o te ao i te wā i ngā atua, i ngā tīpuna, heoi anō tā mātau he tō mai i te māramatanga ki te ao e noho nei tātau, inā rā te kōrero o Te Aho Matua e mea ana, “ko te tīmatanga tika mōna, ko te whai haere tonu i ngā kōrero tuku iho a ngā mātua tūpuna e pā ana ki te tīmatanga o te taiao” (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2021).

Ko tētahi o ngā whāinga o roto i te rangahau nei, ko te titiro ki te tipuranga o ngā raukura ki roto i ngā kaupapa nei o te kōhanga reo, o te kura kaupapa Māori, o te wharekura me ngā hiranga o ēnei kaupapa hei whakaawenga mō ngā mahi ki tua. Ko te titiro ki ngā hua i riro mai ki a mātau i a mātau i te kōhanga reo, i te kura kaupapa Māori me te wharekura nā reira i tū ai tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. Ko te hiahia kia whakapuakina ngā mātāpono, ngā ariā me ngā tikanga i whakatōkia ai ki a mātau i a mātau i roto i ngā kaupapa nei, ā, ko te whakaahua i te kawenga tonutanga o ēnei i roto i ā mātau mahi o te ao hurihuri nei. Ko tāku, he whakatauirā ake i ēnei mā roto mai i te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. Me pēhea e kore ai e noho ko te rangahau kaupapa Māori hei tūāpapa mō te rangahau nei. Inā rā ko tā te

Māori rangahau kōrero, “nā te Māori, me te Māori, mō te Māori” (Pihama, Southey & Tiakiwai 2015, wh. 53). He mea kawē te rangahau nei e awau tonu, e te Māori tonu, he mea mahitahi ki ngā kaiuru Māori, hei painga mō te Māori. I noho ko te reo Māori anake hei reo i te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna, nā reira e hāpai tonutia ana e awau tērā tikanga i whakatauria ai mō te kaupapa rā ki tēnei rangahau, arā, ka noho ko te reo Māori hei kaikawē i te rangahau nei. Kāti, he wā ōna i taunakihia ngā kōrero o te rangahau nei e ngā kupu Pākehā a ētahi atu kairangahau, pēnei i Te Aho Matua e mea ana “he tapu ngā reo katoa. Nō reira me whai koha te hunga o ngā kura kaupapa Māori ki ngā reo katoa” (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2021). Kāore awau i whakamāori i aua kōrero rā, he mea whakatinana tēnei kawenga e te mātāpono nei o Te Aho Matua.

2.2 Te Aho Matua

He mea tuhi Te Aho Matua e te kōiti a rangapū (Nepe, 1991), ā, e noho tonu ana ko Te Aho Matua hei tūāpapa o ngā whakahaeretanga katoa i roto i ngā kura kaupapa Māori puta noa i te motu (Te Tāhuhu o te Mātauranga, 2010). Ko te rōpū i noho tahi ai ki te wānanga, ki te tuhi i Te Aho Matua ko Kāterina Mataira rātau ko Pita Sharples, ko Pem Bird, ko Graham Smith, ko Cathy Dewes, ko Tuki Nepe, ko Toni Waho, ko Rāhera Shortland. Pōi mai rātau kua puta rā te kōrero, “wāhine mā, mā koutou e tuhi. Kātahi rātau ka haere” (Mataira, 2010: 3:01). I riro mā ngā wāhine o te rōpū nei ngā kupu, ngā whakaaro, ngā mātāpono o Te Aho Matua e tuhi.

The structuring of New Zealand’s Education Department opened a space for the development of Kura Kaupapa Māori, leading to legislation in 1989 and formal recognition in 1999 of the Te Aho Matua document, the guiding philosophy for the majority of kura today. (Tocker, 2014).

Inā te nui o ngā umanga rerekē o te hunga nei, inā rā, he tūmuaki kura kaupapa, he kaiako kura kaupapa, he pūkenga reo, he pūkenga mātauranga tae atu hoki ki ngā kaumātua o taua wā rā. Hui katoa ngā pūkenga nei, ngā mātanga nei, ka hua ake ko Te Aho Matua hei tūāpapa mō ngā kura kaupapa Māori i te korenga o te ao Māori, o te reo Māori, o te whakaaro Māori, o te tirohanga Māori i kitea, i wāriutia i roto i ngā kura aunoa. I te whakatūnga o te kura Māori

tuatahi, kāore he tauira hei whai mā ngā kaiako o taua wā rā, he mea ārahi ngā mahi a ngā kaiako i runga i te whai “kia kaua e rite ki ngā kura auraki” (Waka Huia, 2010: 9:58). Ko ngā mātāpono o Te Aho Matua i hua ake i roto i ngā mahi i whāia e Kāterina Mataira rāua ko Te Aroha Paenga i a rāua e ako ana i ngā tamariki tuatahi o Te Kura Kaupapa Māori o Hoani Waititi Marae. Hei tā Mataira, “kia mau tonu i roto i te kura te wairua Māori, ngā tikanga Māori, me te mōhio o ngā tamariki nei he tino rangatira rātau” (Waka Huia, 2010: 10:11). Koinei tā ngā tamariki o ngā kura kaupapa Māori katoa wheako i ia rā i ō rātau kaiako, i ō rātau hoa, i ō rātau whānau, he kura koe, he taonga koe, he rangatira koe i ruia mai i Rangiātea. Inā te nui, te ātaahua o ngā hua ka puta i Te Aho Matua ki ā tātau tamariki, heoi, tāku e tino kite nei ko te whakaaio Māori i te ao o te tamaiti te whāinga mai i te kōpū piki rawa rā ki tōna tau whakamutunga ki te kura.

E ono ngā mātāpono o Te Aho Matua:

Te Ira Tangata

Ko te tuatahi ko Te Ira Tangata. Ko tēnei mātāpono e whakaū ana i te motuhake o te ira o te tamaiti, me te hāngai o te ira tangata ki te taha wairua, ki te taha tinana, me te taha oranga, inā rā “He kakano [hē] i ruia mai i Rangiatea [hē], e kore ia e ngaro” (Nepe, 1991, wh. 162).

Te Reo

Ko te tuarua ko Te Reo. E whakaū ana i te hiranga o te reo Māori me te noho o te reo Māori hei waka kawē i ngā hiahia, i ngā huatau, i ngā kare-ā-roto, i ngā tūmanako katoa o te tamaiti. “Tōku reo, tōku ohohoho, tōku reo, tōku māpihi maurea, tōku reo, tōku whakakai marihi” koia nei te whakatauākī nā Tā Tīmoti Kāretu i tito mō te tau o te reo Māori hei whakaū i te reo Māori ki roto ki te whatumanawa o te Māori, ā, e noho ana tēnei whakatauākī ki raro i tēnei mātāpono o Te Aho Matua (Nepe, 1991).

Ngā Iwi

Ko te tuatoru ko Ngā Iwi. Ko te mātāpono nei e titiro ana ki te āhua whāngai o ngā kōrero tuku iho, o te mātauranga Māori ki te tamaiti e pakari ai tōna tipu hei raukura mō tōna whānau, mō

tōna hapū me tōna iwi “Te piko o te mahuri tera [hē] te tupu o te rakau [hē]” (Nepe, 1991, wh. 56).

Te Ao

Ko te tuawhā ko Te Ao. Ko te mātāpono nei e titiro ana ki te ārahi i te tamaiti ki te ao whānui “ka pu [hē] te ruha, ka hao te rangatahi” (Nepe, 1991, wh. 57). Ki te kura kaupapa Māori ka whakaritea te tamaiti kia puta a ia i te kura ka pakari te tū i roto i ngā āhuatanga katoa o tōna ao.

Ngā Āhuatanga Ako

Ko te tuarima ko Ngā Āhuatanga Ako. Ko te whakataukī e ārahi ana i te mātāpono nei ko “whāia te iti kahurangi ki te tuohu koe me he maunga teitei” (Nepe, 1991, wh. 59). Arā, e whakahau ana ki te tamaiti ko te rangi te whai, ki reira a ia toro atu ai.

Te Tino Uaratanga

Ko te tuaono o ngā mātāpono ko Te Tino Uaratanga. Ki konei tino kitea ai te hiahia o te raukura ka puta i te kura kaupapa Māori, kia tū pakari ai ia hei raukura mō tōna iwi (Te Aho Matua, 1989). Katoa, katoa, ko Te Aho Matua te tūāpapa o ngā mahinga katoa i roto i ngā kura kaupapa Māori. Ahakoa pēhea, mēnā ko Te Aho Matua tērā e ārahi ana i ngā tamariki, i ngā mātua, i ngā whānau, i ngā kaiako mā konei e matomato tonu ai te tipu o tēnei kaupapa te kura kaupapa Māori.

2.2 – Ngā Tikanga Rangahau

Nā te tikanga hoki te mahi rangahau i ārahi. Kia whakarāpopotohia ake e awau ngā kōrero kua whakatakotoria kētia e ngā tohunga mō te tikanga. Ki te āta wetewete i te kupu ‘tikanga’ kei roto i te kupu tōna whakamahukitanga, arā, ko te mahi i ngā mahinga katoa i runga i te tika. Hei tā Tamati Kruger,

Ehara te tikanga i te kupu, i te whakaaro noa rānei engari he taumata whakaaro tiketike, he whakaaro e whakamaui atu ai ngā wawata o te tangata. Ko te tikanga te

whakakikokikotanga o te whakahaere a te Māori i a ia anō, kia hāngai ki āna i whakapono ai. (Brief of Evidence, 2004).

Ko tāna mahi he whakahaere, he ārahi i a tāua me ā tāua mahi katoa, he tūhonohono, he paihere anō hoki i te tangata. Nā reira, me pēhea e kore ai e kitea te hāpaitia o ngā tikanga Māori i tēnei rangahau, inā rā ko tāna mahi he ārahi i te mahi, he tūhono hoki i te tangata, nā whai anō te whai wāhitanga nui o te tikanga ki te rangahau nei. Kei tēnā iwi, kei tēnā hapū, kei tēnā whānau, kei tēnā rohe āna anō tikanga, heoi anō tāna he tīpako ko tēhea hei whai māna. Ko te nuinga o ngā tikanga a te Māori i heke iho mai i a Ranginui e tū iho nei, i a Papatūānuku e takoto nei, i te kāhui atua tonu. Tae atu anō hoki ki te hunga tūnohunohu, ki a pēperekōu mā.

Hei tā Ahorangi Pou Temara, e rua ngā momo tikanga. Ko te tuatahi ko te tikanga iho atua. Ko ēnei tikanga “i tipu iho i ngā whakapono me ngā mātauranga o te Māori. Ka kīia tēnei momo he iho matua. Ko ēnei iho matua i heke iho i ngā atua” (Temara, 2011, wh. 11) Ko te tauira i tukuna mai ki a mātou, ko te tauira a te Māori, arā ko te whakapapa.

Atua

Iho Atua

Iho Matua

Tikanga Iho Matua

(Temara, 2011, wh. 11)

Koinei te whakapapa o ngā tikanga nei. Katoa ngā tikanga iho matua i heke iho mai i ngā atua. Nā reira e tapu katoa ana. Kua kīia nā te mea he tapu ēnei tikanga kāore e whakarerekēhia, kāore e panonihia. Ki te pērā, koi whai utu te kaipanoni. Kei wareware tātou, he nui te mana o ngā atua, nā reira i ētahi wā ko te tangata tonu te utu o te hapa. Ahakoa kāore e wātea ana te panoni i ngā tikanga nei, e taea ana te tō atu i tōna tūturutanga. Nā, he rerekē tēnei i te panoni. Ko tāu he āta whakamātau he aha te rerekē o te panoni i te tō atu i tōna tūturutanga, ki reira mōhio ai koe i te rerekē o rāua i a rāua anō. Ka mutu, “pūmau tonu te tikanga iho atua i te mea herea ki te rangi me te whenua, he rite ki te aka matua i roto i ngā kōrero mō te atua nei mō Tāwhaki” (Grey, 1928, p. 41). Kei wareware tātou ki te mana me te tapu o ngā atua. Ko tētahi

atu take nui kāore ngā tikanga iho atua e whakarerekēhia i te mea i heke iho mai i ngā atua, he nui noa atu te mana o te atua i te mana o te tangata, o te rangatira, o te tohunga rānei. Ki te takahia e tētahi o tēnei kāhui te tikanga i heke iho i taua atua rā, kia mataara, ā tōna wā kua hoki tērā atua ki te whakamaumahara i a koe te take i tapu ai tēnā tikanga.

Ko tērā atu momo tikanga ko te tikanga teretere. Ko te rerekē o tēnei momo tikanga, o te tikanga teretere i ō te tikanga iho atua, kāore i heke mai i te kāhui atua. He mea i puta i te mahi a te tangata. Nā te roa o te whai i taua mahi rā, nāwai ka pūmau, ka noho hei tikanga. Heoi, ki te kore e kaha whakamahia te tikanga rā, nāwai ka waikura, ka moe. “Ko te tikanga teretere he rite ki te ahi teretere, he wā e mura ana, ā, kua poko, kua pirau” (Temara, wh. 25). Kei tēnā, kei tēnā āna anō tikanga, i te mea kei tēnā, kei tēnā āna anō mahi. Ko te tikanga teretere kāore e noho pūmau ana, nā reira e wātea ana te panoni. “Ko tōna tapu, he tapu tangata,” (Temara, wh. 25), arā nā te whakapūmau o te tangata i taua tikanga rā i tapu ai te tikanga. Ki te takahia te tikanga rā, ka takahia ko te mana o taua tangata rā. I te rangahau nei ka kitea ngā tikanga e rua nei, arā ngā tikanga iho atua me ngā tikanga teretere.

Kua whiria ki ngā tikanga ko ngā mātāpono o te pono, o te tika, me te aroha. Ahakoa pēhea me mahi i ngā mahi katoa i runga i te pono. Pono ki te kaupapa, pono ki te tangata, pono ki ngā tukanga rangahau a te Māori. Mā ngā tikanga e tika ai ngā mahi, ā, ka paiheretia katoa ki te aroha.

2.3 – Kaupapa Māori

E whāia ana e awau te rangahau kaupapa Māori inā rā,

Kaupapa Māori knowledge is esoteric and tuturu [hē] Māori. It is knowledge that validates a Māori world view and is not only Māori owned but also Māori controlled. This is done successfully through te reo Māori, the only language that can access, conceptualise, and internalise in spiritual terms this body of knowledge” (Nepe, 1991, wh. 16).

Moroki noa nei, e kitea ana te whakamahia o te kaupapa Māori e ngā kairangahau Māori hei whakakōrero i ō rātau rangahau. Heoi anō tāku he whai i te rangahau kaupapa Māori ki te reo Māori, inā rā, koia nei ki a au te reo hei tino whakakōrero i tēnei rangahau, i tēnei kaupapa.

E hia kē nei ngā mātāpono matua kua herea ki te momo rangahau nei i te mea pēnei i tō tātau taiao, he mea kua herea ki ō tātau kōrero tuku iho, ki ō tātau pūrākau, ki ō tātau kōrero tawhito, ā, kei tēnā, kei tēnā āna whakamahukitanga, āna whakatinanatanga, āna whakawhanaketanga. I roto i ngā tau kua puta i ngā kaipara i te rangahau Māori – pēnei i a Graham Hingangaroa Smith – ngā tini mātāpono hei whakakōrero i tēnei mea te rangahau kaupapa Māori. Ko tāna i te tau 1990 he whakawhanake i ngā mātāpono e ono o te rangahau kaupapa Māori i roto i āna rangahau mō te whanaketanga mai o te kura kaupapa Māori, arā he huarahi mātauranga nā te Māori i whakawhanake hei paingā mō te Māori tonu (Graham, 1990). Arā, ko te Tino Rangatiratanga, Taonga Tuku Iho, Ako Māori, Kia piki ake i ngā raruraru o te kāinga, Whānau me te Kaupapa. Ko te whānuitanga o te whanaketanga mai o te rangahau kaupapa Māori i hua ake i te hiahia kia noho mā te Māori tonu e whakakōrero i ōna pai, i ōna kōrero, i ōna taketake hei painga mō te iwi Māori tonu.

Ko tā Nepe (1991) he whakamārama i ngā peka o te kaupapa Māori. Ko tāna hoki he whakahau i te hiranga o te reo Māori, inā rā ko ia te kaikawe i ngā kōrero tuku iho, i ngā ōhākī, i ngā hītori me te mātauranga o tūnohunohu mā ā moroki noa nei. Nā whai anō e noho nei ko te reo Māori hei reo matua, hei reo kawē i te rangahau nei.

I roto i te rangahau nei, ka whakapuakina ngā painga me ngā hua i puta i tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna ki te reo Māori, ki te mātauranga Māori, ki ngā tikanga Māori, ki te ahurea Māori, ki te whakahaere a te Māori i a ia anō, otirā ngā painga ki ngā hāpori reo Māori. Ka kitea hoki ko te auahatanga o te iwi Māori ahakoa ngā karawhiunga o te wā. Pēnei i tō tātau tipuna i a Māui i te wā ki a ia ka rapa, ka kimi i te auahatanga. Ka meatia atu me haere pēnei, ko Māui ka haere pērā kē. Koinei te huarahi i whāia ai e mātau mō tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. Ahakoa i kapi ngā kēti o ngā kōhanga Reo, o ngā kura kaupapa Māori, kei te pai, i rapu ara anō e ora tonu ai te iwi.

2.4 – Ngā Tukanga & Rautaki Rangahau

Kāore i ārikarika ngā take i noho mātāmua ai ngā tukanga i roto i te tuhinga roa nei. Ko tā te tukanga he ārahi i te kaupapa e rangahautia ana kia puta mai ai he māramatanga ki te kaupapa kua whakatakotoria. Ko tā te tukanga he noho hei taituarā, hei kaiārahi i te tangata i a ia e rangahau ana, otirā, he whakaū i te ngākau pono ki te kaupapa, i te ngākau tika ki te hunga ka whai wāhi mai, i te ngākau aroha hoki ki te āpōpō, inā rā ka waiho ake tēnei rangahau ki a rātau. Heoi anō tāku i te tuhinga roa nei he matapaki i ngā tukanga rangahau a tāua, a te Māori, a tāua hoki, a te tangata. Ko ngā tukanga ka whāia e awau ko te pono, ko te tika, me te aroha, tuia atu ki tēnā, ko te whiri i te here o ngā tukanga nei ki aku mahi rangahau.

TE HIRANGA O TE TUKANGA

He mea hanga ngā tukanga i ngā tikanga a te Māori, i te mātauranga Māori hoki (Mead, 2003). He mea puta ngā tukanga i te whakahaere a te Māori i a ia anō, arā, i ōna mātāpono, i ōna wāriu me ōna ariā. Kei roto tonu i ngā tukanga tonu a te Māori tōna hiranga, ā, mā ēnei tukanga tonu e ārahi i te kairangahau i roto i āna mahi.

Nō te tau 2017 ka whai a Te Kunenga ki Pūrehuroa tāna rautaki kia noho hei whare wānanga e ārahina ana e te Tiriti o Waitangi, ā, ko ngā tukanga hou i panonihia kia hāngai ki tēnei rautaki hou (Massey University, 2017). Hei tā te Tikanga Whanonga Matatika a Te Kunenga ki Pūrehuroa (2017), koinei ngā mātāpono rā;

NGĀ MĀTĀPONO TUKANGA MĀORI

Whakapapa

Ko te mātāpono nei e aro ana ki te whanaungatanga ka whakatipuria i te rangahau. Ko te tohutohu nui ki te kairangahau – manaakitia, maimoatia tērā whanaungatanga kia ora.

Tika

Ko tā te mātāpono nei he arotahi atu ki te tika o ngā tūāhuatanga ka hua ake i tēnei rangahau. Ki te horopaki o te rangahau, ko tā te tukanga nei he titiro ki te hanganga o te rangahau me te

wāhi ki ngā hua ngākau pai ka puta ake i te rangahau ki te hunga kua rangahautia, ki te hapori hoki.

Manaakitanga

Ko tā te mātāpono nei he manaaki i te tangata, he maimoa i te whanaungatanga, he tauwhiro hoki i te hunga ka whai wāhi ki te rangahau nei. Ko ngā mātāpono e whai wāhi atu ana ki te manaakitanga ko te aroha, ko te mahitahi, ko te mākohakoha hoki, āpiti atu ki ēnei ko te pupuri i te mana o tāngata kē atu.

Mana

Ko tā te mātāpono nei e kōrero ana mō te mana o te tangata, ahakoa kairangahau mai, kaihāpai rānei i te rangahau. He wāriu tō te mana o ia tangata ka whai wāhi mai, nā reira, me pupuri, me hāpai ake i te mana o te tangata i ngā wā katoa. Ko tā te tukanga nei he titiro hoki kia hāpai ake i ngā mana o te rangahau, ki a wai tēnā haepapa, ki a wai tēnā kawenga kia haumaruru ai te katoa.

NGĀ MĀTĀPONO WHAKAMANA I TE TIRITI O WAITANGI

Whakapapa (*relationships*)

Ko tā te mātāpono nei he titiro ki te kōunga o te whanaungatanga ka whakawhanakehia i waenga i te kairangahau me te hunga ka whai wāhi atu ki te hinonga, te take i hua mai ai te whanaungatanga rā, tae atu anō hoki ki ngā rautaki me ngā anga ka whakaritea hei tautoko i te whanaungatanga rā.

Tika (*purposefulness*)

He nui te hononga o te tukanga o te tika ki te Tiriti o Waitangi, inā rā, ko ngā mātāpono o roto ērā hei nanao atu mā te hunga rangahau kia whakatipu i te whanaungatanga maruwehi ki te Māori, ki te mana whenua hoki i ngā mahinga katoa o te mahi rangahau.

Manaakitanga (*cultural & social responsibility*)

Ko te mātāpono nei e whakatenatena ana i te kairangahau ki te maimoa i te ahurea Māori. Whakamanahia, tautokohia, inā rā, he wāhi nui tēnei o te ao Māori.

Mana (*justice & equity*)

Ko tā te mātāpono nei he titiro ki te wāhi ki te rangahau ina mutu ana ngā mahi, arā, ngā hua ka puta. Ko te mea matua, kia tika, kia taurite ngā hua rā, kia kaua tētahi e teitei atu i tētahi, inā rā ko ngā hua ka puta ki te tangata me taurite.

NGĀ MĀTĀPONO TUKANGA AO WHĀNUI

Tino Rangatiratanga

Ko tā te mātāpono nei e kōrero ana mō te mana o te tangata. Ahakoa ko wai, ahakoa nō hea, ahakoa nā wai, he mana tō tēnā, tō tēnā. Ko te tukanga nei e whakamana ana i te āhei o te tangata ki te whakaputa i ōna whakaaro, i āna kōrero i runga i tōna anō mana, e hāngai ana ki tāna i whakaponu ai, ki tāna i wāriu ai.

Ngā Hua / Mākohakoha

Ko te kaupapa matua o te mātāpono nei ko te akiaki i te kairangahau ki te whakaaro nui ki te toiora o te hunga kua whai wāhi mai ki āna mahi rangahau, arā ki te tangata, ki te whānau, ki te hāpori whānui hoki. Ko te aronga matua ko te whakaaro ake ki ngā hua ka puta i āna mahi me te hunga ka pā ki aua rangahau rā, inā rā, he aha ngā hua ki te tangata i ēnei mahi rangahau, āe rānei he mākohakoha, ko wai hoki te hunga ka whai hua i ēnei mahi, kei te whakamana, kei te whakahōnoro i taua hunga rā.

Hara-kore

Ko te mātāpono nei he tohutohu ki te kairangahau kia manaaki i a ia anō, otirā i te hunga katoa ka whai wāhi atu ki āna mahi rangahau. Manaakitia, rauhitia ā-tinana, ā-wairua, ā-hinengaro, ā- whānau hoki.

Manatika & Matatika

Kei roto tonu i te kupu manatika te whakamahukitanga o te mātāpono nei. Ko te titiro ki te mana o ngā hua o roto i te rangahau me ngā hua ka puta i te rangahau. Me taurite te mana o aua mea e rua rā, kia kaua e tītaha. Eaoia, kia taurite, kia ōrite i runga i te tika. Kia ōrite ngā hua me ngā ngoikoretanga ka hua ake i te rangahau.

Ngā whanaungatanga motuhake

Ko tā te mātāpono nei he whakatenatena i te kairangahau ki te whakatairanga, ki te whakarangatira hoki i te tangata, i te hapori, otirā i ngā tūāhuatanga ka whai wāhi atu ki te rangahau nei.

Ki te āta wetewete i ngā tukanga katoa, arā, i ngā tukanga whānui me ngā tukanga a te Māori, ahakoa e rerekē ana ngā kupu, ko te ito o te whakaaro o ngā mātāpono me ngā tukanga nei e ōrite ana. Ko te rerekētanga nui pea ko ngā tukanga a te Māori i heke iho mai i te kāhui atua, nō reira he iho matua o roto (Smith, 1997). Ahakoa pēhea, tē taea e iwi kē atu te panoni, te raweke. Āe, ko ngā kupu pea o roto ka mārama ki te tangata mōhio ki te kōrero Māori, heoi, ko te hōhonutanga o tōna iho matua nō te kāhui atua, nō te mātauranga Māori, nō reira e mea ana ko te Māori ake e tino mārama ana ki ōna taketake (Atatoa-Carr, Hudson, Kingi, Moore, 2012).

Ko te rautaki rangahau ka whāia e awau mō te kaupapa nei ko te uiui tāngata me te patapatai. E kitea mai ai ngā hua me ngā painga o te kaupapa nei o Kura Mō Ngā Mokopuna, kua uiuitia e awau ētahi kaiwhakahaere o te kaupapa, ētahi kaiako o te kaupapa tae atu hoki ki te patapatai ā-ipurangi i ētahi whānau i piri mai ki tēnei kaupapa. E mōhio ana awau ko te painga atu kia uiuitia te hunga i whai wāhi mai ki te kaupapa nei, kua wheako i te kaupapa nei, kei reira te pono o ngā kōrero, kei reira hoki ngā wheako o te kaupapa. He mana tō te tangata ahakoa ko wai. Kāore he raru i puta mō te manaaki i te mana o te tangata, ahakoa takitahi mai, tōpū mai rānei. Katoa ngā kaiuru o te rangahau nei i whakaae kia whakarīpenehia ngā uiuitanga huiata, kia whakamahia hoki ō rātau kōrero ki te tuhinga nei hei pānuitanga mā te kaupānui (tirohia te āpitihanga tuatahi: Te puka whakamahuki/whakaae).

Ko te huarahi matua hei kōhi raraunga i te rangahau nei ko te uiui me te patapatai. Nā ngā āhuatanga o te wā, arā, nā te mate kowheori-19 i herea tonutia ngā whānau ki ō rātau kāinga, nā reira e haumaruru ai tēnā, me tēnā, i whakatauria ko te huarahi tika e manaakitia ai te ora o ngā kaiuru ko te uiui mā te huiata.

Tokorua ngā kaiwhakahaere i uiuitia kia rongo ai ngā wheako ki a rāua mō te wāhi ki te whakahaere i te kaupapa nei. E rārangi iho nei ngā pātai i tukuna ki a rāua.

- 1) Ko wai koe, nō hea hoki koe?
- 2) He aha koe i whakaae mai ai ki te tautoko i te kaupapa nei?
- 3) He aha te hiranga o te kaupapa nei ki a koe?
- 4) He aha ngā painga o te kaupapa nei ki a koe?
- 5) He aha ngā uauatanga o te kaupapa nei?
- 6) He aha ngā mea e kouna ake ai te whakahaere i te kaupapa nei?
- 7) He aha te wāhi ki tō tipuranga hei whakaawe i āu mahi i te kaupapa nei?
- 8) He aha ō tūmanako mō ngā kaupapa whakarauora reo Māori mō te anamata?

Tekau ngā kaiako i uiuitia kia rongo ai i ō rātau wheako ki te kaupapa nei. E rārangi iho nei ngā pātai i tukuna ki a rātau.

- 1) Ko wai koe, nō hea hoki koe?
- 2) He aha koe i piri mai ai, i tautoko mai ai i tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna?
- 3) He kaupapa hōu tēnei i tērā wā, arā, te whakaako ā-ipurangi, i pēhea tēnei wheako ki a koe?
- 4) He aha ngā painga o te kaupapa nei ki a koe?
- 5) He aha pea ētahi mea e kouna ake ai tēnei kaupapa, otirā te whakaako ā-ipurangi?

He patapatai i tukuna mā te ipurangi ki ngā whānau i piri mai ki te kaupapa nei e rongo ai i ō rātau whakaaro me ō rātau wheako i te kaupapa nei. E 50 i whakautu. Ko te nuingā o ngā pātai he kōwhiringa. Ko ērā atu e pātai ana mō te take i piri mai ai rātau ki tēnei kaupapa, te hono atu ki ngā akoranga me ngā āhuatanga kia whakapai ake. E rārangi iho nei ngā pātai rā.

- 1) He aha tō tūranga?
- 2) I hou te rongo o Kura Mō Ngā Mokopuna i hea?
- 3) E hia ō tau?
- 4) He aha te take i piri mai ai koe ki tēnei kaupapa?

- 5) He ngāwari te hono atu ki ngā akoranga?
- 6) Tokohia ngā tāngata e kōrero Māori ana i tō kāinga?
- 7) He pēhea te kaha o te kōrerotia o te reo i tō kāinga?
- 8) He aha ngā painga o te kaupapa?
- 9) I hono atu rānei koe ki tētahi atu kaupapa ako reo Māori ā-whānau mā te ipurangi i waenga i te mate urutā?
- 10) Mēnā i whakaritea he kaupapa pēnei anō, kua whakarerekē koe i tētahi mea?
- 11) Mēnā he whakaaro, he kōrero anō rānei, tēnā tuhia mai.

2.5 – He Kupu Whakatepe

Hei whakakōpani ake i ngā kōrero mō te upoko nei, e tino kitea ana e ārahi ana te rangahau nei e ngā tikanga a te Māori tonu, e ngā mātāpono tukanga Māori hoki, arā, e te whakapapa, e te tika, e te manaakitanga, e te mana anō hoki. E kore rawa tēnei rangahau e tutuki ki te kore āna kaiuru, ā, ki te whiore o te upoko nei kitea ai te kawē a te kairangahau i ngā mahi uiui me ngā kaiuru rerekē ka whai wāhi mai ki te rangahau nei.

Upoko 3 – Te Onamata

Ka titiro whakamuri ahau, kia anga mua

E tū nei au hei raukura mō āpōpō

(He waiata nā Rongomai Taiapa-Aporo)

3.1 – He Kupu Whakataki

I te upoko tuatoru nei ka hoki rā ki te titiro ki te hītori o te reo Māori i roto i ngā tau, mai anō i te wā i a kauwheke mā ā mohoa noa nei, kia kitea ai ngā aupiki me ngā auheke o te reo Māori i Aotearoa nei. Me pērā rawa e mārāma kehokeho ai ngā kakari nui kia tū ai ngā tini kaupapa whakarauora reo Māori i Aotearoa nei pēnei i te kōhanga reo, i te kura kaupapa Māori tae atu rā ki te wharekura. Hei tā Smith (2018) hoki mō te āhua o ā ngā aumangea niwaniwa i tērā wā, “these institutions were built on generations of dreams and decades of work to revitalise Te Reo Māori” (Smith, 2018). Katoa, katoa, he kaupapa hei whakahaumanu i te reo Māori, i ngā tikanga Māori, i te mātauranga Māori, i te ahurea Māori o ā tātau tamariki me ō rātau whānau, otirā hei whakamaui ake i te reo Māori i tata ngaro nei, i tata nunumi ki te pō.

Nā ngā tāiki ngāpara o ngā tau whitu tekau i āki kia tū ai ngā hui i roto i ngā hāpori, i roto i ngā rohe o te motu, i whawhai ki te kāwanatanga o aua wā rā kia tahuri mai ai ki te tautoko i te whakaoranga ake o te reo Māori, i kōkiri hoki i te huhua porotēhi, i te huhua hīkoi kia haruru te moana, kia ngaoko te whenua, kia mataara, kia takatū te iwi Māori ki tōna reo, ki āna tikanga, ki tōna ahurea e tata ngaro nei.

By the 1970s, changes in Māori attitudes to their societal condition brought about a number of changes. Vociferous protests by a young urban-based generation on land and education issues, new legislation based on the Treaty to protect Māori rights and the penetration of political and bureaucratic institutions by Māori were among the leading agents of change” (Reedy, 2000, wh. 159)

I te upoko nei ka tirohia te hītori me ētahi rangahau kua oti kē i ētahi atu kairangahau te whai mō ngā kaupapa whakarauora reo nei.

3.2 – Kōhanga Reo

Kua tipu rā hei oranga mō te iwi Māori

Nā te matua i te rangi hei ārahi i te Kōhanga

Nō reira mauria mai ngā tamariki ki Te Kōhanga Reo

Te waiata a Te Kōhanga Reo

E mōhiotia whānuitia ana ko te kōhanga reo tētahi kaupapa i tino whakahau i te iwi Māori ki te ara i tāna moe. Inā hoki kua mōhio ake me huri te ao Māori, e ora anō ai tōna anō reo. Nā reira, kāore i ārikarika te hīkaka, te pūnganangana o ētahi, ahakoa he tokoiti, he pounamu. I tahuri tēnei hunga ki te whakapakari i te reo kua heke tōna tipu me he tinana pūtokitoki, me he tinana pakarea kia pāuaua anō ai, kia pūioio anō ai. “Māori people responded to the challenge with a rapid growth of Kōhanga throughout Aotearoa” (Reedy, 2000, 159).

I ngā tau 70 o tērā atu rautau, ka tino tipu te mōniana o te hunga tūnohunohu i runga i te mōhio e tāharahara haere ana te reo i te mimititanga o te puna kaikōrero Māori. Nā ēnei mānatunatu o taua hunga rā te whakatūnga mai o te hui kaumātua i te tau 1979 (Te Kōhanga Reo National Trust, n.d.). I konei whārikihia ai e ngā pakeke o taua wā rā te wero kia kitea he ara e puritia ai te reo Māori, kei rite ki te huia, ka nunumi ki te pō. “The right of every child to not just say a few words in his language but to dream it in his heart, as well as to speak it from his mouth, is one of the unalienable rights that every child has” (Mataira, 1995: 0:43). Ki tēnei hui hoki whārikihia ai e Kara Puketapu me ōna hoa mahi te whakaaro kia whakaritea he taiao ako ka rumakina ngā tamariki ki te reo (Smith, 2019). I mua i taua wā, ka waimarie a Kara Puketapu i tētahi karahipi Full Bright ki te haere ki Amerika rangahau ai i ō rātau rautaki whakarauora reo. I reira kite ai ia i te whakamahinga o te rumaki reo o te reo taketake ki ngā tamariki i roto i ngā “language pods” (Smith, 2019: 6.10). Ko te iwi taketake o Amerika i whakatauiria ai i te rumaki reo ki ngā tamariki, ā, hoki mai ana a Kara ki Aotearoa nei, ka

whakahokia mai te whakaaro nei hei whakamahinga mā tātau. I konei te whānautanga mai o te whakaaro kia whakaritea he whare kōhungahunga hei whakarauora i te reo Māori, arā, ko te kaupapa nei ko te kōhanga reo. I te tau 1982 ka whakatūria te kōhanga reo tuatahi o Pukeatua ki Wainuiomata. Kīhai rawa i taro ka 112 ngā Kōhanga Reo ka whakatūria i te tau tuatahi o te kaupapa nei (Te Kōhanga Reo National Trust, n.d.). Kua kapi i a Tākuta Hinurewa Poutu i roto i tāna tuhinga paerua Te Wheko a te Pīrere (Poutu, 2007) ngā rangahau mō te takenga mai o te kōhanga reo me ngā kaupapa matua o roto i a ia, arā ko Te Korowai tērā, ko Te Whāriki hoki tērā.

Nā wai te manawa e kapakapa nei? Nā te kōhanga reo. Hai aha te manawa e kapakapa nei? Hai whakarauora i te reo Māori. Ko tā te kaupapa nei o Te kōhanga reo he tieki, he poi poi i ā tātau tamariki, i ā tātau mokopuna kia mōhio ai rātau ko wai rātau, nō hea rātau, nā wai hoki rātau. Mā te mōhio ki tō tuakiri ake e tū motuhake ai, e tū pakari ai, e tū whakaiti ai hoki te mokopuna i tēnei ao. Ko te kōhanga reo tētahi o ngā whare ako tuatahi o ā tātau tamariki, ki konei rumakina ai rātau ki te reo Māori, ki ngā tikanga Māori, otirā ki te rongomaiwhiti o te ahurea Māori. Ā tōna wā ko ā tātau mokopuna ngā tīpuna mō āpōpō, ki te tika tā tātau tuku iho i wā tātau kōrero, ā tātau tikanga me tō tātau reo, ka mōhio rātau ki tō rātau hiranga i roto i te whakapapa o te ao Māori mai i ngā atua heke iho ki ngā tīpuna, ki a tātau, ā haere ake nei. Maringanui tātau i ngā kakari nui a ō tātau mātua, a ō tātau tīpuna kia tū ai ko ngā whare ako whakarauora reo Māori pēnei i ēnei.

3.3 – Kura Kaupapa Māori

“Tamaiti ākona ki te kura kaupapa Māori tū ana ki te ao, tau tau tau ana” (Haka Te Aho Matua, 2018).

Haere ngā tau, ka tipu ngā manu pīrere o te kōhanga reo, kua kite ake ngā mātua o ngā tamariki nei, kei hea rā he taunga mō ngā manu pīkari nei ina mutu ana te kōhanga reo. Kāti, i te korenga o tētahi kaupapa i whakatūria mō ngā manu pīkari nei, ka tukuna ētahi o ngā tamariki nei i te kōhanga reo ki ngā kura aunoa, ki ngā kura Pākehā. E ai ki a Tā Pita Sharples, “ka haere ngā tamariki ki ngā kura Pākehā. I ngā wā katoa kōrero Māori ai rātau. Ka kata ngā tamariki Pākehā

ki a rātau” (Waka Huia, 2010: 4.06). Ka whakataurekarekatia ā tātau tamariki, otirā tō rātau reo, ā rātau tikanga hoki i ēnei whare ako. Ko ngā mahi nui i oti i ngā kaiako o roto i te kōhanga reo ki te āta opeope i te tamaiti i roto i te āhurutanga o tōna reo, o āna tikanga, kia tukuna ki te kura Pākehā kia whakawetia, engari mō tēnā! “The strong determination of parents and whānau to preserve, protect, and nurture further the Māori language” (Nepe, 1991, wh. 53). I awhero, i tūmanako nuitia e ngā whānau o ngā Kōhanga Reo tuatahi tētahi kaupapa mā ā rātau tamariki i te kitenga ake e mohorīrīwai ana, e tāharahara haere ana te reo o ā rātau nā tamariki i roto i ngā kura aunoa, inā rā “kāore te kura māhita Pākehā e āwhina i a rātau” (Waka Huia, 2010). He mea whakatū te kura kaupapa Māori hei taunga mō ngā manu pīkari o te kōhanga reo e whanake tonu ai te tipu o te reo, o ngā tikanga i roto i ngā tamariki. “Both Ruamata and Hoani emerged out of their kōhanga community, servicing their own communities” (Smith, 2019: 2.47). I konei te whānautanga mai o te kura kaupapa Māori, inā hoki, “kura kaupapa Māori was an inevitable next step for the language. Parents who had committed themselves and their children to the cause were determined that the foundation laid at the Kōhanga pre-school level would not be lost” (Reedy, 2000, wh. 160).

Nā, e kī nei a Nepe (1991) rāua tahi ko Smith (2019) ko te whakatūnga mai o te kura kaupapa Māori he umanga tōrangapū. “Kura kaupapa Māori movement was developed to try change the system of schooling to provide for the kura kaupapa Māori schools or immersion schools that would meet the needs of emerging numbers of graduates of Kōhanga Reo” (Smith, 2019: 3.13). I tohe atu rātau, ngā whānau o ngā Kōhanga Reo tuatahi ki te Kāwanatanga o taua wā rā kia rumakina tonutia ā rātau tamariki ki te reo Māori. Nō te tau 1985 ka pihi ake ko te kura tuatahi arā, ko Te Kura o Hoani Waititi i Tāmaki Makaurau (Nepe, 1991, wh. 64), nāwai ka panoni te ingoa ki Te Kura Kaupapa Māori o Hoani Waititi Marae. Ko Ruamata anō tērā i Rotorua e whakaako ana i ngā tamariki i pihi ake i tō rātau Kōhanga Reo. I te tau 1989, nā ngā tāiki ngāpara o te hunga o Te Komiti o Ngā Kura Kaupapa Māori o Tāmaki Makaurau, ka whakaturetia te kura kaupapa Māori i Aotearoa. Ka eke rawa ki te tau 1991, 11 katoa ngā kura kaupapa Māori e taunakitia ana ā-pūtea nei e te Kāwanatanga, ā, e 3 ngā kura kaupapa Māori kua tata te taunaki ā-pūtea nei e te Kāwanatanga.

He haepapa nui ka tau iho ki ngā kaupapa i te huarahi nei, inā rā te kōrero a Kāterina Mataira e mea ana “ka pā mai ki a au tētahi tino whakaaro, kei roto i ō ringaringa ngā tau ka whai mai ngā tamariki nei. Nā, he tino taonga ngā tamariki nei, me tika tō mahi” (Waka Huia, 2010: 9.12). I tino mōhio ia ki te haepapa nui, ki te mahi nui i mua tonu i ō rātau aroaro. Ko te āpōpō o ēnei tamariki i ō rātau ringaringa, ko te āpōpō o te reo Māori, o ngā tikanga Māori i ō rātau ringaringa. Kāti, ko te whakataukī e mea ana, “ko te amorangi ki mua, ko te hāpai ō ki muri” (Mead, 2001, wh. 250), maringanui ngā kaiako i ngā tau nohinohi o te kura kaupapa Māori, i te “mahi ngātahi o ngā mātua me ngā whānau” (Waka Huia, 2010: 19.19). I tino ora rātau i kaha tautokotia rātau e ngā mātua, e ngā whānau o ngā tamariki rā. E ai ki a Robson, “i a au i te kura, i reira ōku mātua, kaumātua, whaea kēkē, matua kēkē ki te tautoko i ngā kaiako” (Waka Huia, 2010: 2.20). He rite tonu te kitea o tēnei tūāhuatanga i ngā kura kaupapa Māori o te motu, te mahi ngātahi, te tautoko o ngā whānau i te kura ki te whakatipu i ā rātau tamariki. Kaua e waiho mā te kura anake te haepapa ki te whakatipu i ā tātau tamariki.

Nō aua tau hoki ka huaina ake ngā pepeha mō te reo e mōhiohia whānuitia ana e tātau, pēnei i tā Tā Hēmi Hēnare i te hanganga o te kōhanga reo, arā, “Ko te reo te mauri o te mana Māori”. Me tā Tā Timoti Kāretu i tito ai mō te tau o te reo Māori, arā, “Tōku reo, tōku ohoooho, tōku reo, tōku māpihi maurea, tōku reo, tōku whakakai marihi”. Tae atu anō hoki ki ngā waiata whakatenatena i te iwi kia mau ki te reo, pērā i tā tōku kuia, i tā Ngoingoi Pewhairangi, “Whakarongo ki te reo Māori e karanga nei. Whakarongo ki ngā akoranga rangatira”. Arā, nā ēnei momo pepeha, nā ēnei momo waiata i whakakipakipa ai i te iwi Māori ki te ū tonu, ki te tohe tonu, ki te whawhai tonu mō tōna mana motuhake kia ora te reo, mō te āpōpō te take.

Haere ngā tau, ka eke rawa mai ki te tau 2021, kua whakawehea ngā kura kaupapa Māori ki ngā rohe e waru i raro i te maru o Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kuapapa Māori o Aotearoa. Mai i Te Waka o te Ika a Māui, whakawhiti i te moana o Raukawa, i Te Upoko o te Ika heke rawa rā anō ki Te Hiku o te Ika a Māui, ā, 66 katoa ngā kura kaupapa Māori Aho Matua o te motu (Te Rūnanga Nui o ngā Kura Kuapapa Māori, 2021). Hei tā Nepe (1991), “the growing demand for the establishment of kura kaupapa Māori is definite hope that te reo Māori and Kaupapa Māori knowledge will survive not only the 21st century, but moreover into the 22nd century” (Nepe, 1991, wh. 65).

3.4 – Wharekura

Ka tipu tonu, ka rea tonu ngā tamariki, nāwai ka kura ngā tamariki ki te kura tuatahi, ki te kura waenga, ka whanake ki te kura tuarua, ā, i konei anō kitea ai e ngā kaiako, e ngā kaiwhakahaere, e ngā mātua me ngā whānau o ngā tamariki nei me whanake tonu te whare ako nei ki te tieki i ngā tamariki o te kura tuarua. I konei whanake ai te wharekura. Ko te wharekura te kura tuarua mō ngā tamariki o ngā kura kaupapa Māori, ā, ko Hoani Waititi te tuatahi o tēnei momo whare ako (Poutu, 2007). I noho ko te wharekura hei āpitihanga ki ngā kura kaupapa Māori, arā, kāore i noho wehe, kāore i noho motuhake pēnei i ngā kura tuarua aunoa. He ōrite tonu ngā kawenga, ngā mātāpono o te kaupapa, arā, ko Te Aho Matua tonu te tūāpapa, ko te reo Māori, ko ngā tikanga Māori, ko te mātauranga Māori tonu ērā e hāpaitia ana e ngā kaiako me ngā tauira, heoi anō rā ko te taumata ako i piki kia taunga ki te reanga o te kura tuarua, arā ki te wharekura.

3.5 – Raukura

Kua tapa ko te kupu nei ko te raukura ki ngā tamariki i kuraina ki roto i ngā kura kaupapa Māori. He mea tiki ake i ngā kupu tonu o Te Aho Matua e mea ana, “6.12 Kia tū pakari, tū rangatira ia hei raukura mō tōna iwi” (Te Aho Matua, 1989). Mārama kehokeho ana te kite atu, mai anō i te kunenga mai o te kaupapa nei o te kura kaupapa Māori, o Te Aho Matua hoki ki te whai ao, ki te ao mārama, ko te tamaiti i noho ki te pūtake o ngā mahi, o ngā whakataunga katoa. Ka mutu, ko ngā mātua, ko ngā kaiako, ko ngā kaikōkiri i ngā kaupapa nei i rapa i te mea ngaro hei painga mō ā rātau tamariki. He kaupapa tēnei e whakatipu ana i ā tātau tamariki kia titi tonu ki tōna wairua, ki tōna whatumanawa, ki tōna ao Māori. Ka mutu, kia whakatipuria te tamaiti hei kura, hei taonga mō tōna iwi. Kei ngā kupu tonu o Te Aho Matua e pūkana mai ana ki a rātau, heoi anō tā te raukura he whakatinana. Ko tāna he whakatinana i te momo raukura e whai hua nui ai tōna iwi. Arā kia tau ki runga i tōna marae, kia kitea ia i ngā kaupapa o tōna hapū, o tōna iwi. Kia puta ki ngā kaupapa a te iwi Māori hei kanohi, hei kura mō tōna iwi. Manohi anō, e taea ana e taua raukura rā te whakatinana i ngā kawenga rā i roto i te ao Pākehā. He ao hurihuri tēnei, me māia, me taunga hoki te raukura ki te hīkoi i roto i te ao Pākehā, eaoia, ko te ao Māori tonu hei tūāpapa mōna i roto i te taiao rā. Kāti, e kitea ana, ki te tika te whakatipuria o ā tātau

tamariki ki ngā ao e rua, arā, ki te ao Māori ki te ao Pākehā hoki, ka whai hua nui tōna iwi, otirā te iwi Māori, ka whai hua hoki te ao Pākehā (Martin, 2014).

Kua tino whanake, kua tino tipu te kaupapa nei, arā ngā kura kaupapa Māori, ā, e hia kē nei ngā raukura kua puta i te kaupapa. E kitea ana ko ngā raukura o te kaupapa kua whānau mai ā rātau tamariki, ā, hei tā Sharples (2010), koia “tētahi mea tino ātaahua o tō tātau kaupapa. Ka kite au i ngā tamariki tuatahi i te kura, kua tupu ake, kua whānau tamariki, engari kua mauria ā koutou tamariki ki te kōhanga me te kura” (Waka Huia, 2010: 4:20). Ko te haepapa nui ki ngā raukura ko te whakahoki anō i ā tātou tamariki ki roto ki ngā whare ako nei, arā ki te kōhanga reo, ki te kura kaupapa Māori, ki ngā wharekura hoki. Āpiti atu ki tērā, me hoki ngā raukura, ngā mātua o nāiane ki te āwhina, ki te tautoko i ngā kura, i ngā kaiako me ngā whakahaere o te kura. Inā rā, ko rātau tonu ngā mea i whakapakeketia ki roto i te kaupapa, e tika ana kia noho rātau hei tauira mō ngā taina kei roto tonu i te kaupapa.

Keep coming back to support the kaupapa. We are the children of the leaders and grew up in the kaupapa, aware of all its shortfalls and of how much work still needs to be done. So I will always return, with my hands and my heart. (Takao, 2010).

I kitea ngā tūmanako o ētahi kaiako kura kaupapa Māori o mua e mea ana, ā tōna wā ko te tūmanako nui kia hoki anō te raukura i tipu mai i roto i tēnei kaupapa ki te whakaako (Waka Huia, 2010). I te Haratua o te tau 2019 i tū ai te wānanga tuatahi mō ngā raukura o ngā kura kaupapa Māori ki Te Kura Kaupapa Māori o Ruamata ki Rotorua. Ko tētahi o ngā tatauranga i puta i taua wānanga rā ko te nui o ngā raukura kua whai kia tū ia hei kaiako, mai i te reanga kōhungahunga piki rawa rā ki te whare wānanga. Ko ētahi hoki kua hoki anō ki roto ki ngā kura kaupapa Māori hei kaiako. Neke atu i te 80 ōrau o ngā raukura he kaiako, ā, o taua 80 ōrau, 67 ōrau he kaiako i roto i te kōhanga reo, i te kura kaupapa Māori rānei.

E kitea mai ana he nui ngā kawenga a te raukura kia tautīneitia ai ngā kura kaupapa Māori. Tuatahi ake, ki te whānau tamariki ngā raukura, whakahokia atu aua tamariki rā ki roto ki ngā kaupapa nāna tonu koe i whakapakeke. Tuarua ake, me hoki ngā raukura ahakoa mātua mai, whaea kēkē mai, matua kēkē mai rānei, ki te āwhina, ki te tautoko i ngā kawenga o roto i aua

kaupapa rā. Tuatoru ake, hoki atu hei kaiako, hei kaiāwhina i roto i ngā kura kaupapa Māori, inā rā, ko ngā raukura tonu ngā mea kua titia ki te ngākau ngā mātāpono o Te Aho Matua, otirā te whakatinanatanga o te raukura e tūmanakotia ana kia puta hei raukura mō tōna iwi. Ko tētahi wāhanga nui o te haumanutanga, o te whanaketanga o ngā kura kaupapa Māori kei ngā ringaringa o ngā raukura.

3.6 – He Kupu Whakatepe

Māraakerake ana te kite nā ngā whakahekenga werawera, nā ngā whakapaunga kaha o ngā kaikōkiri i ngā kaupapa whakarauora reo Māori o roto i ngā tau kua reo Māori anō ai te tini o ngā tamariki me ngā mokopuna huri i te motu. Me te aha, ko ngā tūmanako, ngā awhero me ngā hiahia o te hunga nā rātau ēnei kaupapa i whakatū me kawe tonu ki te inamata me te anamata. I konei kitea mai ai e awau te wāhi ki awau ki te whakarauora tonu i te reo Māori, i te mātauranga Māori, i ngā tikanga Māori me te ahurea Māori, ki te inamata me te anamata.

Nā ēnei kaupapa i whai wāhi atu ai awau i taku tipuranga e kitea mai ai te wāhi ki awau, ki te raukura kia tautīneitia ai ngā Kōhanga Reo, ngā kura kaupapa Māori me ngā wharekura. Otirā, e whai hua tonu ai ā tātau tamariki me ā tātau mokopuna Māori mō ngā rā e heke mai nei. He kākano awau i ruia mai i Rangīātea, kua eke ki te wā e puta ai awau ki te ao kia tū hei raukura mō taku iwi Māori (Te Aho Matua, 1989). I roto i te hītori o ngā kaupapa nei, e kitea ana te whakaawenga mai o taku kōkiri i tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. Inā rā, he kaupapa e hirahira tonu ai te kōrerotia o te reo Māori, te ākona o te mātauranga Māori, te whai i ngā tikanga Māori me te ahurea Māori i te ao hurihuri nei.

Upoko 4 – Te Inamata

Mā ō mahi ka kitea koe, e te ao, e tō iwi Māori

(He waiata nā Tuini Ngāwai)

4.1 – He Kupu Whakataki

Hei te upoko tuawhā nei huraina ai ngā hua te kaupapa nei o Kura Mō Ngā Mokopuna, ōna rētōtanga, ōna keokeonga, ōna rangiwhāwhātanga hoki. He kaupapa hou, he kaupapa kāore nei tōna momo i kitea i te ao. Ki konei kitea ai tētahi wāhi ki ngā raukura e tautīneitia ai ngā kaupapa nāna tonu ia i whakatipu. Otirā, he whakaatu i ngā whakaawenga o aua kaupapa rā—o te kōhanga reo, o te kura kaupapa Māori—i a mātau ngā kaiwhakahaere o te kaupapa nei mō ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori mō ngā uri whakaheke. Ka puta ko ngā kōrero a ngā raukura tokorua i whakahaere i tēnei kaupapa, ka kitea ko ngā uiuitanga o ētahi kaiako i whakahaere i ētahi akoranga mō te kaupapa nei, otirā ka kitea ko ngā whakaaro me ngā kōrero a ngā whānau i piri mai ki te kaupapa nei.

4.2 – Kura Mō Ngā Mokopuna

Tēnā kia tīkina ake rā ētahi whakamahukitanga kei te pātaka kupu mō ngā kupu o te ingoa i tapaina ki te kaupapa nei.

Kura:

- He wāhi e haere ai te tamariki ki te whai i te mātauranga.
- Ngā mātauranga, ngā mōhiotanga ki ngā karakia me ngā kōrero whai tikanga, whai mana o te iwi.

(He Pātaka Kupu, 2022)

E kōrero ana te whakamahukitanga o te kupu nei mō te wāhi ako o te hunga i piri mai ki te kaupapa nei. Inā rā he wāhi e ikapahi ai te tāngata ki te whai i te mātauranga, ki te whai i tētahi

kaupapa. Ahakoa e rerekē ana tēnei momo kura i te kura e taunga nei ki ngā tamariki, ki ngā mokopuna, i whakamahia ko te kupu nei e mārama ai ā tātau tamariki, ahakoa te rerekē, he wāhi e ako tonu ai, e ikapahi tonu ai ngā tāngata ki te whai i tētahi kaupapa.

Kura:

- E kaingākaitia ana, e noho taonga ana ki te tangata.
- He kupu e tohu ana i te tangata e aroha nuitia ana.

(He Pātaka Kupu, 2022)

E kōrero ana te kupu nei mō te huhua o ngā taonga o te kaupapa nei. Inā te nui o ngā kura o te kaupapa nei, arā ngā tini akoranga, ngā tini kaiako i whakawāhi mai hei kura, otirā hei oranga mā ngā tamariki, mokopuna.

Mokopuna:

- He tangata ka heke mai i tētahi tipuna.

(He Pātaka Kupu, 2022)

E kōrero ana te kupu nei ki te wāhi ki ngā mokopuna ake a tōku māmā, nā rāua i toko ake ai te huatau kia whakatūria tētahi kaupapa, mō rāua te take.

Mokopuna:

- Te tamaiti a te tama, a te tamāhine, a te irāmutu rānei a tētahi tangata, tētahi atu tamaiti rānei o te whānau kei taua reanga, kei tētahi reanga rānei o raro iho.

(He Pātaka Kupu, 2022)

E kōrero ana te kupu nei i te whai wāhitanga a ngā mokopuna, a ngā uri whakatipu katoa ki te kaupapa nei. Koia rā hoki te tirohanga a ngā pakeke, ahakoa ko wai, katoa hei tamariki, hei mokopuna ki a rātau.

Katoa ngā whakamahukitanga o ngā kupu nei e hāngai ana ki te kaupapa nei. Arā, me whakatipu te pā i te tamaiti ki ngā taonga a ōna tīpuna, te reo Māori me ngā tikanga Māori. Heoi, i tēnei

ao hurihuri me rite tonu tā tātau toro ki ngā rawa a te Pākehā hei oranga mō tātau i tēnei ao hurihuri. Ka mātua rā i tēnei wā ko te ipurangi tonu ko ngā hangarau tonu, arā ko te waka kawē i ā tātau taonga i tēnei wā. Ko tā tātau he whakatipu i ā tātau mokopuna ki ēnei uara. E ai ki te mokopuna a Tā Āpirana, ki a Tākuta Wayne Ngata (2014, 23:45), “ki te kore e whai hua tētahi atu i tō whai i te mātauranga, mōmōu te whai”. Ki te tika tā te pā whakatipu i te tamaiti ka puta ia ki te ao, ki ngā rākau a te Pākehā ka whakahoki mai ai i ērā akoranga ki te pā nāna ia i whakatipu, hei oranga mō rātau. Koia nei ko te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna, arā, he waka kawē tonu i te reo Māori me ōna āhuatanga katoa ki te anamata, hei painga mō ā tātau tamariki, mō ā tātau mokopuna. Waingōhia te whakatau ko ā tātau tamariki, ko ā tātau mokopuna te aronga matua o te kaupapa nei, inā rā ko rātau te āpōpō. I mōhio tonu awau ki te whai ko te tamaiti, ko te mokopuna te aronga, me pēhea rā e kore ai e piri mai, e tautoko mai ai ō rātau whānau.

Tēnei awau he raukura o te kaupapa o Te Aho Matua, he mātua hoki o te kōhanga reo, o te kura kaupapa Māori e whakatinana nei i tāna i kī ai, arā, “me whakahaere ngā mahi katoa o te kura i roto i te reo Māori. Tae atu ki te hunga kuhu mai ki roto i te kura, me kōrero Māori katoa, i ngā wā katoa” (Te Aho Matua, 1989). Ko te mātāpono nei i ārahi i awau, otirā i a mātau ko ngā kaiwhakahaere mahi mō tēnei kaupapa, arā kia reo Māori i ngā wā katoa. Nā, i noho ko te kāinga hei kura mō ā tātau tamariki i tērā wā nā te āhuatanga ki te mate kowheori-19, nā reira ko ngā mātāpono o roto tonu i te kura tērā i tōia mai ki te āhurutanga o te kāinga hei mira mā mātau i te āhuatanga e māori noa ana ki ā mātau tamariki, arā, me reo Māori katoa, i ngā wā katoa. Arā atu anō Te Aho Matua e mea ana,

Me whai aroha tonu te hunga o te kura ki a rātau kāore anō kia tino pakari te reo. Mehemea he tangata tautoko i te kaupapa, āwhinatia. Mehemea e tino ngākau nui ana ki te reo, a tōna wā ka mau. (Te Aho Matua, 1989).

Nā reira ahakoa he kaupapa reo Māori anake tēnei, i rere te reo pōhiri ki te hunga ngākaunui ki te reo me ōna āhuatanga katoa ki te piri mai, ki te hono mai, ki te mātakitaki mai. Ahakoa te taumata o te reo i te kaimātakitaki, i pōhiritia, i manaakitia ia e tēnei kaupapa, otirā e ngā kaiwhakahaere. I āhua horokukū ētahi ki te piri mai ki te kaupapa nei i te mea he wāhi reo

Māori anake, heoi anō rā, i karangahia tēnei hunga, i manaakihia tēnei hunga i runga i te mōhio mā ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori tēnei hunga e āta opeope, e āta poipoi kia whanake tonu, kia tipu tonu te reo Māori ki ngā taumata e taea nei e rātau te eke. I whai mātau kia tino kitea he wāhi haumarua tēnei kaupapa mō ngā momo taumata katoa o te reo Māori, arā mō te hunga e tau hou tonu ana ki te reo, mō te hunga e ako tonu ana i te reo, tae atu hoki ki te hunga e kaha kōrero Māori ana. I te mutunga iho ko te whakatairanga i te reo Māori mō te āpōpō ki ā tātau tamariki, ki ā tātau mokopuna te mātāmua.

Inā hoki rā te kōrero o Te Aho Matua e mea ana,

He mea tino nui te wāhi ako hei whakaohoho i te wairua o te tamaiti ki āna mahi whakaako. Nō reira, kia kikī te kura i ngā mea whakaihiihi i a ia, i ngā mea pupuri hoki i te hā o te ao Māori. Me whakawhānui hoki tōna wāhi ako ki ngā marae, ki ngā ngahere, ki waenga parae, ki te taha moana, ki ngā whare pukapuka, whare taonga me ērā atu whare whāngai i te puna o te mōhio. (Te Aho Matua, 1989).

Ko tētahi o ngā hiranga o te kaupapa nei ko te kite ake i tā te raukura koha, otirā, i tā te raukura rautaki kia tū tonu ai ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori mā ngā tamariki. Ka whakaaro ake ki ngā whakataukī pēnei i tēnei “ka whati te tai, ka pao te torea” hei whakatenatena i te whakatūnga mai o tētahi kaupapa i te korenga o ngā Kōhanga Reo, i te korenga o ngā kura kaupapa Māori hei wāhi ako mā ngā tamariki. I tino kite ake me whakaaro ake tētahi kaupapa hei whakakotahi i ngā whānau kia rere tonu ai te reo Māori i ngā kāinga, kia ako tonu ai ā tātau tamariki me ō rātau whānau, kia rongorongo tonu ai hoki i te taura here tāngata ahakoa e noho pākati ana i ngā kāinga. Inā hoki, kei roto tonu i Te Aho Matua e mea ana, me whānui ngā whare whāngai i te puna o te mōhio ki te tamaiti, nā reira me pēhea e kore ai tēnei e hāpaitia ake mā te whakaako tonu i ngā tamariki ki te kāinga.

I tēnei huringa tau, ko ngā kura ako o ngā tamariki, o ngā mokopuna ko te ipurangi tonu. Koinei te ao e taunga nei ki a rātau. Heoi anō tā tātau, tā te pakeke, tā ngā mātua, he ārahi i te whakamahinga o aua pae ipurangi rā. I roto i tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna, i tino kitea ngā āheinga o te hangarau, o te ipurangi mō te āpōpō o te huarahi ako i ā tātau tamariki,

me kore noa e puta anō tēnei tūmomo āhuatanga o te noho pākati ki ngā kāinga, he rautaki tēnei e rere tonu ai ngā mahi ako mō ā tātau tamariki. Me te aha hoki, kāore i ārikarika ngā hua i kitea ake, i roto i te noho pākati, nā te ipurangi, nā te hangarau, i taea tonutia ai e ngā tamariki, e ngā mokopuna te ako, kaua anake ki te kaiako kotahi, eaoia ki te huhua pūkenga o te ao Māori tonu.

Whakaahua 1: Te Whārangi Pukamata o Kura Mō Ngā Mokopuna.

Nā te ipurangi i taea ai tēnei te toro ki ngā huhua pūkenga o te motu ki te whakaako i ā tātau tamariki, i ā tātau mokopuna ki ō rātau mātauranga. I taea tonutia hoki e rātau te tūhono ki ngā whānau o roto i ō rātau hapori Māori, otirā te tūhono ki ētahi atu hapori reo Māori puta noa i te motu. Ahakoa i rerekē te taiao ako, te huarahi ako hoki i ngā tamariki, mātua rā ko te ako tonu i a rātau, ko te rere tonu o te reo Māori ki ō rātau kāinga, me tā rātau kite i ngā tini āheinga o te ako mā te ipurangi.

Ko te anga whakaako i whāia e mātau mō te kaupapa nei he tino rerekē i te āhua o roto i ngā kura me ngā kōhanga. Kāore mātau i hiahia kia herea ngā tamariki ki ngā hangarau matihiko mō te roanga o te rā, koi takeo, koi hongehongea. Nā reira i whakaritea kia 2 ngā akoranga i ia rā kia kaua e neke atu i te 30 mēneti te roa o ia rā ako kura, arā Rāhina ki te Rāmere. I whai mātau kia mataora ngā akoranga o ngā kaiako mō te kaupapa nei, arā, kia kitea e

ngā kaimātakitaki ngā mahi a ngā kaiako i taua wā tonu. Heoi anō rā, ko ētahi i mate ki te whakarīpene i ā rātau mahi i mua i te tuku i ngā mahi ki te whārangi pukamata i runga i te pokea o ētahi e ngā mahi, nā reira, ahakoa te hiahia kia mataora ngā akoranga katoa, ko ētahi i hopu i ngā mahi, ka tuku atu ai i te rīpene o ngā mahi i te wā o tāna akoranga. Ko tētahi o ngā painga nui o te rautaki whakaako nei, arā o te whakarite whārangi hei uta i ngā akoranga nei, ka mau ki te whārangi tonu o Kura Mō Ngā Mokopuna. Heoi anō tā ngā whānau he mātakitaki i te wā e pai ana ki a rātau, hei te wā e taunga ana ki ā rātau wātaka.

I riro mā ngā kaiako tonu e whakatau i te roa me te āhua tuku i ā rātau akoranga. I riro hoki mā ngā kaiako tonu ngā kaupapa, ngā mātauranga o ā rātau akoranga e whakatau. Nō ngā tamariki te māngari i whai wāhi mai te huhua o ngā kaupapa ako a te Māori ki te kaupapa nei. Ko te pūtaiao tērā, ko te hauora tērā, ko ngā toi tērā, ko ngā pūrākau tērā, ko te reo tērā, ko te kai tērā, ko te puoro tērā, ko te pāngarau tērā, tae atu hoki ki ngā mahinga kai a te Māori i whakaakoria atu. Ko ngā akoranga i rere i te 11 karaka i te ata me te 2 karaka i te ahiahi. Āpiti atu ki ngā akoranga o te wiki, i whakaritea he kiriata poto, he kiriata hihira e hoki anō ai te titiro ki ētahi o ngā mahi ako o te wiki. Ko ēnei kiriata i pāhotia atu ki te whārangi pukamata i ngā ahiahi o te Rātapu. Ko tētahi atu kaupapa i whakaritea ake mō te kaupapa nei ko te pānui pukapuka. I tonoa tētahi o ō mātau hoa, a Ruth Smith, he mātanga reo, ki te pānui pukapuka atu ki ngā tamariki, ki ngā mokopuna e 2 rā i te wiki, arā i te Rātū me te Rāpare. Maringanui mātau i tēnei koha. Inā rā, ko te kounga o te reo pānui pukapuka tērā i whakaatuhia atu e Ruth hei mātakihanga mā ngā tamariki me ō rātau whānau.

4.3 – Ngā Kaikōkiri

Tokorima mātau ngā raukura, arā, ngā ākonga i puta i te kōhanga reo, i te kura kaupapa Māori, i te wharekura i mahi ngātahi ki te whakarite i tēnei kaupapa mā ngā tamariki, mā ngā mokopuna me ō rātau whānau. Ko mātau ko ōku tungāne a Āpirana Pēwhairangi rāua ko Te Aorere Pēwhairangi, me ōku whanaunga a Te Hemara Rauhihi he raukura o Te Kura Kaupapa Māori o Mana Tamariki rāua ko Siobhan Houkamou he raukura o Te Kura Kaupapa Māori o Kawakawa mai Tawhiti. I tukuna e awau te tono ki a rātau i runga i te tino hiahia o tēnei kaupapa e te hāpori whānui i tērā wā. Kua tino taumaha rawa atu te kōkiri i te kaupapa nei ki

te kore ēnei ringaringa hāpai, nā reira kāore i ārikarika ngā mihi ki te kōiti a rangapū mō rātau i hiki ake i te mānuka i whakatakotoria ki ō rātau aroaro. Me te aha hoki, he kaupapa tēnei i tīmata i runga i te arohanui o tēnei hunga ki te reo Māori, ki ngā kaupapa whakarauora reo Māori me ngā tamariki, mokopuna hoki.

I te roanga atu o te kaupapa nei i pīkauria ngā mahi katoa e mātau katoa, i whakatau tahitia ngā tikanga whakahaere o tēnei kaupapa e mātau katoa, me kī pēnei i te waka kotahi mātau e hoe ngātahi ana. Heoi ka rere ngā rā, ka āta whakaritea he mahi, he haepapa mā tēnā me tēnā kia tutuki pai ai ngā mahi katoa. Ko awau te kaiwhakahōhā i tēnei hunga me ōku tonono mutunga kore nei. Ko te wāhi ki a Te Hemara rāua ko Siobhan ko ngā mahi hangarau, arā ngā mahi whakanikoniko i ngā kiriata me ngā pānui whakatairanga. I riro mā Āpirana te whakahaere i ngā hōtaka o te whārangi pukamata, ko Te Aorere te pou tikanga o te kaupapa nei. Arā, nāna ētahi tikanga i whakatakoto mō te āhua ki te whakahaere i te kaupapa nei. Āpiti atu ki ngā mahi motuhake a tēnā, a tēnā, katoa mātau i mahi tahi ki te toro atu ki ngā hoa, ki ngā whānau hei kaiako, hei pūkenga mō te kaupapa nei. I konei kitea ai te whakatinanatanga o te whanaungatanga o te Māori ki a ia anō. Kōrengarenga ana te puna o mihi ki a koutou, kei ngā hoa, kei ngā whānau i tautoko ake i te karanga kia tuku iho ngā mātauranga ki ngā tamariki, ki ngā mokopuna o te kaupapa nei. Me te mōhio hoki, he nui tonu ngā kaiako i tonoa, ehara i te kaiako, eaoia, he pūkenga kē. He pūkenga ki ngā mahi e ngākaunuitia ana e rātau, nā koinā te tonono, kia tōia mai tērā mea e ngākaunuitia ana e rātau hei hora ki mua i te aroaro o ngā tamariki, o ngā mokopuna. Kia kite ai rātau i ngā mahi a tēnā pūkenga i roto i te reo Māori, me ngā mahi a tēnā pūkenga i roto i te reo Māori. Ki konei whakatauirahia ai te horapatanga o te reo Māori ki ngā tōpito katoa o te ao o ngā tamariki.

I te mea ko awau te kaikawe i te rangahau nei, i tino hiahia awau kia puta ngā whakaaro me ngā wheako o ētahi atu kaiwhakahaere i te kaupapa nei e tino kite ai, e tino rongorongo ai te kaupānui i runga, i raro, i roto, i waho o te kaupapa. Tokorua ngā kaiwhakahaere i uiuitia, ko Āpirana Pewhairangi rāua ko Te Hemara Rauhihi, kia rangona ai e te kaupānui ō rāua wheako mō te wāhi ki te whakahaere i te kaupapa nei. He ōrite ngā pātai i tukuna ki te tokorua nei, ā, kua whakawhāitihia ngā whakaaro o te tokorua nei ki ngā kaupapa e rārangi iho nei:

- Te Tautoko i te kaupapa

Ko tēnei kaupapa e pā ana ki te take i whakaae mai, i tautoko mai hoki i ngā kaiwhakahaere ki te kaupapa utu-kore nei.

“Ko te mea i tino kitea i tērā wā, kāore he nui ngā rauemi mō ngā tamariki kōrero Māori, ngā tamariki i tipu i te ao Māori hoki, ka tau ngā whakaaro, koinei he mahi hei āwhina māku... Ka mutu ko te tūāpapa i tino ora pai ai a KMNM ko te hiahia o te tangata ki te āwhina. Ehara i te mea he mea uaua te pātai atu ki te tāngata ki te āwhina mai, arā i whakaaro nui ki ngā tamariki. Ka mutu i tino rongo ngā kaiako i tērā, arā ko ngā tamariki te kaupapa. Mēnā kāore i nawhe te ingoa, Kura Mō Ngā Mokopuna, ka rongo anō i te āhua o te whakahaere, me te auaha o te whakaaro kia tutuki pai ai tēnā akoranga, me tēnā akoranga” (Rauhihi, he uiui, 2022).

Hei whakakao ake i ngā whakaaro i puta, i kōrerotia te hiahia kia tautokotia te kaupapa nei mō ngā tamariki, mō ngā mokopuna te take. I whakaaro ki ngā whānau puta noa i te motu e noho mohoao ana me ā rātau tamariki, ā rātau irāmutu, ā rātau mokopuna. Ahakoa i taea ngā kaiwhakahaere te kore tautoko i te kaupapa nei, he mea uaua tēnei ki a rāua i te mea ko te whakatinana o Te Aho Matua ko te tautoko i ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori.

- Te Hiranga o te kaupapa

E rua ngā kaupapa matua i puta i ngā kaiuru mō te hiranga o tēnei kaupapa. Ko te tuatahi ko te whakatairanga i tētahi kaupapa hou ki te marea hei whakatairanga i te reo Māori ki ā tātau tamariki, otirā ko te whakatairanga hoki i tētahi huarahi hou hei whakaako i te reo.

“Ko te whakatairanga i te reo, ko te whakawhanake i ngā rauemi reo Māori mō ngā whānau me te whakatauiria i ngā tūmomo tāera whakaako ki ngā mātua. He mea tino hirahira ki a au te kite i te whanaketanga o te whakaako mataora i te reo” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

Nā tēnei kaupapa i kitea te whanaketanga o ētahi atu rauemi matihiko i te reo Māori. I whakatauirā hoki ki ngā Kōhanga Reo, ki ngā kura o te motu tētahi rautaki e taea tonu ai te whakaako i ā tātau tamariki i tawhiti.

Āpiti atu ki tērā, i tino tutuki te kaupapa nā ngā ringaringa āwhina. I tino puta tēnei kōrero i ngā kaiuru mō te nui o te tautokotia o tēnei kaupapa e ngā kaiako i tonoa. Inā hoki rā, i rongo ngā kaiwhakahaere i te hiahia nui o te hāpori ki te tautoko i tēnei kaupapa hei painga mō ngā tamariki.

- Ngā painga o te kaupapa

I kōrerotia ngā pāinga o te kaupapa nei e ngā kaiuru, pēnei i te momo kaiako, i tōna reo, i ōna pukenga, i ōna rautaki whakaako tae atu hoki ki ngā rauemi i whakamahia.

“Ko tētahi painga nui ko te āhei o ngā whānau ki te whai wāhi ki ētahi tino mātanga reo me te whai wāhi ki te kite i ngā tūmomo tāera whakaako a tēnā, a tēnā, me ngā rauemi e whakamahia ana e ērā pouako ki te whakaako i ā rātau tauira” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

Ko tētahi o ngā painga i kōrerotia e te tokorua nei ko te wāhi ki ngā pūkenga o te ao Māori i piri mai ki te kawē i ngā akoranga. Me te aha, he uaua te whakakao i te momo pūkenga pēnei ki te pae kotahi, ki te kaupapa kotahi, heoi i kitea tēnei whakatutukihanga i te kaupapa nei o Kura Mō Ngā Mokopuna. He painga nui tēnei mō te hunga i piri mai ki te kaupapa, otirā ki te āpōpō, i runga i te mōhio ka puritia tonutia ngā akoranga nei ki te ipurangi hei mātakitaki hei ngā rā kei muri i a tātau.

“Koirā te mea hirahira ki a au o te kaupapa ehara i te mea he kaiako engari he pūkenga ki ngā momo mahi katoa. I roto hoki i te pūkenga ki ērā mahi, he mātau ki te reo Māori. Koirā ki a au te tino hua ki ngā tamariki. Kia kite atu rātau, anā, he tangata mātau ki te reo Māori kei te mahi i tērā mahi, kei te mahi i tērā mahi. Ehara i te mea ka whakawhāitihia te titiro ki te tangata kōrero Māori, horapa i te motu, horapa i te ao” (Rauhihi, he uiui, 2022).

Ko tētahi atu painga i puta i ngā kaiuru ko te huhua o ngā momo pūkenga reo Māori i kitea i te kaupapa nei. Ahakoa i noho hei kaiako i tētahi akoranga te hunga i kawē i ngā akoranga, ehara i te mea ko te ako tā rātau mahi o ia rā. Heoi anō rā, ko te reo Māori i a rātau, ko ngā pūkenga i a rātau, heoi anō tā rātau he ako i te hunga mātakitaki ki tā rātau i kaingākau ai. Ko te hirahira hoki, i kitea ngā momo rautaki kawē akoranga rerekē ā tēnā, ā tēnā e whai nei i tāna i taunga ai.

- Ngā uauatanga o te kaupapa

I puta i ngā kaiuru nei ētahi o ngā uauatanga mō te whakatū i tēnei kaupapa pēnei i te hou o te kaupapa nei, o te kore o tētahi tauira hei whai. Anei ētahi kōrero:

“He mea hou tēnei. Nā reira i uaua nā te mea kāore kau he tauira hei whai mā mātau. He uauatanga tērā, heoi he aupikitanga hoki tēnā i te mea i a mātau te tira whakahaere te tikanga ka pēhea te ahu o tēnei kaupapa” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

“Ko Kura Mō Ngā Mokopuna te tuatahi o tōna momo. Kāore he tauira hei whai mā tātau. Kāore he kaupapa pēnei i te ao i kitea e tātau. Mō ngā iwi taketake, kāore kau he kaupapa pēnei hei whai mā tātau. He rerekē i ia wiki, he rerekē i ia rā. He wero hou i ia wiki, he wero hou i ia rā” (Rauhihi, he uiui, 2022).

Ko tētahi o ngā uauatanga nui i rangona e ngā kaiwhakahaere ko te hou o tēnei kaupapa, ā, kāore he tauira hei whirinaki atu mā rātau. Ahakoa te uaua, i kitea hoki ngā painga o tēnei āhuatanga, arā, i riro mā te whakaaro auaha e waihanga mai i tētahi anga hou mō te whakaako tamariki i tēnei ao hurihuri.

“Kāore anō ngā kaiako i taunga ki tēnei pae hei wāhi whakaako, nā reira i kitea te uauatanga o te ārahi i ā rātau mahi i tawhiti” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

“He nui tonu te urupare. He nui te rapu i ngā whakautu ki waenga i a tātau anō. Koinā pea ngā uauatanga, engari he hononga hoki ki ngā hua, mei kore tātau i pērā ka kore e tutuki pai tēnei kaupapa. Ka kore hoki pea te kaha whātoro ki ngā whānau ki ngā kāinga” (Rauhihi, he uiui, 2022).

Āpiti atu ki te tauhou o te kaupapa nei ki ngā kaiwhakahaere, he mea tauhou hoki ki ngā kaiako. Nā reira, i rongo i te uaua o te whakamahuki atu ki ngā kaiako kawē i ngā akoranga tēnei mahi e tauhou tonu nei ki ngā kaiwhakahaere. Ahakoa te uaua, i kitea te māramatanga i roto i te pō e whiti ana, ā, ka taunga haere, ka taunga haere ka rere ana te wā. Me te mōhio hoki, he iwi auaha te iwi Māori, he iwi mārama ki te panoni i ngā tikanga hou hei whakahaere i a ia anō, nā, ki tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna tino kitea ai tēnei tūāhuatanga.

- Ngā mea e kouna ake ai

“Ki a au i kouna ai te kaupapa nā te mea i tahuri mai te hapori ki te tautoko. Kāore i tua atu i tērā ki a au. Ka mutu, i eke ki tētahi taumata kouna i te mea i tika te kaupapa” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

“Kāore kau he pūtea o tēnei kaupapa. Koinā ki a au i angitū ai i te tīmatanga. Nā tērā hoki i rata mai ai ngā kaiako ki te kaupapa, i rata mai ai hoki ngā whānau. Heoi, e kouna ake ai, me whai hereni. Kāore e taea e te tangata te mahi mēnā kāore āna kai” (Rauhihi, he uiui, 2022).

“Ehara i te mea i kaha whai tātau i tērā taha, arā i te pūtea, i te mea nā tātau tonu ngā mahi katoa, mai i runga, ki raro o te kaupapa. Ahakoa he tokomaha tātau, he tokoiti. He tokoiti te tokowhā ki te mahi i ēnei mahi katoa” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

I tino rongo ngā kaiwhakahaere i te tika o te kaupapa nei i te mea i noho ko te kaupapa, ko ngā tamariki, ko ngā mokopuna me ō rātau whānau te mea mātāmua i ngā wā katoa. Paihere atu ki tēnei ko te reo Māori, ko ngā tikanga Māori i ārahi i te kaupapa, nā reira i roto i ēnei ko te kouna e tīaho mai ana. Ehara i te mea ko te pūtea, ko te mahi moni rānei te mea ārahi i te

kaupapa nei, he mea nui tēnei ki ngā kaiwhakahaere i whakatū i te kaupapa nei. I puta hoki i ngā kaiuru te whakaaro kei roto tonu i te tahuri mai o te tangata te eke, te kounga o te kaupapa.

- Te whakaawenga o tō tipuranga

“He raukura awau. Koinei taku ao. Kua whakatōkia kētia ki roto i awau nā reira he wāhi nui tā tōku tipuranga, otirā mātau katoa ko ngā kaiwhakahaere, nā reira i te whārangi orite mātau i te nuinga o te wā. Ehara i te mea me āta whakamārama mātau i te take me pēnei, me pēnā” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

“I tipu ake au i te kōhanga reo, i te kura, i te wharekura, i roto i te whānau o Mana Tamariki. I roto i a Mana Tamariki, ko ngā mahi katoa i roto i te reo Māori, ā, i whai wāhi hoki tātau ki ngā wheako maha mai i te haere ki te pāmu, te haere ki te pā, te haere ki ngā pitopito whenua o Te Papaioea, ngā pitopito whenua o te motu o Aotearoa whakawhiti rawa ki tāwāhi, ā, he reo Māori anake i waenga i a tātau. Nā reira ko tērā wheako ki te āhua ki Kura Mō Ngā Mokopuna he whakamāori noa i te reo Māori” (Rauhihi, he uiui, 2022).

“Ehara i te mea me ako awau i ētahi mea hou hei whakahaere i tēnei kaupapa. I ngāwari te āta whakarite i ngā rautaki mō tēnei kaupapa i te mea he mea mira i ngā mahi i a mātau i te kura” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

I puta i ngā kaiwhakahaere nei te wāhi ki ō rāua tipuranga hei whakaawe i ngā mahi o Kura Mō Ngā Mokopuna. Ko ngā wheako i te wā i te kōhanga reo i te kura anō hoki i mira i roto i tēnei kaupapa, arā he whakamāori i te taiao o ngā tamariki, o ngā mokopuna mā te whakatauiria i ngā pūkenga me ngā mātauranga Māori ki a rātau.

“He nui ngā kaupapa matihiko reo Māori ināianei, engari kāore he nui ngā kaupapa pēnei, he iwi kōrero Māori kei runga i te ipurangi, i te pukamata. He iwi katoa. Ehara i te mea he kaupapa e whāiti ana te rōpū, te mārū. Ko tēnei kaupapa i tuwhera. Koinā pea te hāngai ki taku tipuranga” (Rauhihi, he uiui, 2022).

Ko tētahi atu kaupapa matua i kōrerotia e tētahi o ngā kaiwhakahaere ko te iwi kōrero Māori i kitea i tētahi wāhi kotahi. Pēnei i te wā i a mātau i roto i tō mātau Kōhanga Reo, i tō mātau kura hoki he pēnei tonu, ko ngā mahi katoa, ko ngā whakahaere katoa i roto katoa o te reo Māori. Ka mutu, ko te hunga piri mai ki tō mātau kōhanga, ki tō mātau kura, me reo Māori, nā reira he mea tino whakaawe tēnei i tāna i whai ai i tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna.

- Ō tūmanako ki ngā kaupapa whakarauora reo Māori

Koia nei ko ētahi o ngā tūmanako i puta i ngā kaiuru mō ngā kaupapa whakarauora mō te āpōpō:

“Kia tipu tonu tēnei kaupapa, otirā kia tipu tonu tēnei whārangi. Kia whanake tonu ēnei tūmomo rauemi hei whakaako i te reo” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

“Ko te tūmanako ka pai ake i a KMNM. Nā te mea mehemea ka hoki whakamuri, e hika, moumou taima. E kore a muri e hokia. Ko ngā mea ināianei, ka taea te whai i a KMNM hei tauira. Nā reira me pai ake. Kia koke whakamua” (Rauhihi, he uiui, 2022).

“Mēnā nā KMNM i whakatō te kākano kia tipu tonu te reo i roto i ngā whānau i Aotearoa, otirā puta noa i te ao, koirā te whakatutukihanga o ngā tūmanako. Kua ea ō mātau tūmanako” (Pēwhairangi, he uiui, 2022).

“Ko te tūmanako nui ka auaha ake te whakaaro, tērā i te wā i a tātau e mahi ana i a KMNM” (Rauhihi, he uiui, 2022).

Pūrangiaho ana te kitea e hiahia ana e te tokorua nei te kitea tonutia o ngā kaupapa whakarauora reo Māori matihiko pēnei i te kaupapa nei o Kura Mō Ngā Mokopuna. He anga kua whakaritea e te rōpū whakahaere o te kaupapa nei hei tauira mā te hunga ka pīrangī ki tēnei momo anga. I tino kitea, i tino rangona ngā hua nui ki te hapori reo Māori o te motu, inā rā ko te reo Māori tēnā i rere ki ō rātau tūohunga, ā, ka noho tonu ēnei taonga ki ō rātau mata mō ngā tau kei muri i a tātau.

4.4 – Ngā Kaiako

E kī ana rā te kōrero mā te hāpori te tamaiti e whakatipu. Me pēhea rā hoki e kore ai e whirinaki atu ki te kōrero nei e tutuki ai te kaupapa. Nā ngā āki o te wā, i tona taku whānau, ōku hoa, otirā taku hāpori kia noho hei kaiako mā ngā tamariki, mā ngā mokopuna ka piri mai ki te kaupapa nei. Heoi anō tā rātau he whāngai i ō rātau mātauranga, i ō rātau pūkenga, i ō rātau pūmanawa ki a rātau. Maringanui awau i te hunga i whai wāhi mai hei kaiako ki tēnei kaupapa. Me kore ake rā rātau i tutuki ai te kaupapa nei.

I tau iho te haepapa o te whakaako i ā tātau tamariki, i ā tātau mokopuna ki tēnei hunga nei. Me te mōhio tonu, he āwhina nui tēnei i tērā wā mō ngā mātua, otirā mō ngā kaiako tonu o ngā Kōhanga reo me ngā kura huri i te motu e ako tonu ai ā tātau tamariki, e ngahau tonu ai ā tātau tamariki, e hono tonu hoki ai rātau ki ngā hāpori kōrero Māori. Kāore anō ngā Kōhanga reo, ngā kura me ngā ratonga mātauranga i whakarite kaupapa, otirā i whakarite rautaki e ako tonu ai ā tātau tamariki, inā rā he tūāhuatanga hōu tēnei, arā te noho mohoao a ngā tamariki ki te kāinga. I konei mōhio pū ai mātau he tino taonga puiaki tēnei kaupapa i tērā wā mō ngā whānau.

RĀTAKA

MŌ TE WIKI TUARIMA

'Kia ita!'

Te Taura Whiri i te Reo Māori

MAORI LANGUAGE COMMISSION

Te Wiki 5	RĀHINA 27.4.20	RĀTŪ 28.4.20	RĀAPA 29.4.20	RĀPARE 30.4.20	RĀMERE 1.5.20
Ata 11:00 - 11:30	Rongomai Taiapa (Kēmu)	Hona Black (Kēmu Reo)	Ngarohi Black (Hākinakina)	Tamati Waaka (Pūrākau)	Moni Soutar (Pāngarau)
Ahiahi 2:00 - 2:30	Justin-Leigh Manuel (Mahi Toi)	Horomona Horo (Taonga puoro)	Te Wairere Ngaia (Mahi auaha)	Waimirirangi Ormsby Tamoko Ormsby (Taiao)	Nikau Hindin Te Kuru Dewes (Takakai)

Whakaahua 2: Te Rātaka Kaiako (Kura Mō Ngā Mokopuna, 2020).

Neke atu i te 70 ngā kaiako i piri mai ki tēnei kaupapa, me te aha, nō ngā hau e whā o te motu. Katoa, katoa, he pūkenga i roto i ō rātau nā mahi. I tonoa ngā pūkenga reo pēnei i te momo i a Pānia Papa, i a Leon Blake, i a Tākuta Kārena Kelly, i a Tākuta Hinurewa Poutu, i a Tākuta Tātere McLeod, i a Hēmi Kelly, ngā pūkenga mātauranga Māori pēnei i te momo i a Tākuta Rangi Matamua, i a Tākuta Meihana Durie, ngā pūkenga tikanga pēnei i te momo i a Te Kurataiaho Kapea, i a Mataia Keepa, ngā pūkenga hākinakina pēnei i te momo i a Nehe Milner-Skudder, i a Otere Black, i a Mita Graham, i a Ngarohi McGarvey-Black, tae atu hoki ki ngā kaiako o roto i ngā Kōhanga reo, i ngā kura kaupapa Māori, i ngā wharekura tae atu hoki ki ngā whare wānanga, ngā pūkenga toi, ngā pūkenga waiata, ngā pūkenga takakai me te huhua noa atu. I riro mā ngā kaiako tonu ō rātau akoranga e tīpako hei whāngai atu ki ngā tamariki, ki ngā mokopuna. Nō ngā tamariki, nō ngā mokopuna tonu te māngari he nui ngā momo kaupapa rerekē i whakaakona ki a rātau i roto i ngā wiki e 8. Me uaua ka kitea tēnei tūāhuatanga, arā te huhua kaiako, me te huhua kaupapa i roto i tētahi taiao ako. Eaoia, nā te ipurangi i taea ai, nā te hangarau i taea ai.

Ko te wāhi ki te kōwae nei mō ngā kaiako, ko te āta tātari i ngā kōrero i puta i ō rātau uiui mō te kaupapa nei. Tekau katoa ngā kaiako i uiuitia, ā, e whā ngā pātai ōrite i tukuna atu ki a rātau e kitea mai ai ngā hua o te kaupapa nei, otirā ngā whanaketanga mō te kaupapa nei. Ko te pātai tuatahi ko te titiro hāngai ki te take i piri mai ai ngā kaiako nei ki te kaupapa. Ko te pātai tuarua e pā ana ki ngā painga o te kaupapa nei. Ko te pātai tuatoru e pā ana ki te wheako whakaako ā-ipurangi. Ko te pātai whakamutunga ko ngā whakawhanaketanga mō te kaupapa nei. E hia kē nei ngā whakaaro auaha, ngā kōrero hirahira i puta i tēnā kaiako, i tēnā kaiako i uiuitia. Kua kōwhirihia ētahi o ngā kōrero a ngā kaiuru hei tauira atu i ētahi o ō rātau whakaaro.

Whanaungatanga

Katoa ngā kaiuru i kōrero mō te whanaungatanga i waenganui i a rātau me ngā kaiwhakahaere o te kaupapa nei. He hoa, he whanaunga, he mōhio ki ngā kaiwhakahaere me ō mātau pukenga ētahi o ngā take i piri mai ai rātau ki te kaupapa. I tēnei kaupapa tonu i kitea te hirahira rawa atu o te whanautanga mō te whakatū kaupapa whakarauora i te reo Māori hei painga mō te hāpori. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Nā tō whānau, nā taku mōhio ka noho tēnei kaupapa ki raro i te maru o tō whānau, koirā te take i piri tuatahi atu ai ahau ki tērā kaupapa” (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

“Tuatahi he whakapono nōku ki ngā kaiwhakahaere o te kaupapa. He mōhio nōku ki ō rātau ngākau. Kei te kōrero mōu tonu, me kī rā, he mōhio nōku ki ōna pūkenga, ki tōna aroha ki te reo, ki te kounga o tōna reo, ki te pono o tōna ngākau.” (Tātere McLeon, he uiui, 2022).

“Nā te mea nōu te reo karanga. He mea nui tērā kei waenganui i a tātau. E tohu ana tērā i te whanaungatanga i waenganui i a tātau. Me āhua rite ngā taura here tangata i waenganui i a tātau e tahuri ai tātau ki te manaaki i ā tātau kaupapa” (Hemi Kelly, he uiui, 2022).

Ki te kore ēnei hononga i waenganui i ngā kaiwhakahaere me ngā kaiako, ki te kore hoki ngā pukenga reo, ngā akoranga, ngā hangarau hoki a ngā kaiwhakahaere e mōhiotia ana kua kore pea ētahi i piri mai. Kua tino uaua ake te tono a ngā kaiwhakahaere ki ngā kaiako.

Te Hirahira / Kounga

Tuia ki te whanaungatanga ko te kaupapa tonu o Kura Mō Ngā Mokopuna i hirahira ki ngā kaiako i tonoa, nā reira i tahuri mai ai, i tautoko mai ai te kaupapa nei. Ko te whakatairanga i te reo, mō ngā tamariki mokopuna, ki te motu whānui ētahi o ngā take i hirahira ai te kaupapa ki ngā kaiako. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Nā te mea he kaupapa nui whakaharahara. He whakatairanga i te reo i waenganui i te hāpori whānui. He kaupapa mā ngā mokopuna, mā ngā nohinohi.” (Hēmi Kelly, he uiui, 2022).

“I tautoko au i tēnei kaupapa, he pai nōku ki te kaupapa. I runga hoki i taku mōhio ki ngā uauatanga o te noho rāhui me taku hiahia kia horaina ētahi kaupapa kounga nei. Kounga nei te reo, kounga nei ngā akoranga mā ngā tamariki” (Tātere McLeod, he uiui, 2022).

Ki te kore te reo e whakatairangahia, ki te kore hoki ko ngā tamariki, ko ngā mokopuna te aronga, kāore pea ētahi kaiako i whai wāhi mai ki te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna.

Whakatairanga i te reo o ngā tamariki

Arā atu anō tētahi kaupapa i puta i ngā kaiuru, ko te hiahia kia āwhinatia ngā whānau, otirā ngā kōhanga me ngā kura i te wā o te noho rāhui. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Kua roa ahau e kite ana, e rongorongo ana i ngā hua o te āwhina i ngā kaupapa hei whakapakari i te reo o ngā tamariki, hei āwhina hoki i ngā mātua ki te kawe i te reo i te kāinga. Nā reira i te wā i tono mai koe ehara i te mea i āta whakaarohia taku whakautu, i whakaae tonu atu ahau i runga i tō whakamārama i te kaupapa me ngā whāinga o te kaupapa. Koirā tētahi o ngā tino take.” (Leon Blake, he uiui, 2022).

“Ka tipu ana te kaupapa ka whakaaro ake ahau, anei Ani-piki te ara kia whakatinana koe i ngā kōrero kua roa nei koe e kōrero ana, arā, ko ngā tamariki te anamata ki tō tātau ao Māori. Nā reira, ko tāu he hoatu i ō mōhiotanga, i ō mātauranga katoa, mō te tūpono ka whai oranga rātau. Ki au nei he tohu tēnā, i tino kite i te hiahia o te motu whānui ki tēnei momo akoranga. Me te aha, he āhuetanga hoki hei tautoko i ō tātau kaiako i te kōhanga reo, i te kura kaupapa anō hoki” (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

Ki te kore ngā mahi o Kura Mō Ngā Mokopuna i tautoko i ngā kaupapa whakatairanga i te reo Māori, i te whakatipu tamaiti i roto i tōna ao Māori pēnei i te kōhanga reo me te kura kaupapa Māori, kāore pea ētahi kaiako i whakaae mai.

Whakatairanga i te reo o ngā whānau

Āpiti atu ki te hiahia kia āwhinatia ngā whānau, ko te hiahia hoki o ēnei kaiako ki te ako tahi me ō rātau anō tamariki, me ō rātau anō whānau. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Nā te noho mohoa o i tino rerekē te āhua ako o ngā tamariki. I tino hiahia hoki au te mahi tahi ki taku tama. Kia whai wheako hoki ia ki a au, otirā ki tērā tūmomo āhuatanga” (Te Utanga ki Whangaparaoa Tautuhi, he uiui, 2022).

“Koinei tētahi ara māmā e taea ai te noho tahi ki ngā tamariki. Kua whakaritea ngā mahi katoa. He hōtaka kia whāia. Ka mutu i noho ko te reo Māori hei reo mātāmua mō ā māua tama” (Mahinarangi Kerehoma, he uiui, 2022).

“He māmā ahau. Taku mōhio he nui ngā whānau puta i te motu e rapu rauemi ana. Mā te aha i te tautoko i tēnei kaupapa e whai hua ai ētahi atu whānau i taua wā o te noho rāhui” (Rea Wipaki-Hawkins, he uiui 2022).

I tino kitea e ngā kaimātakitaki i te kaupapa nei te mahi tahi a ngā kaiako ki ā ratau ake tamariki. Ki te kore tēnei tūāhuatanga i kitea i ngā kaiako, arā te whakaako me ngā tamariki, kua kore pea ētahi atu whānau e kite i ngā hua o te ako ā-whānau.

Whakatairanga i te reo o ngā kāinga, o te hāpori

Ko tētahi atu kaupapa matua i puta i ngā kaiuru ko te hiahia kia rere tonu ko te reo Māori i waenga i ngā tamariki i a ratau e noho pākati ana i ngā kāinga. Anei ngā kōrero a ētahi:

“E mōhio ana tātau ki te uarā o te kōrerohia o te reo i te kāinga nā te mea e rere ana tēnei reo ki ngā kāinga, anā, ka tino tautoko atu ahau. Ehara i te mea he reo mō te kura anake” (Leon Blake, he uiui, 2022).

“Ko ngā painga o te kaupapa nei ki ahau ko te whakamāori i ngā mirumiru i noho ai ā tātau tamariki” (Mataia Keepa, he uiui, 2022).

“Ko tētahi o ngā painga o tā tātau kaupapa ko te tuku i te reo kia rere ki ngā tōpito katoa o te motu mā te ipurangi. Kāore i te whāiti noa iho ki te hunga tokoiti, engari e wātea ana ki te iwi whānui. Koirā ki a au tētahi o ngā tino painga” (Hemi Kelly, he uiui, 2022).

Ko tētahi o ngā kaupapa matua i puta i ngā kaiuru ko te horapatanga me te whakatairangatanga o te reo Māori ki ngā kāinga o te motu, ā, e koa ana taku ngākau i kitea tēnei āhuatanga e ngā kaiako i te mea koinei tētahi o ngā whāinga matua o Kura Mō Ngā Mokopuna, arā, kia ako tonu ai ā tātau tamariki i roto i te reo Māori, ā, kia rere tonu ai ko te reo Māori i ngā kāinga. Ahakoa he nui ngā mahi a ngā kura ki te whakatairanga i te reo o ngā tamariki, i tino kitea i te wā o te noho pākati me whakatairanga hoki i te reo o te whānau ki te kāinga.

Ngā pukenga

Tuia rā ki te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna ko te kōrero rā e mea ana mā te hāpori te tamaiti e whakatipu, ā, i puta rā tēnei hei kaupapa matua i kōrerotia e ngā kaiuru, arā, i tino kitea ngā mata katoa o te ao Māori e whakakotahi ana ki te whakaako i te āpōpō, arā i ngā tamariki, i ngā mokopuna. Anei ngā kōrero a ētahi:

“E hia kē nei ngā painga o tēnei kaupapa. Tuatahi ake, ko te kite atu o te tini ngerongero e whakaako ana i ā tātau tamariki. Arā pea te tino ia o te whakaaro Māori nē, he mahi ā-whānau, ā hāpori, ā iwi, i tino pērā rawa te āhua o tēnei kaupapa. Kei te mōhio tātau te Māori ko te whānau tēnā, ko te iwi tēnā, ka whakatipu i te tamaiti. Anā, ko Kura Mō Ngā Mokopuna te whakatinanatanga o tērā ā-ao nē” (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

“Ko te pai o tēnei kaupapa nei, e hou ana ngā korero, ngā mata e haere mai ana ki te kaupapa. Ehara i te hahunga nō ngā whare pukapuka, nō ngā whare hōtaka o Whakaata Māori, engari e matawā ana te rangona o ngā reo, e matawā ana te kitea o ngā kanohi o ngā maire tū wao o te nāiane” (Mataia Keepa, he uiui, 2022).

“He uaua te whakapiri i tērā momo hunga, ngā momo kaiako i piri atu ki tēnei kaupapa, ki te wāhi kotahi. Ko tēnei kaupapa he rautaki e taea ai tērā te whakatutuki, arā te whakakotahi i te hunga e ngākaunui ana ki te reo” (Hona Black, he uiui, 2022).

Nā ngā kaupapa kua kōrerohia, i piri mai te tokomaha o ngā pukenga o te ao Māori ki te whakaako i ā tātau tamariki.

Ngā kaupapa whakaako

I te toronga atu o mātau ngā kaiwhakahaere ki ngā kaiako hei whakakanohi i ngā akoranga, i tino hiahia mātau kia whānui ngā kaupapa hei mātākihanga mā ngā tamariki, mā ngā mokopuna me ō rātau whānau. Ko ngā kaiuru hoki tēnā i kite he kaupapa matua tēnei o roto i tēnei kaupapa. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Huhua ngā momo kaupapa, ehara i te mea kotahi anake te kaupapa i aroa. Mō ngā reanga maha. Mō te tirohanga a te kaiako, he tino rawe tērā. I whai wāhi ngā reanga katoa, mai i te reanga nohinohi ki te reanga wharekura. He kaiako wharekura ahau, nō te hokinga ki te kura, i hokihoki mātau ki ērā rauemi, arā he titiro, he whakarongo pūrākau” (Rea Wipaki-Hawkins, he uiui 2022).

“I kite mai ko ngā mahi toi, ko te ako mō te maramataka, ko ngā mahi māra, ko ngā mahi pūoro, tae atu hoki ki te tā pikitia ki te kiri o te rākau. E kore pea ērā akoranga e kitea i ngā akomanga. Nā te mea e whai ana ērā akomanga i ngā tukanga o te ao mātauranga Pākehā. Tē taea tērā te karo. Engari ko te tino painga o Kura Mō Ngā Mokopuna, i noho ko tērā hei whare mō tātau te iwi Māori, kia Māori ai tā tātau whakaako i wā tātau tamariki. Kia Māori ai tā tātau whakaako ki wā tātau tamariki i te whakaaro Māori, i te ao Māori ki ngā nuka katoa e rata ana ki a rātau” (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

“Te huhua kaupapa, ngā kaupapa nō wāhi kē atu e toro atu ana ki ā tātau tamariki. I ētahi kura he kaupapa pēnei me te maramataka Māori me te mahi māra e whakahaerehia ana, engari kāore i ētahi atu kura” (Hinerapa Rupuha, he uiui, 2022).

Nā te tokomaha o ngā pukenga, ka maha hoki ngā kaupapa ako. Ehara i te mea nō te kōhanga reo, nō te Kura, nō te harekura anake ngā pukenga, nō te whare wānanga, nō ngā kaupapa

Māori huhua pēnei i Whakaata Māori, i te ao hākinakina ngaio hoki nā reira i whānui ake ai ngā akoranga.

Te auaha me te ngahau

Ko te hirahira o ngā kaupapa tērā i kōrerohia, heoi anō rā, ko te auaha hoki o te whakatairanga o ngā kaupapa rā tērā i kōrerotia e ngā kaiuru. I herea ki ngā kāinga, nā reira ko ngā taputapu, ko ngā rawa i a koe i te kāinga hei whakamahinga māu, otirā mā te hunga mātakitaki. I roto i ngā akoranga a ngā kaiako nei kitea ai te tino auahatanga o te ao Māori. Anei ngā kōrero a ētahi:

“I roto i te ao hou nei, i te tino whakatinana tērā kaupapa i ngā tikanga a ō tātau tīpuna. Ka mutu, ka whakaaro ake ahau tātau te iwi Māori, he iwi auaha. Koirā hoki te whakatinanatanga hoki o Māui nē, ka mea atu tētahi tangata kia haere pēnei, engari a Māui ka haere pērā. Koia hoki tātau te iwi Māori nē, ahakoa ka kapi ngā kēti o ngā Kōhanga reo, o ngā kura, kei te pai, ka whai ara anō. Arā, koirā te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna” (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

“Ko te kite i te auahatanga o te whānau ki te whakaputa i ō rātau whakaakoranga. Ehara i te mea kotahi anake te huarahi e whakaakohia ana te hunga mātaki” (Te Utanga Tautuhi, he uiui, 2022).

“Ko te pai ki a au, ruarua noa iho ngā rauemi, engari i whakamahia ngā mea o te kāinga. Ngā tāre, ngā aha nei, me ngā waiata, nā reira ehara i te mea i mate mātau ki te wānanga he aha he rauemi mō tēnei, me pēhea te pai o tēnei, ka mutu i ngahau” (Tātere McLeod, he uiui, 2022).

I noho pākatī hoki ngā kaiako nā reira ko ā rātau rauemi nō te kāinga hoki, ā, i kitea e ngā tamariki me ngā whānau he wāhi ako te kāinga, he rauemi ako hoki kei ngā kāinga.

Whakaako mā te ipurangi / Te hangarau

He nui ngā whakaaro me ngā wheako rerekē i puta ki ngā kaiuru i tēnei kaupapa nei, ā, kua whakarāpopotohia ngā kōrero i puta i a rātau. He wheako hou te whakaako mā te ipurangi, ā, me uaua i kitea he tauira, he anga rānei hei whai mā rātau, nā reira i tere kite ake i ngā rautaki a ngā kaiako nei e ako tonu ai ngā tamariki, ngā mokopuna kia hāngai ai ki te ao hou e noho nei rātau. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Koirā ki a au te tīmatanga o te whakaako mā runga ipurangi, ko Kura Mō Ngā Mokopuna. He akoranga hou, he wheako hou tēnā i taua wā. Ahakoa he wheako hōu i tērā wā, i tino waimarie ahau i tēnā wheako nā te mea koirā te tīmatanga o taku ara ki te whakaako mā runga ipurangi” (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

“I rongo ahau i ōna uauatanga nā te mea koirā pea te wā tuatahi i whakaako ai ahau ki te mata rorohiko, ki te mata o taku waea. He rerekē rawa atu tēnā ki a au, i te nuinga o te wā, i aku rā katoa e whakaako ana au, ka whakaako i te tangata, anā ka kite koe, anā ka kite koe i te kanohi o te tangata, i tana menemene, i tana pōuri, i ōna āhuatanga e mōhio ai koe me tere ake, me pōturi haere, me whakamārama, me aha rānei” (Leon Blake, he uiui, 2022).

“He āki nā te wā. Ka tere panoni tātau, ka tere whakarite tātau i ā tātau tikanga kia hāngai ai ki ngā āhuatanga o te wā. Nō reira koia anō tētahi o ngā pai, ahakoa te rerekē o te whakaako i tawhiti, te whakaako i te ipurangi, kei te mōhio tātau me huri, me whakarite anō tātau i a tātau kia hāngai ai ā tātau tikanga ki ngā āhuatanga o te wā. Nō reira, i tere waia, i tere taunga tātau ki ngā tikanga hōu” (Hemi Kelly, he uiui, 2022).

Ko tētahi atu kaupapa matua i puta i tēnei pātai ko te rerekē o te whakaako ā-ipurangi ki tērā o te whakaako ā-tinana i ngā tamariki, i ngā mokopuna. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Ko te ao hurihuri tēnei. Nō reira koirā te rautaki whakaako i ngā tamariki i ētahi wā. He pai tonu ki a au te whakaako ā-tinana nei i te mea he nui tonu ngā mea kāore e taea ana te whakaako mā te ipurangi. He painga nui kei roto i tērā noho, arā, te rongo i te haunga o te noho tahi. Ka mutu, kua kore koe i herea ki tētahi wāhi mō tētahi wā roa.

Engari, mō taua kaupapa tonu, mō Kura Mō Ngā Mokopuna, i runga i ngā āhuatanga o te wā, he rawe” (Hona Black, he uiui, 2022).

“Kei te mura o te ahi koe. I mua i te aroaro o te katoa. Kāore koe i te mōhio mēnā kei te pai, kei te hē rānei te kawē i te akoranga. Ko te painga ki a au o te whakaako tamariki ka rongo koe mēnā he pai, he kino rānei. Ka rongo koe mēnā he koretake, he takeo rānei, mehemea he hīkakātanga o roto i ngā akoranga. Kāore e rongo mā te whakaako i te ipurangi. Nā reira, he wheako pai tērā” (Hinerapa Rupuha, he uiui, 2022).

Ko te kaupapa matua whakamutunga i puta i ngā kaiuru mō te pātai nei ko te hirahira o te hangarau me tēnei rautaki whakaako mō te pupuri i ngā rauemi nei mō ngā reanga whakatipu. He koha nui tēnei ki te oranga tonutanga o te reo Māori, o ngā kōrero tuku iho a te Māori me ōna mātauranga. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Ko tētahi o ngā tino taonga o tēnei kaupapa ko te mau tonu o ngā kōrero ki te ipurangi. Nō reira ngā wā kei te pīrangi koe ki te hokihoki ki te mātaki, kei reira. Ehara i te mea me maumahara, me titiro rānei ki te pukapuka kei reira tonu, kei te rorohiko tonu ngā kōrero, koirā tētahi o ngā tino painga” (Leon Blake, he uiui, 2022).

“Ko te taenga o tēnei kaupapa kaua ki ngā pouaka whakaata anake engari ki ngā rorohiko me ngā waea anō hoki. Ko Tā Āpirana Ngata i kite i te ahunga whakamuatanga o te ao, ā, e whakapono ana ahau ka whakaae ia ki tā tātau tuari i te Māoritanga mā tēnei huarahi” (Mataia Keepa, he uiui, 2022).

“Ko ngā wāhi hōu ka takahia e tātau e Māori, i te nuinga o te wā, ko ā tātau tamariki te take. Ahakoa te aha. Ahakoa te uaua, ahakoa te kore mōhio ki te whakamahi i ngā hangarau, ka whai, ka ngana mō te hemo tonu atu, nā te mea i te mutunga iho, ko ngā tamariki tonu te take” (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

Whakawhanake

Ko te pātai whakamutunga i tukuna atu ki ngā kaiuru ko tēnei: He aha pea ētahi mea e kouna ake ai tēnei kaupapa, otirā te whakaako ā-ipurangi?

Kāore he kōrero a ngā kaiuru mō te whakapai ake i te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna, engari he kōrero mō ōna painga kia haere tonu, me ētahi āhuatanga āpiti. Anei rā ētahi o ngā kōrero a ētahi:

“Kāore aku kōrero kia kouna ake, i te mea i tino kouna. Ka mutu ko te ia matua o tēnei kaupapa ko te reo Māori. Nā reira kia noho mātāmua ko tērā, ko te reo Māori, ko te whakaaro Māori, ko tō tātau ao Māori, kāore i kouna atu i tēnā ki a au nei. Ki te whakatū anō te kaupapa nei, kāore e kore ka kouna ake, nā te mea kua waia tātau ināinei ki te whakaako mā te ipurangi, mā runga rorohiko, i te mea koinei te ao e nōhia ana e tātau i tēnei wā” (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

“Ko te waihanga rānei i ētahi atu tikanga whakaako hōu mō te whakaako ki runga ipurangi kāore e taea ētahi āhuatanga ka taea e tātau mehemea ka noho kanohi ki te kanohi. Nā reira, ko te waihanga rānei, ko te kimi rānei i ētahi tikanga hōu e taea ai, e tata ai rānei te āhua o tā tātau whakaako ki ngā āhuatanga o mua rā” (Hēmi Kelly, he uiui, 2022).

“I te mea he nui ngā tohutohu i te tukuna i taku whakaakoranga, tērā ētahi wā i hiahia ahau ki te kite i ā rātau mahi, āe rānei, kāore rānei kei te whai rātau i ngā mahi. Me huri pea te paepāho ki te huiata, e tutuki ai tērā” (Te Utanga Tautuhi, he uiui, 2022).

“E māmā ake ai pea te toro atu ki te kaupapa nei, me whakarite taupānga Kura Mō Ngā Mokopuna, ā, ki roto i taua taupānga rā ka āta wāwāhi i ngā akoranga ki ngā momo kaupapa rerekē i whakaakona e tēnā kaiako, e tēnā kaiako” (Mahinarangi Kerehoma-King, he uiui, 2022).

“He rawe te kaupapa, kua kore au e whakarerekē i te kaupapa i te me ai kouna, heoi ko te whakangungu pea i ngā kaiako ki te whakamahi i te hangarau e piki anō ai te tautoko o ngā mahi” (Hona Black, he uiui, 2022).

“Takitahi nei, ko te whakarite i te taiao ako e tika ana mō te kaupapa e whakaakona ana. Pēnei i taku akoranga, i waho, ā, i te pupuhi te hau, kāore pea te kaimātaki i tino rongo i ngā kōrero, nā reira ko te whakarite pea i te taiao tika e tino rongo ai ngā kōrero” (Hinerapa Rupuha, he uiui, 2022).

“I kitea te rerekē o ngā akoranga mataora me ngā akoranga i āta whakaritea. Kua taea te hokihoki anō ki te āta whakaniko i ngā kōrero e mārama ake ai te mātakitaki atu. Mai i te wā i kawea e awau taku akoranga, kua 5 anō ngā wā kua tonoa awau ki te whakaako i tēnei akoranga ki ētahi atu kura, nā reira kua whai wā au ki te panoni, ki te āta whakarite i ngā rauemi me ngā kōrero e mārama ake ai te akoranga” (Rea Wipaki-Hawkins, he uiui, 2022).

Kua kōrerohia e ngā kaiuru pouako ngā painga o te kaupapa nei, ngā āhuatanga me noho mātāmua tonu, tae atu hoki ki ngā mahi hei whakawhanake i te kaupapa me ngā kaiako. Ināianei ka titiro ki ngā kōrero a ētahi o ngā whānau i piri mai ki te kaupapa nei, otirā i whakautu i ngā pātai i tukuna ki te uiui ā-ipurangi.

4.5 – Ngā Whānau

Ko te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna i hua ake hei rautaki, hei kaupapa āwhina i ngā whānau ki te whakaako tonu i ā rātau tamariki kōrero Māori i a rātau e noho mohao ana i ngā kāinga i te wā o te noho pākati. Mō rātau tonu te kaupapa nei, inā rā ko rātau tonu tērā i pīkau ake i te haepapa nui ki te whakaako i ngā tamariki, i ngā mokopuna. I te whakahautanga o te karere ka noho pākati tātau, kāore kau he paku rauemi i whakaritea e ngā kōhanga, e ngā kura,

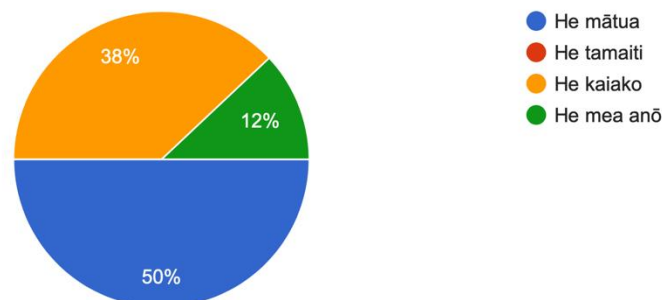
otirā e Te Tāhuhu o te Mātauranga mā ngā whānau, mā ngā tamariki, nā te mea he tūāhuatanga tino hou tēnei. Otirā, kāore anō he rautaki whakaako tonu i ā tātau tamariki kia whakaritea. Ko Kura Mō Ngā Mokopuna te tuatahi o tōna momo i kitea. Arā, he kura ā-ipurangi hei whakakao i ngā whānau kia ako ngātahi ai ngā whānau kōrero Māori ki ō rātau kāinga. I te whakatūnga mai o te kaupapa nei, ruarua noa iho ngā whānau i whakapā atu ai awau ki te piri mai, arā ko taku whānau ake, me ngā whānau o ōku hoa. Heoi, ka whakairihia ake e awau he karere ki taku whārangī pukamata, ā, nāwai neke atu i te 50 ngā whānau i pīrangī ki te piri mai kia ako ngātahi ai mātau. I roto i ngā rā e whā, ka hau te rongo o te kaupapa nei ki te motu, mea rawa ake ko te tini ngerongerō tērā i pīrangī ki te tahuri mai ki te mātakitaki, ki te whakarongo ki ngā akoranga hei rauemi ako i ngā tamariki, i ngā mokopuna. Ka tino hurō te ngākau.

E rongo ai, e kite ai te kaipānui i ngā hua o te kaupapa nei ki ngā whānau, i tukuna atu e awau he patapatai ā-ipurangi tautangata ki ngā whānau i piri mai ki te kaupapa nei. E 50 ngā whānau i whakautu mai i ngā pātai. Me kore noa e kitea ai, e rangona ai ō rātau nā wheako mō te kaupapa nei.

He nui ngā momo tāngata rerekē i piri mai ki te kaupapa nei, heoi ko te nuinga i piri mai he mātua (tirohia te whakaahua o raro iho nei). I reira hoki ko ngā kaumātua, ko ngā kaiako o roto i ngā Kōhanga reo, i ngā kura, i ngā wharekura tae atu hoki ki ngā whare wānanga, he hoa, he tauira whare wānanga tae atu rā ki ngā tamariki, ki ngā mokopuna.

He aha tō tūranga?

50 responses

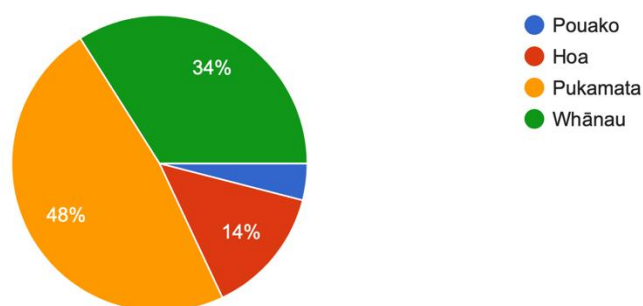

Whakaahua 3: Ngā tūranga i piri mai.

Ko te nuinga o ngā whānau i rongu mō te kaupapa nei ki runga o pukamata, heoi anō rā arā atu anō ētahi i rongu ā-waha mō te kaupapa nei i ō rātau whānau, i ō rātau hou, i ō rātau pouako hoki.

I hou te rongu o Kura Mō Ngā Mokopuna i hea?

50 responses

Whakaahua 4: Te hou o te rongu.

Inā te nui o ngā take rerekē i puta i ngā whānau mō te take i piri mai ai rātau ki te kaupapa nei. Kei raro iho nei he whakakaotanga o ētahi o ngā whakautu i auau te puta mai.

Tuatahi ake, i kitea te auau o te puta o te kōrero mō te hiahia o ngā whānau kia ako tonu, kia hīkoi tonu ngā tamariki i te huarahi mātauranga. I kitea ake ētahi whānau he kaupapa tēnei hei āpiti atu ki te huhua kaupapa i waho atu i te taiao ako o ngā tamariki ki roto i ngā kura. He rawe te pānui i ngā kōrero a ngā whānau mō te hiahia kia ako tonu ngā tamariki, kia whakakī tonu ngā kete mātauranga o ngā tamariki mokopuna ahakoa ngā karawhiunga o te wā. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Kia ako aku tamariki i ētahi mea anō i tua atu i ngā mea i homai e ngā kaiako o ngā kura”.

“Ki te hāpai i te kaupapa, ā, ki te tuku kōrero hoki ki te marea, me te whakaaweawe i ā tātau tamariki mokopuna ki te whai tonu, ki te koke tonu i te ara o te reo Māori”.

I kaha kitea te hiahia o ngā whānau ki te tautoko i te kaupapa nei i te mea i te whakatairanga i te reo Māori me ōna āhuatanga katoa. Ko Kura Mō Ngā Mokopuna tērā i noho he kaupapa hei whirinaki atu mā ngā whānau i te korenga o ngā kaupapa reo Māori i kitea i te wā o te noho pākati. Ka mutu, i te korenga o te kōhanga, o te kura, kua tawhiti pea ētahi whānau i ngā hapori reo Māori e whakatairanga ana i te reo Māori, nā reira i noho ko Kura Mō Ngā Mokopuna te kaupapa i hāpai ake i tēnā. Anei ngā kōrero a ētahi:

“He hiahia nōku ki te tautoko i te kaupapa e whakatairanga ana i te reo”.

“He hiahia nōku ki te hāpai i te kaupapa me te takoha atu i ētahi mātauranga i tuku iho mai, ki ā tātou mokopuna, tae atu ki ō rātou whānau me te hapori reo Māori”.

“Ki te whāngai tonu i aku tamariki ki ngā kai o te hunga pīkoko ki te ao Māori”.

“Ko taku hiahia kia tipu ake aku tamariki ki te ao māori, nā reira i piri atu mātau ki tēnei kaupapa”.

“He kaupapa rūmaki reo, ā, he hikaka nō āku tamariki ko te reo Māori te reo kawē i te kaupapa”.

E ngata ai te hiahia o ngā whānau, me hirahira, me ngahau, me auaha ngā kaupapa e whakaatuhia ana. Ko ngā kaupapa o ngā akoranga tērā i tino rata mai ai ngā whānau ki Kura Mō Ngā Mokopuna. I tino hiahia mātau ngā kaiwhakahaere o te kaupapa nei kia whakaakona ngā kaupapa ka kitea e ngā tamariki i a rātau i ō rātau kōhanga, i ō rātau kura hoki, kia tipu tonu te hiahia ki te ako, kia whanake tonu te puna mātauranga mō aua kaupapa rā. Arā, i kitea ngā kaupapa pēnei i ngā mahi toi, i ngā mahi pāngarau, i ngā mahi hākinakina, i te aha atu, i te aha atu. Anei ngā kōrero a ētahi:

“Ko te aro pai nei ki ngā momo kaupapa e rata ana ki te tamariki”.

“He mīharo, he hirahira nō ngā akoranga”.

“He kaupapa rangatira, ngahau hei whakakorikori i te hinengaro, tinana, whakaora wairua hoki o ngā tamariki”.

Ko ētahi o ngā whānau i kōrero mō te piri mai ki te kaupapa nei ki te rapu i ētahi atu rauemi reo Māori mō rātau. I kitea te huhua o ngā rautaki whakaako rerekē o tēnā kaiako, o tēnā kaiako, hei whakamahi mā te hunga i tahuri mai ki te kaupapa nei hei whakamahi mā rātau i ō rātau nā ao. I kitea hoki ētahi rauemi rerekē hei whakamahi mā tēnā, mā tēnā i roto i ngā mahi rerekē e mahia ana e rātau. Nā ngā āhuatanga o te wā, i tino kitea te whakamahi o ngā rauemi kei ngā kāinga tonu hei kawē i ngā akoranga. Anei ngā kōrero a ētahi:

“He ngahau, ka mutu he hōhā nōku i te rāhui ā-motu, ka huri ai ki te kimi i ētahi whakangahau, i ētahi rauemi mō te whānau”

“I te rapu haere mātou ko taku ohu kaiako i ētahi rautaki, whakaaro, rauemi hoki mō te whakaako ā ipurangi i te wā o te noho whakamohoa, kia pai ai te rere o te reo, o te ako, o te wānanga”

Me kore ake rā ngā kaiako o te kaupapa nei. Ko ngā tino mātanga, ko ngā tino pūkenga o ngā marau katoa o te ao Māori i kitea i te pae whakaako o Kura Mō Ngā Mokopuna. “*Te kounga o ngā kaiako me ā rātau akoranga*”. Koia rā tētahi o ngā kaupapa i kaha kitea i ngā patopatoanga o ngā whānau. Anei ngā kōrero a ētahi:

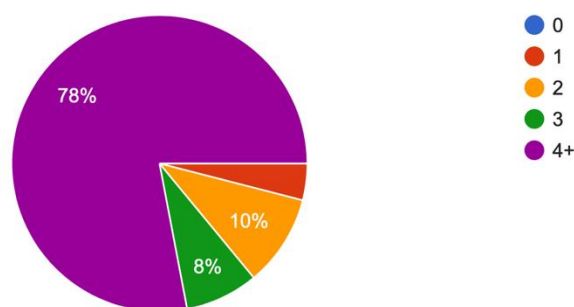
Arā hoki ngā kōrero a ngā whānau mō te hiahia kia piri tonu atu ki tētahi hapori reo Māori. I taua wā rā, arā, i te wā o te noho whakamohoa, ko te ipurangi tērā he huarahi e tutuki ai tēnei, arā te piri tonu atu ki tētahi hapori kōrero Māori. I kitea tēnei e ngā whānau i roto i tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. Anei ngā kōrero a ētahi:

“He kaupapa reo Māori mō ā mātou tamariki, ā, he hāpori ipurangi reo Māori e taea ana tō rātou ako, whakawhiti kōrero, tō rātou kimi haere i ngā rauemi pārekareka hei koha anō mō ngā kete wānanga”

I auau te puta o te kōrero a ngā kaiwhakahaere o te kaupapa nei ki te hunga i piri mai, he kaupapa reo Māori anake tēnei, arā, ko ngā pānui, ko ngā kōrero, ko ngā akoranga katoa i whakahaerehia katoatia i roto anake i te reo Māori. Ahakoa te taumata o te reo Māori o tēnā whānau, o tēnā whānau, ahakoa hoki te tokomaha, te tokoiti rānei o ngā tāngata kōrero Māori i roto i ngā whare, he kaupapa tonu tēnei i tautoko i ngā momo taumata katoa o te reo Māori.

Tokohia ngā tāngata e kōrero Māori ana i tō kāinga?

50 responses

Whakaahua 5: Ngā Tāngata Kōrero Māori.

Ko te nuinga o ngā whānau he neke atu i te tokowhā ngā tāngata o te whare e kōrero Māori ana.

Ko tētahi o ngā tino whāinga o te kaupapa nei ko te whakatenatena, ko te whakakipakipa tonu i te kōrerotia o te reo Māori e ngā whānau ki ngā tamariki i te kāinga. Ahakoa te iti o te kōrerotia o te reo Māori tae atu rā ki te kaha o te kōrerotia o te reo Māori, i taea tonu e ngā whānau me ngā momo taumata katoa o te kōrerotia o te reo Māori i ngā kāinga te whai mai. Inā rā te kōrero, kei te kāinga te ora, te matenga rānei o te reo Māori, ki ngā kāinga tonu rangona ai te mauri ora o te reo Māori, heoi anō tā tātau he whakamahi, he kōrero.

He pēhea te kaha o te kōrerotia o te reo i tō kāinga?

50 responses

Whakaahua 6: Te Kōrerotia o te reo.

Tata ki te toru hauwhā o ngā tāngata i kaha kite kōrero Māori, i kōrero Māori anake rānei ki te kāinga.

He nui ngā painga o te kaupapa nei i kitea rā e ngā whānau i piri mai. E rārangi iho nei ko ētahi o ngā painga i tuhia mai e rātau. Heoi kia kōrerohia ko ngā painga matua. Ko te nuinga o ngā whānau i rata ki ngā kaupapa o ngā akoranga i whakahaerehia e ngā kaiako. E mōhio nei he nui ngā kaingākau rerekē o tēnā tamaiti, o tēnā tamaiti, nā reira i hiahia mātau ngā kaiwhakahaere ki te kite i aua kaingākau katoa i roto i ngā akoranga mō ngā tamariki, ā, i tino kitea tērā e ngā whānau. Ko ngā kaiako anō tētahi atu o ngā painga matua ki ngā whānau. I whai mātau kia rerekē ngā kaiako o ia akoranga, kia kite ā tātau tamariki i tētahi kanohi hou, i ētahi pūkenga hou, kia rongō i ngā mita rerekē, i ngā kōrero ā-iwi rerekē, otirā kia pā rātau ki ngā ao rerekē o tēnā hapū, o tēnā rohe. He tūāhuatanga tēnei me uaua ka kite i roto i ngā kōhanga, i roto i ngā kura, nā reira he wheako hou tēnei ki ngā tamariki me ō rātau whānau, ā, e hurō ana i kitea tēnei hei painga mō rātau.

Ko te nuinga o ngā whakahokinga kōrero mai a ngā whānau kāore he mea kua whakarerekēhia e rātau. Heoi anō rā, i reira hoki ētahi whakaaro i tukuna mai e rātau mō te whakarerekē e rārangi iho nei.

“Tērā pea mō tō mātou whānau nā te mea he pakeke katoa mātou ka pai ki te whakawehe i ngā akoranga pakeke me ngā akoranga nohinohi”

“He kura mō ngā tamariki, he kura mō ngā rangatahi, he kura mō ngā pakeke, he kura mō ngā kaumātua”

He rawe mena i penapenahia ngā ataata ki te pae kotahi, pēnei i Tiriata rānei, i Vimeo rānei, kia māmā tā mātau hoki atu ki te mātakitaki i ngā tino”

“Tāpiri pea tētahi wāhanga reo mō ngā hapa o ia rā”

“Ka tāpirihia pea e a au tētahi taupānga e tāea ai ētahi atu te tūhono ki te akoranga, arā a huiata”

“Kaua e tatari kia here tātou ki ngā kāinga i mua i tō whakarite kura mō ngā mokopuna, ko te painga atu mēnā ka whakarite i tētahi hōtaka ako kei ngā wāhanga hararei o ngā kura”.

Katoa katoa ngā whakaaro nei he rawe hei whakarerekē, hei whakawhanake hoki i te kaupapa nei o Kura Mō Ngā Mokopuna, me taku tino kite i ngā hua o ngā whakaaro nei hei whakawhanake i te kaupapa nei. E tino tautoko ana i te whakaaro kia āta whakawehewehea ngā akoranga ki tēna reanga, ki tēnā reanga, heoi anō ra, i runga i te mōhio i te wā o te noho mohao, pēnei i a mātau ko tōku whānau e noho rāhui ana, e toru whakareanga i te whare kotahi, nā reira i hiahia mātau ngā kaiwhakahaere kia whakaritea mai tētahi kura mō ngā reanga katoa nei, arā ngā kaumātua, ngā mātua me ngā tamariki kia ako tahi ai, kia wānanga tahi ai i te wā kotahi ki te kaupapa kotahi. He wā me wehewehe ngā reanga nei, heoi i tērā wā, he mea āki nā te wā kia noho tahi ai ngā whakareanga, i tino kitea te hua nui o te whakarite i tētahi kaupapa mā te katoa, ā, ko te mokopuna tonu te aronga. Heoi anō tā ngā mātua, tā ngā kaumātua he āta opeope, he āta poipoi, i roto i te taiao ako ōrite.

E rārangi iho nei ko ētahi whakaaro, ko ētahi kōrero i puta i ētahi o ngā whānau i whakautu i te patapatai nei:

“He kaupapa auaha tēnei e hangai pū ana ki a tātou, ki a 'Ngāi Hāngarau'. I harikoa ngā tamariki i tā rātou kitenga atu i ngā kōkā me ngā pāpā e whakaako ana; he kitenga kanohi, he koanga ngākau. Tēnā koutou ngā kaikawe i te kaupapa”.

“E rere ana ngā mihi ki a koutou ngā kaiwhakahaere o tēnei kaupapa. Whakamiharo ana, waimarie tēnei reanga te kai i ngā hua kua puta mai i wā koutou mahi”.

“E hīkaka ana kia whai wāhi anō ki tēnei kaupapa”.

“Rangatira te kaupapa. Nōku te waimarie nui i taku piringa atu. Kai te mihi ki a koe, e Kui, koutou ko tō whānau me tō kāhui tautoko i te pai me te Māori hoki o tā koutou whakahaere i tā tātau kaupapa”.

“Ko te painga o ngā mahi katoa ahakoa ko ngā mokopuna te aronga, e whai wāhi tonu ana ki te hunga pakeke hoki. Ko te tino painga, i rāngona te reo me ōna mita rerekē, waihoki i rongo ki te wairua māori ake nei”.

“He mihi aroha tenei ki a koutou mō te nui o ngā koha i horapa ki te motu. Koia kei a koutou mō te whakakipakipa i te tangata, mō te whakatairanga i tō tātou reo Māori”.

“Tēnā koe i tēnei kaupapa rangatira”.

“Me mihi ka tika ki a koutou i whakaaro nui ki ngā tauira i te wā o te noho rāhui. Nā tēnei kaupapa i rongo tonu te reo Māori e rere ana ki nga kāinga o te motu, otira, o te ao”.

“Whakamiharo atu ana e hoa. Kua whanui ake hoki oku whakaaro mo tēnei mea te "kura" i te kounga o ā koutou mahi. Na te kaupapa nei kua kitea ngā hua e taea ana

mā te ipurangi. I whai wāhi atu ngā tauira, a tātou tamariki ki ngā tuahangata o te ao reo Māori”.

“I te noho pākati tuarua o te motu - 2021 i whāia e Te Kōhanga Reo o Mana Tamariki te tauira o Kura Mō Ngā Mokopuna me te āhua o te tuku i ngā mahi ki ngā tamariki Kōhanga reo. Ka tukuna ngā mahi o Kura Mō Ngā Mokopuna ki te whānau hei mahi mā ngā tamariki. He kaupapa i hāpai i ngā pouako me ngā mātua o Mana Tamariki. He nui ngā hua i puta. Ko te whai wāhi ki te tuku i ētahi whakaaro, ētahi rauemi, ētahi kaupapa rānei hei whakaako atu ki ngā momo reanga tamariki mokopuna. Mā te wānanga ki ētahi atu hāpori e ea ai ngā mahi”.

“E mihi ana i te rangatira o te kaupapa, e te tuahine, Te Ataakura. E tika ana anō mā tātou anō ā tātou tamariki e whakaako ki tō tātou reo, ki ā tātou tikanga. Mā hea mai i a Kura Mō Ngā Mokopuna hei kawē i ēnei tūāhuatanga ki tua. Ka nui taku mihi”.

Kāore i āriarika ngā mihi ki a koutou kai ngā whānau i whai wāhi mai ki te kaupapa nei. Mō koutou tonu te take, mō koutou tonu te kura, inā rā, kei a koutou te mahi nui ki te whakatipu i ngā raukura mō te āpōpō. Ka tau te ngākau te kite atu, te rongō atu mā ngā kaupapa nei kitea ai te whakarauoratanga o te reo Māori hei ngā tau kei mua i te aroaro. Ko ngā mahi o ināianei hei whakawhanake i ngā āheinga mō te reo o ā tātau tamariki ki tua. Kua tino kitea i roto i tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna te whakatinanatanga o ngā moemoeā o ō tātau mātua, o ō tātau tīpuna e whakatutukihia ana, ā, e kitea ana te whakatutuki tonu o ngā moemoeā hou o te ināianei hei kawē tonu mā ngā tamariki hei ngā rā kei tua i a rātau. Ko te ipurangi tonu he kura e kitea ana hei waka e kawea tonutia ai te reo, ngā tikanga me ngā ao Māori ki tua. Ki te hoe!

4.6 – He Kupu Whakatepe

Hei whakakōpani ake i ngā tini huatau i puta i ngā kaiuru o te upoko nei. Ko ōku kitenga ā-kairangahau mō ngā kōrero i puta, ahakoa kaiwhakahaere mai, kaiako mai, whānau mai rānei, mātua rā ko te hiahia ki te piri atu ki te kaupapa nei i te mea he kaupapa he whakatairanga ana,

e whakakipakipa ana anō hoki i te kōrerotia o te reo Māori e ngā whānau ki roto i ngā kāinga huri i te motu. Nā ngā tūāhuatanga o te wā, i ngaro te taura here tāngata ā-kikokiko nei, i ngaro te whanaungatanga ā-kikokiko nei, nā reira i tahuri ai te hapori reo Māori nei ki te noho tahi ā-ipurangi e rongu tonu ai tēnei mātāpono e tino titi nei ki te ngākau, arā, o te whanaungatanga.

I auau te puta o te kōrero ko ngā tamariki te āpōpō, ko ngā mokopuna te ito o ngā mahi katoa, nā reira ko te haepapa ki ngā mātua, ki ngā pakeke he whakarite i te āhuru mōwai e tutuki tonu ai te kōrero nei. I te korenga o ngā Kōhanga reo, o ngā kura hei whare āhuru mōwai i a rātau, otirā i tō tātau reo, i ā tātau tikanga, i tō tātau ahurea, i ō tātau mātauranga Māori, pēnei i te wā i ō tātau mātua, i ō tātau tīpuna, i tere tahuri ki te rapu kaupapa whakarauora i te reo Māori hou mō ngā whānau. I whakahāngaihia ngā tikanga whakahaere a te Māori i a ia anō kia taunga ki te ao e noho nei tātau i tērā wā. Ā, i tēnei huringa o te ao, o te reo anō hoki, ko te ipurangi tērā i noho hei kura mō ngā mokopuna me ō rātau whānau, ā, i tutuki tonu ai ngā kawenga a te Māori i a ia anō hei Māori. Ahakoa he kaupapa hou, ahakoa he tūāhuatanga hou, mā te tō mai i ngā mātāpono ake a te Māori ki roto ki te kaupapa i tutuki ai.

Upoko 5 – Ngā Kitenga

Ka titiro whakamuri ahau, kia anga mua

E tū nei au hei raukura mō āpōpō

(He waiata nā Rongomai Taiapa-Aporo)

5.1 – He Kupu Whakataki

I tēnei upoko nei, ka āta wetewetehia, ka āta wānangahia hoki ngā kitenga me ngā kaupapa matua i puta i ngā uiui o te rangahau nei. I noho ko Te Aho Matua hei tāhuhu mō tōku whare kōrero i te wā o te ohinga, ā, e tū tonu nei hei tāhuhu i tōku whare kōrero i tēnei wā tonu, ā, he mea kawē tonu ki tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. Kua whakairohia ngā kupu o Te Aho Matua ki ngā kitenga o te rangahau nei e kitea mai ai te tuituinga o te kaupapa ki te kaupapa nāna tonu nei awau, otirā mātau ko ngā kaiwhakahaere me ētahi o ngā kaiako me ngā whānau i whakatipu. Ko te anga hoki o te rangahau he mea ārahi e ngā tikanga, e ngā mātāpono tonu o te Māori, ā, e herea tonutia nei ā mātau mahi i waho atu o te kōhanga, o te kura ki ngā mātāpono tonu o ngā kaupapa nei, arā o Te Aho Matua. Kia hoki anō rā ki ngā kaupapa matua i kitea rā i te upoko tuawhā e kitea mai ai ngā hua o te kaupapa nei. Otirā, ka tirohia rā ngā awhero mō ngā kaupapa whakarauora reo Māori mō te āpōpō.

5.2 – Te Ira Tangata

Ahako itī

He itī māpihi pounamu

He kākano i ruia mai i Rangiātea

E kore ia e ngaro

Kia mārama rawa te hunga whakaako ki te āhua o te tangata, kātahi anō ka taea te hanga kaupapa whakaako mō te hunga tamariki (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2020).

Ko te kaupapa matua tuatahi hei āta wānanga, hei āta wetewete ko ngā tamariki, ko ngā mokopuna tonu tērā i kitea i te ito o tēnei kaupapa. Inā hoki rā, ko ngā tamariki tonu te anamata ki tō tātau reo Māori, ki te mātauranga Māori, ki tō tātau ao Māori tonu. “Ko te taha wairua o te tamaiti Māori he mea nui me āta tiaki, me āta whāngai (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2020). I kitea rā me whai ngā mātua i tētahi kaupapa e ora tonu ai te taha wairua o ngā tamariki, o ngā mokopuna i te wā o te noho pākatī. Inā rā, kua tino panoni o rātau nā ao, arā, kua kore e haere ki te kōhanga, ki te kura, ki ngā wāhi e taunga nei ki a rātau. Otirā, ko te taura here tāngata tērā kāore nei i wheakohia e rātau mō ngā wiki maha. Nā reira, ko te kaupapa nei o Kura Mō Ngā Mokopuna, te kura hei āta tieki, hei āta whāngai i te taha wairua o te tamaiti, o te mokopuna. He ao hou i wheakohia, he tūāhuatanga hou i whāia. Me hoki noa atu tātau ki te titiro ki te hītori o ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori e kitea mai ai te whakaawetanga o ngā kaupapa whakarauora roa o te nāianeī. Pēnei i te wā o te whakatūnga mai o te kura kaupapa Māori, “he huarahi hou, he huarahi kāore anō kia takoto he paku tauira hei whai atu” (Waka Huia, 2010: 9:39). Ka eke, ka huri, ki ngā tau o te rua mano, kua tipu, kua whanake me he tōtara haemata i Te Waotapu nui a Tāne. He kaupapa tino hou, he kaupapa kāore nei tōna anga, heoi, i noho ko ngā tamariki, ko ngā mokopuna te aronga, nā reira i whakapono te hunga i tahuri mai ka tutuki, ka eke i te mea ko rātau tonu te aronga. I ora ngā whānau i te noho tahi ki ētahi atu kāhui rāhui mā te whārangi pukamata o te kaupapa nei kia whiria tonutia te taura here tāngata ki ō rātau hāpori kōrero Māori. Kia tōai anō ngā kōrero a tētahi kaiuru e mea ana,

“ko ngā wāhi hou ka takahia e tātau te Māori, i te nuinga o te wā, ko ā tātau tamariki te take. Ahakoa te uaua, ahakoa te kore mōhio, ka whai, ka ngana mō te hemo tonu atu, nā te mea i te mutunga iho, ko ngā tamariki tonu te take” (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

5.3 – Te Reo

Tōku reo, tōku ohoo

Tōku reo, tōku māpihi maurea

Tōku reo, tōku whakakai marihi

E tika ana, mā te hunga tino mōhio ki te reo Māori, ki te ao Māori hoki, e ārahi ngā tamariki i roto i ā rātou mahi. Engari kia tika anō te ngākau me te wairua o tēnei hunga (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2020).

I noho ko te reo Māori hei reo matua i te kaupapa nei o Kura Mō Ngā Mokopuna, inā rā, i hiahia mātau kia rere tonu te reo Māori i ngā kāinga, kia whakamāorihia ngā kāhui rāhui, otirā kia horapa ngā kaupapa reo Māori ki roto i ngā kāinga. Otirā, kia akiaki tonu i ngā mātua, i ngā whānau ki te whāngai tonu i te reo Māori ki ngā tamariki i te korenga o te kōhanga reo, o te kura hoki. “The most important step for Māori language to take to reach a healthy state is to work towards its return to the situation where it is the natural language of socialisation by parents of their children” (Reedy, 2000, 167). I kitea rā i te whakaahua 5, e toru hauwhā o ngā whānau i whakautu i te patapatai he kaha te kōrerotia o te reo Māori, he kōrero Māori anake rānei ki te kāinga. Nā reira, i kitea e mātau i tutuki te hiahia kia kaha ake te kitea o te whakamahinga o te reo Māori i ngā kāinga. Āpiti atu ki te whakarauora i te reo Māori, ko te horapatanga o te reo Māori tētahi o ngā wero nui kei mua i te aroaro e ao Māori ai te ao e nōhia nei e ā tātau tamariki, e ā tātau mokopuna. Ka mutu, e hia kē nei ngā rangahau e whakaatu ana i ngā hua, i ngā painga hoki o te rumaki i ngā tamariki ki te reo Māori, pērā i ngā rangahau a Martin (2013) me Poutu (2014). Nā reira, he kaupapa anō tēnei hei āpiti ki te huhua o ngā mahi kua oti kē i roto i ngā tau mō te whakarauora i te reo Māori, otirā mō te horapa i te reo Māori ki ngā raorao o te motu. I tahuri mai ai ngā whānau i te hiahia ki te tautoko i tēnei kaupapa, arā o te whāngai tonu i te reo Māori ki te āpōpō. Ahakoa ngā taumata o te reo Māori o tēnā whānau, o tēnā whānau, i taea tonu te whai wāhi atu.

5.4 – Ngā Iwi

Te piko o te mahuri

Tērā te tupu o te rākau

Kia kite ngā tamariki ko te whānau tonu e whakahaere ana i te kura, ko te whānau hoki e mahi ngātahi ana me ngā pouako, ka tupu ia me te mōhio ko te wairua me te mana Māori motuhake e kākahu ana i a ia me tōna kura (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2020).

Ko ngā raukura tonu te hunga kōkiri i te kaupapa nei, ā, ko ngā mahi katoa i kawea e mātau he mea āta whai i ngā mahi i kitea, i rangona, i pā hoki e ngā tamariki, e ngā mokopuna i a rātau i ō rātau kōhanga, i ō rātau kura. “He auaha. I tētahi rā he kaiako reo, i tētahi rā he mea rerekē. Ka mutu, ehara i te mea he kaiako te katoa” (Rauhihi, 2021). I kite ā tātau tamariki, ā tātau mokopuna, otirā ō rātau whānau ko ngā whānau tonu o ngā kaupapa nei e kōkiri ana i tēnei kura ā-ipurangi e kite mai ai ngā tamariki i te hirahira o te ako tonu ki te kāinga, i raro i te āhurutanga o tēnei kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. Kāore i ārikarika ngā kōrero mō ngā kaiwhakahaere i roto i te rangahau nei, heoi ko ngā mihi kē me whakahoki atu ki te hunga nāna nei mātau i poipoi, nāna nei mātau i whakaako, arā ko ngā whānau i roto tonu i ngā kaupapa o te kōhanga reo, o te kura kaupapa Māori. Heoi anō tā mātau he kawē tonu i te haepapa o te whakahaere a te whānau i ngā kaupapa me te mahi ngātahi ki ngā kaiako o roto i ngā kaupapa nei kia whanake tonu ai te tipu o ngā tamariki, o ngā mokopuna. He wāhi nui ki ngā whānau i roto i tēnei, arā, ko te whakatauiria i te mahi ngātahi ki te hāpori ki te whakatipu i te reanga hou.

Ka tipu ana te kaupapa ka whakaaro ake ahau, anei Ani-piki te ara kia whakatinana koe i ngā kōrero kua roa nei koe e kōrero ana, arā, ko ngā tamariki te anamata ki tō tātau ao Māori. Nā reira, ko tāu he hoatu i ō mōhiotanga, i ō mātauranga katoa, mō te tūpono ka whai oranga rātau. Ki au nei he tohu tēnā, i tino kite i te hiahia o te motu whānui ki tēnei momo akoranga. Me te aha, he āhuetanga hoki hei tautoko i ō tātau kaiako i te kōhanga reo, i te kura kaupapa anō hoki. (Ani-piki Tuari, he uiui, 2022).

5.5 – Te Ao

Ka pū te ruha

Ka hao te rangatahi

Kia wātea hoki ia ki te kapo mai i ngā painga, i ngā māramatanga katoa o te ao whānui (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2020).

Ko tētahi atu kaupapa matua i kaha kōrerotia e ngā kaiuru ko te kōhanga o ngā kaiako i kawē i ngā akoranga o te kaupapa nei. Koinei tētahi rautaki i whāia e mātau, arā ko te rapu i ngā kaiako

tino kouna o te hāpori reo Māori hei whakatenatena i te hiahia tonu o te tamaiti, o te mokopuna ki te ako. Ka mutu, i hiahia hoki mātau kia rerekē katoa ngā kaiako o tēnā akoranga, o tēnā mahi, kia ngahau ki ngā tamariki, ki ngā mokopuna, otirā ki ngā whānau. I whāia ko ngā tini pūkenga o roto i te ao Māori hei whakakanohi i ngā mahi e hirahira nei ki ō rātau ngākau, me kore noa e tūpono te tipu o te hiahia o ngā tamariki ki tērā mahi. Ko ētahi mahi i whakaakona e ngā kaiako ki ngā kaimātakitaki he mahi hou, he mahi kāore anō i kite, nā reira he nui ngā akoranga, ngā pūkenga, ngā mātauranga hou i whakaratohia ki tēnā whānau, ki tēnā kāinga.

5.6 – Ngā Āhuatanga Ako

Tamariki wāwāhi tahā

Aratakina ki te mātāpuna o te mōhio, o te ora, o te maungarongo

He mea tino nui te wāhi ako hei whakaohoho i te wairua o te tamaiti ki āna mahi whakaako. Nō reira, kia kikii tonu te kura i ngā mea whakahihi i a ia, i ngā mea pupuri hoki i te hā o te ao Māori (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2020).

Ko tētahi atu kaupapa matua i puta i ngā kaiuru o te rangahau nei ko te hirahira o ngā kaupapa i whakaakona e ngā kaiako. I kawea te hunga mātakitaki ki roto tonu ki te ao o ngā kaiako, arā, ki roto ki ō rātau kāinga, ki ō rātau rohe, ki ō rātau iwi, ki ō rātau whenua, ki ō rātau puna mātauranga hoki. I taea ai tēnei nā te ipurangi tonu. Ahakoa ko te ipurangi te hangarau, ko te reo Māori tonu, ko ngā tikanga Māori tonu, ko te mātauranga Māori tonu tērā i noho ki te take o ngā akoranga katoa. E mōhio hoki ana te rerekē o tēnā tamaiti, o tēnā tamaiti, he hiahia rerekē, he kaingākau rerekē, he pūkenga rerekē, nā reira i whai mātau kia kitea ngā kaupapa rerekē e ngata ai te hiahia o ngā tamariki katoa. I waimarie ā tātau tamariki ki ngā momo kaupapa pēnei i te ako mō te maramataka Māori i te toki nāna tonu tēnei huarahi mō te mātauranga Māori i para i roto i te ao pūtaiao Māori, me Ahorangi Rangi Matamua. I hākinakina tahi me tētahi kaitākaro whutupāoro Māori nō te kapa Ōpango, me Nehe Milner-Skudder, tae atu hoki ki te ako waiata me tētahi o ngā kaiwaiata o te rōpū waiata Māori o Maimoa Music, me tētahi o ngā reo o te hōtaka rongonui rā o Ngāti Tākaro a Makaira Berry. Me te huhua noa

atu o ngā tino mātanga o te ao Māori i whakakanohi i ngā kaupapa rerekē o te ao Māori ki te kaupapa nei. Me kore ake rā ngā kaiako me ō rātau akoranga i harikoa ai ngā tamariki, ngā mokopuna.

“I harikoa ngā tamariki i tā rātau kitenga atu i ngā kōkā me ngā pāpā e whakaako ana; he kitenga kanohi, he koanga ngākau. Tēnā koutou ngā kaikawe i te kaupapa”.

“I rawe ki a au te kawea o te kaupapa nei. I kounga ngā kaiwhakataki, ka mutu i whānui te āhua o ngā kaupapa”.

“Kua whakawhanui te kaupapa nei i oku moemoeā mo te apōpō o tēnei mea te ako o te reo ki ā tātau tamariki. Kei hea rā hoki te anamata mō te kura kaupapa, Kōhanga reo, wharekura anō hoki. Inā kē rā nga mea e taea ana. Kei reira tōku hiahia ki te tautoko i nga kura, kōhanga, wharekura hoki engari kaua hei kaiako. Anei pea tētehi ara kia pai ai te tautoko i nga wāhi nei e ngā raukura puta noa i te motu. Haramai hoki tērā ahuatanga”.

5.7 – Te Tino Uaratanga

Kia tū pakari, tū rangatira ia hei raukura mō tōna iwi (Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori, 2020).

Inā rā te nui o ngā tino uaratanga i kitea i roto i te kaupapa nei hei koha ki te apōpō o tō tātau ao Māori. He wāhi nui tō te kaupapa nei ki te whakawhanake i te reo o te tamaiti, o te mātua, o te whānau whānui tonu. Koia rā ia tētahi o ngā tūmanako nui, kia māhorahora te reo, kia hora te reo, kia mauri ora anō ai te reo Māori ki roto ki ngā kāinga o ngā whānau Māori. Āpiti atu ki tēnei, he mea whakatairanga te mātauranga Māori, te reo Māori, ngā tikanga Māori, ngā kōrero tuku iho ki te pae ipurangi hei mātakihanga mā te hāpori whānui. Ināianei rangi, he wāhi nui tō te ipurangi ki te whanaketanga o ā tātau tamariki, o ā tātau mokopuna, nā reira me whai tātau, te reanga mātua, te reanga pakeke kia nui ake ngā kaupapa reo Māori e mātakihia ana e rātau.

Hei tā Reedy e 22 tau i mua rā, “a flooding of environments from Kōhanga reo levels through to tertiary institutions with Māori language materials of all kinds, using all the means of modern technology of all kinds, using all the means of modern technology that can be called upon, must occur” (Reedy, 2000, 167). Pēnei i tāku i whakahuahua ake i runga rā, e whakatutukihia ana ngā tūmanako o te hunga tūnohunohu i nāianei rangi. Tae atu hoki ki tā Mason Durie e mea ana “to live as Māori” (Durie, 2003, p199; Benson-Pope & Hughes, 2006).

5.8 – He Kupu Whakarāpopoto

Kua hoka, kua tiu taku manu i te māra rangahau nei kia rapuhia ngā kōrero mō te kaupapa nei a Kura Mō Ngā Mokopuna hei kaupapa whakarauora anō i te reo Māori, i ngā tikanga Māori, otirā hei koha ki te āpōpō o ngā uri whakatipu. Ko te whāinga ia, ko te kohikohi i ngā kōrero, i ngā whakaaro i ngā wheako hoki o ngā kaiwhakahaere, o ngā kaiako, otirā o ngā whānau i piri mai ki te kaupapa hei taunaki i te rangahau.

I te upoko tuatahi i tākina ngā kōrero ki te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna, otirā he whakatakoto i te tūāpapa o te tuhinga nei me te takenga mai o te kaupapa nei me ngā whakaaro hoki ki te kaupapa nei. I tirohia tētahi wāhanga ki taku ohinga, i konei kitea mai ai te tīmatanga ki tā mātau ko tōku whānau hīkoi i te huarahi mauroa nei o te whakarauora reo, o te whakarauora tikanga, o te whakarauora kaupapa Māori hoki, ā, e kitea ana e hīkoi tonu nei e mātau tēnei huarahi. I konei hoki kitea mai ai he aha rawa awau i tahuri ki te rangahau i tēnei kaupapa hei kaupapa tuhinga roa i tēnei tohu paerua. Ki konei kitea mai ai hoki te orokohanga o te ao e noho nei ngā manu pīrere o te kōhanga reo, ngā manu pīkarikari o te kura kaupapa Māori kia puta hei raukura mō tōna iwi.

I te upoko tuarua ka kōrerotia ngā tikanga me ngā tukanga o te rangahau i ārahi i ngā mahi o roto. Otirā, i whakatakotoria te anga o te rangahau e puta mai ai ngā kitenga me ngā hua hei wānanga, hei āta wetewete māku.

I te upoko tuatoru, ka hoki te titiro ki ngā kaipara i te huarahi o ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori i roto i ngā tau. Maringanui mātou, ngā taiohi o ēnei rā, nā te rirā o ngā kaihāpai i ngā pakanga, i ngā kakari o ngā tau i mua rā. Nā ā rātou whakatutūnga pūnehunehu kua whai reo anō te waha Māori.

I te upoko tuawhā tirohia ai ngā nukanuka me ngā wenewene o te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna. I puta ko ngā kōrero, ngā whakaaro me ngā whēako o ētahi o ngā kaiwhakahaere, o ngā kaiako tae atu hoki ki ētahi o ngā whānau. Mā te rongo, mā te mārāma ki ō rātau whakaaro ka kitea ngā hua o te kaupapa nei ki te reo, otirā ki ngā tamariki, ki ngā mokopuna.

Nō te upoko tuarima nei tāpaetia atu ngā taunakitanga ki ngā kōrero i puta i te rangahau nei. Ka waiho ake te kaupapa nei hei kaupapa whakarauora i te reo Māori mō te āpōpō. Nā, e tino kitea ana, he wāhi nui tō te raukura mō te āpōpō o ngā kaupapa whakarauora reo i āta opeope i a ia. E kitea ana i roto i ngā matapakinga nei, e mārāma pū ana ki a mātau te haepapa kei ō mātau pokohiwi ki te whakatipu, ki te whakawhanake me te whakatairanga i tēnei kaupapa.

Kua whakaatu mai te rangahau nei i ngā hua o te kaupapa nei o Kura Mō Ngā Mokopuna, otirā i ngā painga mō ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori. Me matatau ngā kaiwhakahaere ki te reo Māori e pai ai tana āki i ngā kaiako ki te whakaako i ngā tamariki, tana āki i ngā whānau, otirā i te hāpori ki te nanao atu ki te reo Māori mā roto i tētahi kaupapa pēnei i tēnei. Otirā, i kitea ake e mātau ngā kaiwhakahaere, nā te matatau ki te reo Māori, i ngāwari ake ai te kawē i tēnei kaupapa whakarauora i te reo Māori, i te mea he mea ārahi e te wheako. Te wheako i roto i ngā kaupapa rūmaki reo, te wheako hoki i roto i ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori pēnei i te kōhanga reo me te kura kaupapa Māori. Mā te matatau hoki ki te reo Māori e pai ai te whakarite kaupapa rūmaki reo Māori mā te hāpori. I kitea rā ngā hua ki ngā whānau nā te aro ki te whakakipakipa i te kōrerotia o te reo Māori i te kāinga. Otirā, i kitea hoki me aro ki te whakatairanga i te reo o te katoa o te whānau, mai i ngā mokopuna, ki ngā tamariki, ki ngā mātua, ki ngā kaumātua. “It takes one generation to lose a language and three generations to restore it” (Higgins, 2021). Ko te hua nui kia toru whakareanga e kōrero Māori ana, mā reira e kitea mai te whakarauoratanga o te reo Māori ki roto ki ngā kāinga. I kitea te hua o te aro ki te whakarauora i te reo Māori ki ngā kāinga kia kaha ake te kōrerotia o te reo Māori e te whānau

katoa. Ko tētahi atu hua i kitea ko te mātau ki te whakamahi i ngā hangarau o te wā hei whakarite rautaki whakaako, hei whakarite hoki i ngā whakatairanga e tahuri mai ai te hapori ki te kaupapa. Kei ngā raukura o Te Aho Matua te reo, te wairua o ngā taonga a ō tātau tīpuna Māori hei ārahi i ngā mahi whakarauora reo, eaoia, me toro hoki ki ngā rākau a te Pākehā e taunga ai ki te ao e noho nei tātau, ki te ao o te āpōpō.

Ahakoā ngā hua kua puta ki te rangahau nei, he nui tonu ngā mahi rangahau hei whakatutuki, hei whai mā ētahi atu kairangahau. Kia kōrerotia ētahi o ngā taunahua, o ngā here i takoto i te huarahi o te whai kia tutuki te rangahau nei. Ko te tuatahi o ngā taunahua ko te pāngia o Aotearoa e te mate kowheori-19 nā reira i huri ai ētahi o ngā mahi whakatutuki i te rangahau. I konei kitea ai te kawea o te nuinga o ngā mahi rangahau mā te ipurangi. Ko te painga atu mēnā rā i taea ai te whakatutuki i tā te Māori rangahau i āna kōrero, arā te uiui kanohi ki te kanohi, te kōrero kanohi ki te kanohi. Nā ngā āki o te wā, i kawea katoatia ngā uiui mā te huiata rānei, mā te ipurangi nei e tutuki ai te wāhi ki te uiui i ngā kaiuru. E tino rongorongo ana i te māngari i whakaae mai ngā kaiuru ki te kawea tonu i ngā uiui mā te ipurangi, ā, i whai wāhi tonu ki te whakaputa i ō rātau whakaaro, i ō rātau wheako mō te kaupapa nei. Ko tētahi atu taunahua ko te whakahaere i ētahi uiui rerekē e puta mai ai ngā whakaaro me ngā kōrero o ngā kaiuru. Ko tētahi whakaaro kia takirua, kia takitoru rānei te uiui i ngā kaiuru e pai ai te āta matapaki ā-rōpū, te whakawhitiwhiti hoki i ngā whakaaro me ngā kōrero. Heoi anō rā, kia manaakitia te tapu o ngā kōrero ā tēnā, ā tēna, i whai kia takitaki ngā kōrero e haumarua ai rātau, e wātea ai te whakaputa takitahi i ngā whakaaro i runga i tāna i pai ai. Ko tētahi atu taunahua, e 50 anake ngā whānau i whakautu i te patapatai, kei reira te hiahia kia nui ake te reo me ngā whakaaro o ngā whānau hei taunaki i te rangahau nei. Heoi anō, nā ngā āhuatanga o te wā, kua herea te nui o ngā whānau ki te kāinga, otirā, ki ngā haepapa ake o te mahi me te manaaki i te hauora me te wairua o te whānau ki te kāinga nā te mate kowheori-19. I tēnei rangahau, i mātua rā ko te 50 e kitea mai ai ētahi o ngā whakaaro o ngā whānau, heoi mō te anamata o ngā rangahau pēnei i tēnei, kia tino kitea ngā pai me ngā hua ki ngā whānau, kia nui ake te patapatai, te uiui i ngā whānau e kitea ai te whānuitanga, te hōhonutanga hoki o ngā hua, o ngā painga ki a rātau.

He nui hoki ngā whakaaro i tukuna mai e ngā whānau mō te whakawhanake i te kaupapa nei, ā, e kitea ana he nui tonu te mahi rangahau e taea ana mō te āpōpō o te kaupapa nei, otirā mō

te whakawhanake i te rangahau nei me ngā kaupapa whakarauora i te reo Māori ki ngā kāinga. Hei whakahuahua ake i ētahi ko te kawea tonutia o ngā akoranga mā te ipurangi tētahi. Ko te tau 2022 tēnei, ā, e hōrapa tonu ana te mate kowheori-19 ki Aotearoa nei, ā, ko ētahi tāone o Aotearoa e noho pākati tonu ana ki ngā kāinga, nā reira me whai tonu i te whakaako i ngā tamariki, i ngā mokopuna mā te ipurangi. I roto i ngā tau e rua o te rangahau nei, kua tino kitea e awau te whanaketanga o te whakaako ā-ipurangi, te horapatanga o ngā whārangi ā-ipurangi hei whakaako tamariki, kei reira te hiahia ki te uiui i te hunga e whai nei i tēnei mahi, arā, i te whakaako ā-ipurangi, otirā he rangahau anō hei whai i te whanaketanga o taua kaupapa whakaako i ngā tamariki, i ngā mokopuna. Ko te hangarau tērā i kaha puta ake mō te kawea i ngā akoranga ā-ipurangi. Ko Pukamata te kaikawe i ngā akoranga o Kura Mō Ngā Mokopuna, heoi, kua kitea kua whānui ake ngā kaikawe i ngā akoranga ā-ipurangi, arā, ko te huiata tēnā, ko Microsoft teams anō tērā. He kaupapa rangahau anō hei āta nanao atu mā te hunga hīkaka. Katoa, katoa, e mārakerake ana te kitea, ahakoa kaiwhakahaere mai, ahakoa kaiako mai, ahakoa whānau mai, ko te mātuatua o ngā mahi ko te tamaiti, ko te mokopuna kei te pūtake. He kura te mokopuna, anei rā te kaupapa o Kura Mō Ngā Mokopuna, kua rewa hei kura mō ngā mokopuna. Ko te hiahia nui kei roto i awau kia kitea tonutia te whanaketanga o ngā kaupapa pēnei mō te āpōpō ki te reo, ki te whakaako i ngā tamariki me ngā hangarau hou hei waka kawea i te reo o te āpōpō ki tua.

Kia whakairihia te kete kōrero i konei, kia whakamaui kia tīna, tīna! Haumi e! Hui e! Tāiki e!

Ngā Tohutoro

Appleby, P. (2002). *Kura Kaupapa Māori: Tomorrow's schools and beyond*. New Zealand Annual Review of Education, 11, 105–121.

Atatoa-Carr, P. E., Moore, A., Kingi, T. K., & Hudson, M. (2012). *Āhuatanga ū ki te tika me te pono mō te rangahau Māori = Māori research ethics : an overview*. National Ethics Advisory Committee.

Barlow, C. (1991). *Tikanga Whakaaro: Key Concepts in Māori Culture*. Auckland: Oxford University Press.

Durie, M. (2003). *Ngā Kāhui Pou: Launching Māori Futures*. Wellington: Huia Publishers.

Durie, M. (1998). *Te Mana, Te Kāwanatanga: The politics of Māori self-determination*. Oxford University Press.

Grey, G. (1928). *Ngā Mahi a Ngā Tīpuna*. (Third Edition). Wellington: A.H. & A.W. Reed.

Higgins, R. (2009). *Kia kore koe e ngaro: He hokinga mahara, he titiro whakamua*. Hamilton: Te Ataarangi Trust.

Higgins, R. (2021). *Kia Kaha: The intergenerational struggle to preserve te reo Māori*. He mea tiki atu i: <https://thespinoff.co.nz/atea/te-taura-whiri-i-te-reo-maori/12-09-2021/kia-kaha-the-intergenerational-struggle-to-preserve-te-reo-maori>

Ellis, Ngarino. (2016) *A Whakapapa of Tradition*. Auckland Press, New Zealand.

Hirsh, W. (ed.). (1987). *Living Languages: Bilingualism and Community Languages in New Zealand*. Auckland: Heinemann.

Ka'ai, T. (2009). *Ngoingoi Pēwhairangi: A Remarkable Life*. Huia Publishers, Wellington.

Kōkōmuka Consultancy. (2001). *Structural analysis of Te Ataarangi*. Wellington: Te Puni Kōkiri.

Kruger, T. (2004). *Brief of Evidence*. Waitangi Tribunal Sitting, Te Whāiti.

Martin, J. (2014). *He kura-hāpainga, he kura-waka, he kura-kōrero, he kura-huna, he kura-kura*. (Doctoral dissertation, Auckland University of Technology, Auckland). He mea tiki atu i: <https://openrepository.aut.ac.nz/handle/10292/7470>

Mason, D. (2001). *Te Mana Te Kawanatanga: The Politics of Maori Self- Determination*. Melbourne.

Mead, H. (2001). *Ngā Pepeha a ngā tīpuna*. Vitoria Universirty Press, Wellington.

Mead, H.M. (2003). *Tikanga Māori: Living by Māori Values*. Wellington: Huia Publishers.

Ngata, W. (2014). *Te Rawheoro Whare Wananga: whakairo of the mind* [He kiriata]. He mea tiki atu i: <http://www.ngatiporou.com/article/te-rawheoro-whare-wananga-whakairo-mind>

Nepe, T. (1991). *Te Toi Huarewa Tīpuna*. (Unpublished Masters thesis). The University of Auckland.

Pāremata Aotearoa. (2017). Ka eke Te Ture mō Te Reo Māori ki te 30 tau. He mea tiki atu i: <https://www.parliament.nz/en/get-involved/features/ka-eke-te-ture-mō-te-reo-māori-ki-te-30-tau-māori-language-act-marks-30-years/>.

Pihama, L. (2010). *Kaupapa Maori Theory: Transforming Theory in Aotearoa*. He Pukenga Korero, 9(2), 5-14. He mea tiki atu i: <http://www.hepukengakorero.com/>.

- Pihama, L., Southey, K., & Tiakiwai, S. (2015). *Kaupapa rangahau: A reader : A collection of readings from the Kaupapa Māori Research workshop series led by Associate Professor Leonie Pihama and Dr Sarah-Jane Tiakiwai*. Te Matenga Punenga o Te Kotahi, Te Whare Wānanga o Waikato.
- Poutu, H. (2007) *Te Wheko a te pīrere: he kaupapa i tuhia mō te tohu paerua Te Pūtahi-ā-Toi, Te Kunenga ki Pūrehuroa, Papaioea*. He mea tiki atu i: <https://mro.massey.ac.nz/handle/10179/13023>
- Poutu, H. (2014). *Kia Tiori ngā Pīpī : mā te aha e kōrero Māori ai ngā taitamariki ngā wharekura o Te Aho Matua? : he tuhinga roa hei whakatutuki i ngā tikanga o Te Tohu Kairanga i Te Kunenga ki Pūrehuroa, Papaioea, Aotearoa*.
- Rata, E. (1989). *Kura Kaupapa Māori*. PPTA Journal, 3, 30–32. He mea tiki atu i: http://www.rangahau.co.nz/assets//SmithL/nga_aho_o_te_kakahu_matauranga_chpt13.pdf
- Rata, E. (1991). *Māori survival and structural separateness*. (Unpublished Master's thesis). Auckland University.
- Reedy, T. (2000). *Te Reo Māori: The Past 20 Years and Looking Forward*. Oceanic Linguistics, 39(1), 157–169. <https://doi.org/10.2307/3623221>
- Smith, L.T. (1992). *Kura Kaupapa Māori and the Implications for Curriculum in The School Curriculum in New Zealand: History, Theory, Policy and Practice*. ed. G. McCulloch, Palmerston North, Dunmore Press.
- Smith, G. H. (1997). *The development of Kaupapa Māori*. (Unpublished doctoral thesis, in Education). Auckland: University of Auckland.

- Smith, L. T. (2018). *Māori education in 2018*. Te Puna Kōrero. He mea tiki atu i:
<https://web.archive.org/>
- Smith, G. (2019). *He Whakaaturanga Mō Ngā Kura Kaupapa Māori*. Rotorua, Aotearoa.
- Takao, N. (2010). *Te Piko o te Māhuri: The key attributes of successful Kura Kaupapa Māori*. Ministry of Education. Wellington, NZ.
- Temara, P. (2011). *Te Tikanga me ngā Kawa*. In Te Kōtiritihi. Ngā Tuhinga Reo Māori. Editors: Korohere Ngāpō, Hori Manuirirangi, Enoke Murphy, Jackie Tuaupiki. The University of Waikato, April 2011. ISSN-2230- 3936 (ONLINE).
- Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori o Aotearoa. (2020). *Te Aho Matua*.
<https://runanga.co.nz>.
- Tocker, K. (2012). Hei oranga Māori i te ao hurihuri nei: Living as Māori in the world today - An outcome of Kura Kaupapa Māori. *MAI Journal 2012, Volume 1, Issue 1, 15-28*.
- Tocker, K. (May 1, 2015). *New Zealand Journal of Educational Studies*. Language: English. Springer Singapore DOI: 10.1007/s40841-015-0006-z
- Waka Huia. (2010) *Te Kura Kaupapa Māori o Hoani Waititi Marae* [Video]. Tiriata.
<https://www.youtube.com/watch?v=QxmdG-FDsNQ>
- Wiki Hākinakina. (2019). *Te Haka o Te Aho Matua* [Video]. Tiriata.
<https://www.youtube.com/watch?v=kVITZI7SxCA>

Ngā Āpitihanga: Te Puka Whakamahuki

He Reta Tono

Tēnā rā koe,

E rere ana ngā mihi uruhau ki a koe i whai whakaaro nui mai ki tēnei rangahau. He rangahau tēnei mō taku tohu paerua e titiro ana ki ngā koha a te raukura hei painga mō te iwi Māori.

I waenga i te noho pākati nā te mate urutā, i whakahaerehia e mātau ko ētahi raukura o ngā kura kaupapa Māori tētahi kura ā-ipurangi, ko Kura Mō Ngā Mokopuna te ingoa, ā, e whakamahia ana tēnei kaupapa hei rangahautanga māku.

Tēnā rā koe e manawanui mai nei ki tēnei kaupapa hai painga mō ngā tamariki, mō ngā mokopuna hoki.

By answering the questions and submitting the form you also provide consent to participate in the study.

This project has been evaluated by peer review and judged to be low risk. Consequently it has not been reviewed by one of the University's Human Ethics Committees. The researcher named in this document is responsible for the ethical conduct of this research. If you have any concerns about the conduct of this research that you want to raise with someone other than the researcher, please contact Professor Craig Johnson, Director (Research Ethics), email humanethics@massey.ac.nz.

He Pepa whakaae

Kua pānuitia e ahau te reta tono a te kairangahau, ā, kua mārama ki ahau te kaupapa o te rangahau nei, arā *Hei Kura Mō Ngā Mokopuna*.

E whakaae ana ahau hei kaiuru mō te rangahau nei, me taku mōhio ka whāia ngā tikanga matatika e te kairangahau.

E whakaae ana ahau kia rīpenehia aku kōrero, ā, kia kapetuhia a muri iho. E whakaae ana ahau kia whakamahia aku tuhinga hei taunaki i te rangahau.

Kaiuru

Ingoa _____

Waitohu ā-hiko _____

Te Rā _____

Kairangahau

Te Ataakura Pewhairangi

Kaihāpai

Tākuta Felicity Ware